

T.C.

BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

**6 ŞUBAT DEPREMİ SONRASI DAYANIŞMAYI OKUMAK:
BURDUR İLİ ÖRNEĞİ**

**SILA BERFİN SÖYLEMEZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN
PROF. DR. CEM ERGUN**

BURDUR-2025

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

6 ŞUBAT DEPREMİ SONRASI DAYANIŞMAYI OKUMAK:
BURDUR İLİ ÖRNEĞİ

SILA BERFİN SÖYLEMEZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. CEM ERGUN

Üye: Prof. Dr. Mim Sertaç TÜMTAŞ

Üye: Prof. Dr. Güney ÇEĞİN

BURDUR-2025

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ETİK BEYAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum **“6 Şubat Depremi Sonrası Dayanışmayı Okumak: Burdur İli Örneği”** adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik ve etik kuralları ihlal etmediğimi, tezimin özgün olduğunu, başvurduğum kaynakları metin içinde, dipnotlarda ve kaynakçada eksiksiz ve bilimsel kurallara uygun olarak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Sıla Berfin SÖYLEMEZ

Tarih ve İmza

TEŞEKKÜR

Bu tezi hazırlamamda en büyük emeği gösteren, fikirleriyle her zaman beni tartışmalara ve düşünmeye yönlendiren, her motivasyonumu kaybettiğimde bir şeyler üretme isteğiyle fikirlerini benimle paylaşan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Cem Ergun hocam en büyük teşekkürün sahibidir.

Tez sürecim boyunca hiçbir desteğini esirgemeyen, her gelişmemde pay sahibi olan sayın bölüm hocalarım Prof. Dr. Mim Sertaç Tümtaş, Doç. Dr. Ayşe Dericioğulları Ergun ve Doç. Dr. Yasemin Apalı'ya da bir teşekkürü borç bilirim.

Okul hayatım boyunca maddi ve manevi her zorluğu benimle aşan, beni okutmak için asla geri adım atmayan annem Serap Karahan ve okul hayatım boyunca eğitim masraflarımı karşılayan dayım İsmail Karahan'a da teşekkürlerimi iletirim.

Sıla Berfin SÖYLEMEZ

(SÖYLEMEZ, *SILA BERFİN*, 6 Şubat Depremi Sonrası Dayanışmayı Okumak: Burdur İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2025)

ÖZET

Dayanışma en temel anlamı ile toplumda ortak çıkarlara, ortak değerlere, ortak inançlara ve ortak duygular ışığında ortaya çıkan eylem olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda bu çalışma deprem sonrası yardım faaliyetlerini “Karşılıklı Yardımlaşma” kavramı üzerinden ele almaktadır. Karşılıklı yardımlaşma, anarşist düşünür olan Kropotkin’in ortaya attığı bir kavramdır. Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmanın insanın içinde olan bir dürtü olduğunu ifade eder. Karşılıklı yardımlaşma hayvanlar arasında türlerin yaşamlarının devamı için gerekli olduğu kadar; insanlar arasında da insanın gelişmesi için önemlidir. Karşılıklı yardımlaşma, insanın içinde bulunan doğal bir dürtüdür. Kropotkin insanların, birbirleri için karşılıklı yardımlaştıkları görüşündedir. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli deprem, Türkiye’nin 11 ilini etkilemiştir. Sonrasında hemen hemen bütün illerde yardım faaliyetleri gerçekleşmiştir. Gerçekleşen yardım faaliyetleri gerek formel kurumlar desteğinde gerekse de enformel kurumlar desteğinde gerçekleşmiştir. Bu süreçte formel kurumlardan tamamen bağımsız olarak, vatandaşlar da örgütlenmiş ve bireysel ve grup olarak da yardı faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışma, vatandaşların bireysel olarak katılım gösterdiği dayanışma ağı özelinde ele alınmıştır. Çalışmada, gönüllü olarak katılım gerçekleştiren 20 görüşmeci ile görüşme formu üzerinden nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Gönüllülerin resmi kurumlardan destek almamaları dikkate alınmış olup, gerçekleştirdikleri yardım faaliyetleri, Kropotkin’in karşılıklı yardımlaşma kavramı ekseninde analiz edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada öncelik olarak dayanışma kavramı, literatür taraması ile ele alınmıştır. Sonrasında karşılıklı yardımlaşma kavramı ekseninde anarşizm ideolojisi ve Kropotkin anarşizmi literatür taraması ile ele alınmış olup; karşılıklı yardımlaşma kitabının analizine de yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise görüşmecilerin ifadeleri doğrultusunda karşılıklı yardımlaşma kavramı ile analiz gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Dayanışma, Anarşizm, Pyotr Kropotkin, Karşılıklı Yardımlaşma*

(SOYLEMEZ, Sila Berfin, *Reading Solidarity After the February 6 Earthquake: the Example of Burdur Province, Master's Thesis, Burdur, 2025*)

ABSTRACT

In its most basic meaning, solidarity is defined as an action that emerges in the light of common interests, common values, common beliefs and common feelings in society. In this context, this study examines the post-earthquake relief activities through the concept of Mutual Aid. Mutual aid is a concept put forward by the anarchist thinker Kropotkin. Kropotkin states that mutual aid is an impulse within human beings. Mutual aid is as important among animals for the survival of the species as it is among human beings for human flourishing. Mutual aid is an inherent and natural human impulse. Kropotkin is of the view that people mutually help each other. On February 6, 2023, an earthquake centered in Kahramanmaraş affected 11 provinces in Turkey. Afterwards, relief activities took place in almost all provinces. Relief activities took place both with the support of formal institutions and informal institutions. In this process, completely independent of formal institutions, citizens also organized themselves and carried out individual and group charitable activities. This study focuses on the solidarity network in which citizens participated individually. In the study, a qualitative research was conducted through an interview form with 20 interviewees who participated voluntarily. It was taken into consideration that the volunteers did not receive support from official institutions, and the aid activities they carried out were analyzed on the axis of Kropotkin's concept of mutual aid. In this context, the concept of solidarity was first analyzed through a literature review. Afterwards, the ideology of anarchism and Kropotkin's anarchism in the axis of the concept of mutual aid were discussed through a literature review, and the analysis of the book *Mutual Aid* was also included. In the last part of the study, the concept of mutual aid was analyzed in line with the statements of the interviewees.

Keywords: *Solidarity, Anarchism, Pyotr Kropotkin, Mutual*

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
TABLOLAR DİZİNİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1.1. Araştırmanın Konusu	6
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	7
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

DAYANIŞMA KAVRAMI VE TEMEL KURAMLAR

2.1. Dayanışma Kavramı.....	9
2.1.1. İnsan Hakları Literatüründe Dayanışma Kavramı.....	12
2.1.2. Siyaset Felsefesi Literatüründe Dayanışma Kavramı.....	13
2.1.3. Sosyoloji Literatüründe Dayanışma Kavramı	16
2.1.3.1. İbn-i Haldun	18
2.1.3.2. Ferdinand Tönnies	20
2.1.3.3. Emile Durkheim.....	22
2.1.3.4. Herbert Spencer	26
2.1.3.5. Max Weber	27
2.1.3.6. Karl Marx.....	29
2.1.3.7. Georg Simmel	31
2.1.3.8. Alexis De Tocqueville	32
2.1.3.9. Talcott Parsons.....	33
2.1.3.10. Jürgen Habermas.....	34
2.1.3.11. Anthony Giddens	37
2.1.3.12. Zygmunt Bauman	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANARŞİST DÜŞÜNCE NEDİR?

3.1. Anarşizm Nedir?	43
3.1.1. William Godwin	49
3.1.2. Max Stirner	50
3.1.3. Elisee Reclus	51
3.1.4. Errico Malatesta	51
3.1.5. Emma Goldman	52
3.1.6. Mahatma Gandhi	52
3.1.7. Lev Tolstoy	53
3.1.8. Pierre Joseph Proudhon	53
3.1.9. Mihail Aleksandroviç Bakunin	55
3.2. Anarşizmde Temalar	56
3.2.1. Özgürlük	57
3.2.2. Otorite	58
3.2.3. Devlet	60
3.2.4. Toplum	63
3.2.5. Eşitlik	64
3.2.6. Birey	65
3.2.7. Mülkiyet	66
3.3. Anarşizm	67
3.3.1. Anarşizm Kimlere Karşı Mücadele İçindedir?	67
3.3.2. Anarşizmin Mücadele İçinde Olduğu Yanlış Fikirler	68
3.3.3. Bir Anarşist Ne İster?	68

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KROPOTKIN ANARŞİZMİ VE KROPOTKIN'IN KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA KAVRAMI

4.1. Bilim İnsanı: Pyotr Alekseyevic. Kropotkin	70
4.2. Kropotkin Anarşizminin Felsefesi	75
4.3. Pyotr Kropotkin ve Karşılıklı Yardımlaşma Kavramı	81
4.3.1. Hayvanlar Arasında Karşılıklı Yardımlaşma	82
4.3.2. Vahşiler Arasında Karşılıklı Yardımlaşma	84

4.3.3.Barbarlar Arasında Karşılıklı Yardımlaşma.....	85
4.3.4.Ortaçağ Şehirlerinde Karşılıklı Yardımlaşma	87
4.3.5.Bizim Çağımızda Karşılıklı Yardımlaşma	89

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

5.1 Görüşülen Kişilerin Özellikleri.....	94
5.1.1. Görüşülen Kişilerin Yaş Dağılımları ve Cinsiyete Göre Yaş Dağılımları	94
5.1.2. Görüşülen Kişilerin Eğitim Durumu ve Meslekleri	95
5.2. Görüşülen Kişilerin Faaliyet Alanı İle İlgili Bulgular	96
5.3. Görüşmecinin Yardım Faaliyetlerine Katılmasına ve Ayrılmasına Dair Bulgular	101
5.4. Faaliyetlerin Yürütülmesi ve İşbölümü Hakkındaki Bulgular	103
5.5. Görüşmecinin Dayanışma İş bölümü İçerisindeki Olumlu ve Olumsuz Görüşleri	115
5.6.Görüşmecilerin Resmi Kurumlardan Destek Beklemesine Dair Görüşleri ve Formel Kurumlar Olmadan Dayanışma İşbölümü Gerçekleşmesine Dair Bulgular	118
5.7. Formel Kurumlardan Olmadan Oluşan Dayanışma Ağlarına Dair Bulgular.....	122
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA	134
ÖZGEÇMİŞ.....	156

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Görüşülen Kişilerin Yaş Dağılımları.....	96
Tablo 2: Görüşülen Kişilerin Yaş Dağılımları ve Cinsiyete Göre Yaş Dağılımları.....	97
Tablo 3: Görüşülen Kişilerin Eğitim Durumları.....	97
Tablo 4: Görüşülen Kişilerin Meslekleri.....	98
Tablo 5: Görüşülen Kişilerin Nerede Faaliyet Gösterdikleri.....	99
Tablo 6: Görüşmecilerin Faaliyet Alanını Neden Seçtikleri.....	100
Tablo 7: Görüşmeci Yardım Faaliyetlerine Neden Katılmak İstedi?.....	102
Tablo 8: Görüşmeci Ortalama Kaç Saat Faaliyet Gösterdi?.....	104
Tablo 9: İş Bölümü Nasıl Gerçekleşti?.....	107
Tablo 10: İş Bölümünde Hiyerarşik Bir Yapılanma Oldu Mu?.....	111
Tablo 11: Görüşmecinin Faaliyet Alanındaki Görevleri.....	116
Tablo 12: Görüşmecinin Dayanışma İş Bölümü İçerisindeki Olumlu Görüşleri.....	119
Tablo 13: Görüşmecinin Dayanışma İş Bölümü İçerisindeki Olumsuz Görüşleri.....	121
Tablo 14: Resmi Kurumlardan Destek İstediniz Mi?*Resmi Kurumlardan Sizlere Destek Teklifi Geldi Mi?.....	123

GİRİŞ

İnsanların gelişim gösterip ilerleyebilmesi toplumsallık ile meydana gelmiştir. Tarih boyunca insanlar kabile, köy, lonca gibi topluluklarda dayanışma ağları oluşturmuşlardır. Tarihçiler hep karanlık, şiddet ve savaş olayları ile yazmışlardır tarihi fakat Kropotkin için barışçıl, toplumsallık içeren güneşli günler göz ardı edilmiştir. İnsandaki karşılıklı yardımlaşma kavramı evrimin ilk zamanlarına dayanmaktadır ve bu içgüdü insanda hiçbir zaman yok olmamıştır (Kropotkin, 2021: 72- 75, 112- 114).

Dayanışma ve yardımlaşma kavramları, toplumun bir arada ve uyum içinde yaşayabilmelerini temsil eden kavramlardır. Yardımlaşma kavramı sosyal bilimlerde “*prososyal davranış*” kavramı altında ele alınmaktadır. Prososyal davranış yardımlaşma, paylaşma, dayanışma, dürüst ve adil olma gibi bireylerin tamamıyla yararına gerçekleşen eylemler olarak tanımlanmaktadır. Dayanışma ise “toplumsal yaşamda bir amaç uğruna gerçekleşen ve iş birliğinden doğan güç” olarak tanımlanmaktadır. Dayanışma bir yerde varsa orada toplumsal bağlar güçlü olarak kabul edilir. Dayanışmanın olduğu yerlerde yapılan eylemler için herhangi bir karşılık beklenmemektedir (Ayten, 2009:5; Kirman, 2004: 56-57).

Dayanışma ve yardımlaşma kavramları birbirini besleyen iki kavramdır. Dayanışma, yardımlaşma ile beraber daha etkili, uzun ve kalıcı çözümler sunarken; yardımlaşmanın alanı daha kapsamlı olarak görülür. Fakat toplumun olduğu yerde bir dayanışma ağı olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Sosyal bilimlerde dayanışma kavramı birçok perspektiften ele alınmıştır. Sosyoloji literatüründe Durkheim, Marx gibi düşünürler dayanışma kavramına önem vermiş ve çeşitli açılardan yaklaşmışlardır. Marx çatışmacı teoride dayanışma kavramını, işçi sınıfına özel bir eylem olarak tanımlamaktadır. Dayanışmanın, proletarya sınıfına politik bir güç kazandırdığını vurgular. İşlevselci teoride ise dayanışma, bir sistemin sürdürülebilmesi için uyum ve düzenin anahtarı olarak tanımlanmaktadır (Ekinci, 2018: 3; Ritzer ve Stepnisky, 2014: 243- 244).

Sosyolojinin kurucularından sayılan Durkheim ise dayanışmayı iki temelde ele alır. Organik dayanışma ve mekanik dayanışma olarak. Durkheim, toplumu çatışmacı teoriden ziyade düzenli bir şekilde ele almaktadır. Toplum birbirinden farklı bireylerden

oluşmaktadır ve bu bağlamda toplumu ayakta tutan genel unsur iş bölümüdür. İş bölümü toplumda ahlaki olarak dayanışma duygusunu oluşturmaktadır. Bu anlamda dayanışma iş bölümü ile varlık gösterirken toplum da ancak dayanışma ile varlık gösterebilmektedir.

Mekanik dayanışma, toplumun benzer istek, duygu ve düşüncelerine dayanmaktadır. Organik dayanışma ise toplumun farklılıklarından doğan istek ve ihtiyaçlarından kaynaklanan dayanışma biçimidir. Organik dayanışmayı mekanik dayanışmadan daha üstün gören Durkheim; organik dayanışmanın iş bölümünden kaynaklandığını ve bu nedenle daha sağlam temeli olduğunu vurgular. Mekanik dayanışma, bireyin topluma katkısıyla önemli hale gelir. Bu anlamda mekanik dayanışmada eksilen birisinin yerini doldurabilmek mümkünken; organik dayanışmada farklı bireylerin farklı niteliklerinden kaynaklı yerini doldurmak daha zordur (Durkheim, 2006: 90- 95).

Siyaset literatüründe dayanışma kavramı ise formel kurumlar bünyesinde ele alınmaktadır. Bu anlamda siyaset literatüründe dayanışma kavramı refah devleti ilkeleri ile ele alınmaktadır. Refah devleti bireylerin yaşlılık, hastalık, işsizlik ve benzeri dezavantajlı durumlardan korunması şeklinde tanımlanır. Bu anlamda dayanışma ilkesi bireylerin, toplumun korunmasını amaçlayan kaynakların dağıtımı ve buna bağlı olarak sosyal politikalar oluşturulması şeklinde ele alınmaktadır (Özeler Sezici, 2023: 7).

Özellikle kentlerde yaşayan bireyler, birbirleriyle kurdukları ikincil ilişkiler nedeni ile dayanışma ve yardımlaşma araçlarının azalmasına neden olmuşlardır. Birçok sosyal soruna neden olan bu durum için devlet ve sivil toplum kuruluşları çeşitli dayanışma örgütleri oluşturmaya yönelmiştir. Bu eylem ile toplumda oluşan sosyal sorunları, en düşük düzeyde tutmak hedeflenmiştir (Baycar, 2019: 202).

Bireyler günlük yaşamlarında çeşitli dayanışma ve yardımlaşma ağları oluştururlar. Toplum sosyal bir varlıktır ve toplumun olduğu her alanda bir çeşit dayanışma örnekleri görmek de kaçınılmazdır. Bu anlamda deprem sonrasında gerçekleşen yardım faaliyetlerinden formel ve enformel birçok dayanışma ağları örnekleri karşımıza çıkmıştır. Formel dayanışma ağları, örgütlü dayanışma ağlarıdır. Özellikle modernleşme ile birlikte, formel ve enformel dayanışma ağları çeşitlenmiştir. Toplumun evrimi ve gelişimi için dayanışma önemli bir değerdir. Bireyselleşme ile birlikte bu değer önemini kaybetmeye başlamıştır. Baskı ve sosyal kontroller için de önemli bir unsur olan bu değer, toplumda kabul görmeyen davranışların engellenmesi için de kullanılan bir yöntemdir.

Dayanışma, modern ve geleneksel toplumlarda farklılık göstermektedir. Modernleşme ile birlikte modern toplumun dayanışma ağları değişmeye ve çeşitlenmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi ve teknolojik gelişmeler, toplumun ihtiyaçlarında değişiklikler meydana gelmesine neden olmuştur. Sanayileşme ile birlikte gerçekleşen kırdan kente göç, enformel dayanışma ağlarının daha görünür hale gelmesine olanak sağlamıştır. Bu anlamda dayanışma kavramı, modern toplumun ihtiyaçlarına göre şekillenmeye başlamıştır (Şen, 2016: 251- 253; Urhan, 2005: 64; Dericioğulları Ergun ve Sallan Gül, 2016: 339-340; Gökçe ve Kasapoğlu vd. 1993: 251- 253).

Modern toplumlarda dayanışma, daha çok formel ve enformel yapılar ile gerçekleşmektedir. Formel yapılar örgütlüdür ve devlet ile sivil toplum örgütlerini içinde barındırır. Enformel yapılar ise akraba, hemşeri, tanıdık gibi ilişki ağlarından meydana gelir ve formel kurumlardaki resmi yapılardan söz edilmesi yanlıştır (Abay Çelik, 2023: 130; Aksan, 2014: 60- 61, 66, 77- 78, 82).

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli deprem sonucunda 11 şehir etkilenmiş ve enkaz altında kalmıştır. Deprem sonrasında Türkiye'nin birçok ilinde yardım faaliyetleri düzenlenmiş ve bu yardım faaliyetleri, formel dayanışma ağları ile ve enformel dayanışma ağları ile devam etmiştir. Bu çalışma enformel dayanışma ağları bağlamında ele alınmıştır. Bu sebeple Kropotkin'in "*Karşılıklı Yardımlaşma*" kavramı temele alınmıştır.

Kropotkin, anarşist düşünür ve coğrafyacı olarak bilinmektedir. Anarşizm genel olarak terör, şiddet, kaos kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bunda anarşist düşüncenin devlet karşıtlığı ve çatışmacı yaklaşımı büyük pay sahibidir. Tanım olarak anarşizm, her türlü otoriteye ve hiyerarşiye karşı olan, herhangi bir güç ilişkisinin insanlar arasında eşitsizliğe ve özgürlüğü kısıtlayacağına dair ifadelerde bulunan ideolojidir (Özkan, 2019:1; Küçükyağcı, 2024: 218).

Anarşizmin temel ilkeleri bulunmaktadır. Bunlar devlet karşıtlığı, otorite karşıtlığı, eşitlik, özgürlük kavramlarıdır. Temelinde bu kavramların yattığı bir insan doğası için mücadele ederler. Anarşistler için insan, doğasının özünde iyidir. Bu nedenle insan doğasının özünde iyi olduğu düşüncesine dayanarak anarşistler, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ile hiyerarşinin ortadan kalkacağına inanmaktadırlar (Ömer, 2014: 14- 18).

Kropotkin anarşizmi belirli bir sistem içine dâhil ederek bilimsel olarak ele almaktadır. Anarşizmin temel ilkelerini reddetmeyen Kropotkin, komünizme yakın bir anarşizm modeli çizmiştir. Kropotkin insanların din, devlet, yasalar olmadan kendi kendilerini yönetebileceklerini savunmuştur. Devletin tahakküm ilişkilerinin insanın özgürleşmesinde, gelişmesinde engel oluşturduğunu vurgular. İnsanı doğadan farklı ele almaz. Kropotkin'e göre doğa, insanın bir parçasıdır. Bu düşüncesi onun coğrafyacı kişiliğinden ileri gelmektedir. Çalışmalarını yapmadan önce vaktinin büyük bir bölümünü doğada hayvanları ve insanları inceleme fırsatı bulmuş ve bilimsel temelli bir düşünce yapısı geliştirmiştir (Öztürk, 2020: 161- 163).

Kropotkin'in en önemli kavramlarından birisi de "Karşılıklı Yardımlaşma" kavramıdır. İlk yayımlandığında bir dizi makaleler bütünü olan Karşılıklı Yardımlaşma, Darwin'in evrim teorisinin gelişmesiyle de güçlenen bir kavram haline gelmiştir. Kitapta hayvanlar arasında karşılıklı yardımlaşma, vahşiler arasında karşılıklı yardımlaşma, barbarlar arasında karşılıklı yardımlaşma, Ortaçağ şehirlerinde karşılıklı yardımlaşma ve bizim zamanımızda karşılıklı yardımlaşma bölümleri bulunmaktadır. Hayvanlar arasında karşılıklı yardımlaşma bölümünde Kropotkin, hayvanların doğasına dair gözlemlerini paylaşmaktadır. Aynı türdeki canlıların rekabetten ziyade karşılıklı yardımlaşma ile nesillerini devam ettirdiklerini ve diğer canlılardan kendilerini dayanışma ile koruduklarını açıklamıştır. Bölümde birçok canlının karşılıklı dayanışmasının örnekleri mevcuttur. Diğer bölümlerde insanlara dair dayanışma örüntülerini ele alan Kropotkin Ortaçağ şehirlerinde karşılıklı yardımlaşma bölümünde, devletin oluşmaya başlamasıyla insanların arasındaki dayanışma ağlarının zayıflamasına yönelik açıklamalarda bulunmuştur. Kropotkin'e göre devletler, bir takım Roma hukukçularının desteği ile oluşmaya başlamışlardır. Roma hukukçularının komün hayatından hoşlanmadıklarını dile getiren Kropotkin, dayanışmanın en doğal ve güçlü komün toplumlarında bulunduğunu ifade etmiştir. Devlet, baskıcı ve hükmedicidir. Oysa Kropotkin ve diğer anarşist düşünürler insanın üstündeki hiçbir baskıyı kabul etmemektedirler. Dayanışma Kropotkin'e göre insanın içinde olan doğal bir dürtüdür. İnsanlar yaptıkları eylemleri birbirleri için yaparlar. Devletin baskıcı ve haksızlığa uğraticı yanlarıyla tanışan insanlar, dayanışma ile birlikte bununla baş etmeyi öğrenmişlerdir. Bu anlamıyla Marx gibi Kropotkin de, özellikle ezilen işçi sınıfının dayanışma ağlarını beğendiğini ifade

etmektedir. Karşılıklı yardımlaşma kavramı, toplumun baskılara karşı birleştiği ve örgütlendiği bir dayanışma biçimidir (Swain ve Urban vd., 2024: 21- 26).

Bu çalışmada ise deprem sonrası gerçekleşen yardım faaliyetleri, Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma kavramı perspektifinde incelenecektir.

Bu araştırmanın, deprem sonrası yardımlaşma sürecini, Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma kavramı açısından ele alınması hedeflenmektedir. Bu yardım faaliyetlerinin Kropotkin'in tanımladığı karşılıklı yardımlaşma kavramına örnek olup olmadığı analiz edilecektir. Yanlış bilinen ve yanlış yorumlanan anarşizm kavramı için bu yardım faaliyetlerinin analizi önemlidir. Bu anlamda görüşmecilerin gönüllü olarak faaliyete katılım sağlaması noktasına dikkat edilmiştir. Çünkü oluşan birçok sivil yardım ağları, anarşizmin bahsettiği devletsiz yapılardan meydana gelmiştir. Formel dayanışma ağlarının olmadığı yardım faaliyetlerinde, anarşizmin tanımladığı ilkelere ve Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma kavramının niteliğine göre hareket edilmiş olması önem arz etmektedir. Araştırma, nitel araştırma yöntemi ile gönüllü görüşmecilerin ifadeleri sonucunda, oluşan dayanışma ağını incelemeyi hedeflemektedir. Araştırmada, oluşan dayanışma ağının anarşizm ilkelerine uygun olup olmadığı analiz edilecektir.

Araştırmanın ilk bölümünü, "Araştırmanın Metodolojisi" bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde araştırmanın konusu, amacı, önemi ve yöntem belirtilerek araştırmanın metodolojik süreci ile ilgili bilgiler aktarılacaktır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, "Dayanışma Kavramı "nın Kavramsal Çerçevesi" hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde "Anarşizm" hakkında kavramsal çerçeve vermek amaçlanmış ve anarşizmin ilkelerine ve anarşist düşüncülere yer verilmiştir.

Araştırmanın dördüncü bölümünde "Kropotkin Anarşizminin Felsefesi ve Karşılıklı Yardımlaşma" kavramına yönelik kavramsal çerçeve aktarılacaktır.

Araştırmanın beşinci bölümünde, konuya dair saha çalışmaları SPSS kullanılarak analiz edilecek ve görüşmenin analizleri yorumlanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1.1. Araştırmanın Konusu

Dayanışma, toplumda çeşitli değerler üzerinde görülebilmektedir. Ortak inançlar, ortak düşünceler, ortak duygular, ortak sorumluluklar dayanışmanın, toplumda biçimlenmesine olanak sağlamaktadır. Gündelik ihtiyaçlardan karşımıza çıkan dayanışma kavramı toplumda makro bir sorun karşısında da gün yüzüne çıkabilmektedir. Dayanışmanın temeli, bireyin kendinden başka birine karşı gösterdiği sorumluluğa dayanmaktadır. Dayanışma çeşitli tanımlamaları içerebilmektedir. En temel anlamı ile dayanışma, toplumda ortak sorumluluklar, ortak değerler ve ortak çıkarlar etrafında oluşan iş birliği şeklinde tanımlanır (Feinberg, 1970: 234- 235).

Dayanışma toplumda farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Refah devleti anlayışına sahip ülkelerde sosyoekonomik sorunlar, oluşturulan yasalar ve sivil toplum örgütlerinin desteği ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Bu yapılar formel yapılardır. Formel yapılar, resmi kurum ve kuruluşları içerisinde bulundurmaktadır. Formel kurumlar enformel ve yarı enformel dayanışma ağları ile birlikte hareket ederler. Enformel kurumlar devlet desteği bulunmayan, resmi kurum ve kuruluşları içerisinde bulundurmayan dayanışma ağlarıdır. Herhangi bir durum karşısında formel kurumların kendi başlarına dayanışma ağları oluşturulması beklenmez. Enformel ve yarı enformel kurumlarla beraber bir dayanışma ağı oluşturulmalıdır. Bununla birlikte formel kurumlar, durum karşısında eksik kalırlarsa enformel kurumlar, dayanışma ağının bütünü oluşturabilmektedir.

Bu çalışmanın konusu, deprem sonrası gerçekleşen yardım faaliyetlerinin enformel dayanışma ağları çerçevesinde gelişmesini kapsamaktadır. Resmi kurum ve kuruluşları içermeyen yardım faaliyetlerinin anarşizmin temel ilkelerine göre nasıl yapılandığı, anarşizmin temel ilkelerine göre nasıl oluştuğu incelenip yorumlanacaktır.

Anarşist dayanışma, geleneksel dayanışma ağlarından hareketle tanım bulmuş, insan doğasının iyiliğinden hareketle şekillenmiştir. Bu anlamda birey, karşılık beklemeden ve

çıkar gözetmeksizin yardımlaşma faaliyetlerine girmektedir. Anarşizm tanımlarına bakıldığında büyük bir çoğunlukla şiddet, terör, kaos gibi kavramlar karşımıza çıkmaktadır. Oysa amacı temelinde ele aldığımızda gerçekleşen yardım faaliyetleri, tamamen insani duygular ile gerçekleşmiş ve şiddet, kaos kavramlarından bağımsız gerçekleşmiştir. Bu araştırma “şiddet içermeyen bir anarşist hareket mümkün müdür?” sorusuna cevap olarak konulanmıştır.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, deprem sonrası gerçekleşen yardım faaliyetlerinin, Kropotkin’in karşılıklı yardımlaşma kavramı ile ne çeşit benzerlik gösterdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Kropotkin, Ekmeğin Fethi adlı eserinin önsözünde, Proudhon’un “*yıkarak kuracağız*” söylemini alıntılararak, “*kurarken yıkacağız*” söylemiyle cevap verir. Anarşizm dendiği zaman sürekli olarak insanlarda şekillenen şiddet kavramına nazaran, böylesi insani bir eylemin hiçbir şiddete başvurulmadan gerçekleşmesi, anarşizm kavramı için de bir eleştiri niteliğindedir. “Yakmaya ve yıkmaya da gerek duymadan gerçekleşen anarşist hareketlerde de bulunmak mümkün müdür ve bir hareketin anarşist eylem olarak değerlendirilebilmesi için yıkıp dökmek mi gerekmektedir?” sorularına cevap bulmak, bu çalışmanın önemini de ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında 20 görüşmeci belirlenmiş ve görüşmecilere, yardım faaliyetlerine yönelik sorular sorulmuştur. Sorular şu şekildedir:

- 1) Yaş
- 2) Cinsiyet
- 3) Eğitim durumu
- 4) Meslek
- 5) Nerede faaliyet gösterdiniz?
- 6) Neden orayı seçtiniz? Benzer faaliyet gösteren başka yerler var mıydı?
- 7) Ne zaman katıldınız ve neden katılma gereği hissettiniz?
- 8) Ne kadar süre yardımda bulundunuz?
- 9) Kaldığınız süre boyunca ortalama kaç saat faaliyet gösterdiniz?
- 10) Yardım faaliyetlerinin yürütüleceğinden nasıl haberdar oldunuz?
- 11) Ne zaman ve neden gitmeyi bıraktınız?
- 12) Faaliyetler nasıl koordine edildi? İş bölümü nasıl gerçekleşti? Sizin göreviniz neydi?

- 13) İş bölümünde hiyerarşik bir yapılanma oldu mu?
- 14) Ne tür faaliyetler yürütüldü?
- 15) İhtiyaçlar neye göre belirlendi?
- 16) Resmi kurumlardan destek istediniz mi ya da resmi kurumlardan sizlere destek teklifi geldi mi?
- 17) Dayanışma işbölümü içerisinde olumlu karşıladığınız olaylar nelerdi?
- 18) Dayanışma işbölümü içerisinde olumsuz karşıladığınız olaylar nelerdi?
- 19) Formel kurumlar olmadan, böyle bir dayanışma ağının olması hakkında ne düşünüyorsunuz?

Sorulan sorular görüşmecilerin verdikleri cevaplara yönelik olarak yeniden şekillenebilecek ve verilen cevaplar doğrultusunda görüşmecilere ek sorular da yönetilecektir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, araştırma yöntemleri arasından nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Bu çalışma, literatür taraması ve nitel araştırma yöntemi kullanılarak yapılacaktır. Çalışmada veri toplama araçlarından görüşme formu kullanılacak olup; veri analizinde SPSS programı kullanılacaktır. Görüşmeci formu, kaynak grubun oluşturduğu dayanışma ağına dair görüşlerini analiz etmeye yöneliktir. Bu çalışma, Burdur ilinde, 6 Şubat 2023 depremi sonrası yardım faaliyetine katılan 20 görüşmeci ile sınırlıdır. Burdur ilinin küçük bir il olması, görüşmecilere erişimin kolay olmasından, çalışmanın Burdur ilinde yapılıyor olması da yine ekonomik ve sosyal dezavantajlardan kaynaklı gerçekleşmiştir. Aynı zamanda yine Burdur ilinin küçük il olmasından kaynaklı olarak, oluşan enformel dayanışma ağları daha fazla göz önünde bulunmuştur. Bu bağlamda çalışmada, Burdur ilinde gerçekleşen dayanışma ağları ele alınmıştır. Görüşmecilerin yardım faaliyetlerine gönüllü olarak katılmış olması, çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DAYANIŞMA KAVRAMI VE TEMEL KURAMLAR

2.1. Dayanışma Kavramı

İnsanlar, çeşitli değerler üzerinde dayanışma ilişkisine girerler. Kan bağı bireylerin ortak değerler üzerinde dayanışması için bir unsurdur. Bununla birlikte ortak değerler, ortak inançlar sistemi ve bir ideoloji değeri üzerinde dayanışma gerçekleştirebilmekle birlikte ulus- devlet değeri üzerinde de, insanların dayanışma ilişkisi kurdukları söylenebilir (Ceylan, 2011: 13- 14). Dayanışma, bireysel çıkarların ve değerlerin ortak iyiye, ortak dertlere bir çözüm bir derman arama kapasitesi taşıyan siyasal bir eylem olarak tanımlanır. Dayanışmanın temeli, kendisinden başka birine gösterilen şefkat, sorumluluk ve duygudaşlık ile şekillenir. Ahlaki anlamda dayanışma, her bireyin kendi dünyasından çıkıp, başka bir bireyin dünyasına girebilme durumu olarak ifade edilir. Dayanışma, “ortak amaç ve ilgilerin paylaşıldığı inancını paylaşma duygusu” içinde gerçekleştirilen bir eylemdir (Marshall, 1999: 132). Gündelik olarak dayanışma, insanların birbiriyle çıkar ve işbirliği içerisinde olma durumuna karşılık gelmektedir (TDK).

Siyasal anlamda dayanışma ise, bireyin kendi dünyasından çıkıp başkalarıyla birlikte ortak bir dünyada birleşmesi olarak değerlendirilir. Daha net bir ifade ile dayanışma; haksızlığa uğramış ve yardıma ihtiyaç duyan bireyler ile ortaklaşmak, ortak bir eylemde bulunmak demektir. Bireyin kendi dünyasından çıkıp başka bir bireyin dünyasına ortak olmadan, daha ortak bir dünyada alenen eylemde bulunması, dayanışmanın siyasal anlamına tam anlamıyla denk gelmektedir. Dayanışma, insanların karşılıklı olarak yardımlaşması, çıkar ve işbirliği noktasında ortaklık sağlaması anlamına gelmektedir. En başlarda bir cemaat, topluluk ya da ortak coğrafyada yaşayanlar için oluşturulan bir bağ olarak tanımlanan dayanışma, modernizm ile farklı tanımlanmaya başlamıştır. En başlarda topluma karşı sorumluluğa sahip olan birey, modernizm ile birlikte devlete karşı sorumlu olmaya başlamıştır. Dayanışma, modernleşmeyle beraber bireyin hem devlete karşı sorumluluk sahibi olması hem de değişen toplumsal yapıda, sivil toplum kuruluşları ve enformel dayanışma ağları biçimlerine dönüşmüştür. Modern toplumların dayanışma biçimleri ve oluşan kurumlar formel olarak nitelendirilirken, geleneksel sosyal ilişkilerden doğal dayanışma ağları ve biçimleri enformel olarak nitelenmiştir (Kurtoglu, 2011: 29; Günel, 2009: 82- 83; Dericioğulları Ergun, 2024: 225).

Farklı anlamlar ve farklı içerikler ile tanımlanan dayanışma kavramının literatürde iki şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, yukarıda tanımı yapılan, dayanışmanın genel anlamı şeklinde olup, ikincisi çağdaş toplumda formel ve enformel olarak değişen dayanışma biçimleridir. Değerler, toplum ve bireyin birbirini karşılıklı olarak etkilemesiyle ortaya çıkar (Şimşek, 2012: 1361). Hayatın devamı için önemli görülen koşullardan birisi dayanışmadır. Toplumda birlik ve beraberliği sağlayan en önemli değer dayanışma iken, bireyselleşme ile birlikte bu değer önemini yitirmeye ve değişmeye başlamıştır. Sosyal kontroller ve baskılar için de önemli bir yere sahip olan değerler, toplumda onaylanmayan davranışları engellemek gibi işlevlere de sahiptir. Değerler, dayanışma aracı olarak da işlevlendirilmektedirler. Toplumun kabul gördüğü ortak değer ve yargılar, sosyal dayanışmayı yaratır ve sürekli kılar (Fichter, 2019: 175-176; Demir ve Acar, 2002: 91). Dayanışma, bütünü oluşturan topluluk üyelerinin herhangi bir işi oluşturmak için düşünce, duygu ve davranış birliği oluşturarak birbirleriyle iş birliği içerisinde hareketleri olarak tanımlanır (Demiray ve Alaylıoğlu, 1993: 147).

Dayanışma kavramının kökleri Roma Hukukuna ve “*obligatio in solidum*” (taahhüt) anlamına gelen kurala dayanmaktadır. Bahsedilen bu kural, çeşitli toplulukların sorumluluklarını yerine getirmeleri, borçların bütün topluma bölüştürülmesini içerir. *Solidarite* kavramı bu anlamda, toplumun birlikteliğini ve aidiyet duygusunu ifade etmektedir (Tranow, 2012: 11-12). Batı’ da ilk olarak Roma Hukukunda karşılaşılan dayanışma kavramı lonca ve cemaatte, karşılıklı sorumluluğu ifade etmek için kullanılmıştır. Hristiyanlık inancının ortaya çıkmaya başlamasıyla dayanışma kavramı, Tanrı inancı ve din kardeşliği esasına dayanmaya ve toplumsal bağları güçlendirmeyi hedeflemeye başlamıştır. Orta Çağ dönemine gelinmesiyle birlikte dayanışma kavramı, daha yöresel anlamda kullanılmaya başlanmış, kardeşlik ve akrabalık bağları üzerinden şehirleri ve monarşileri kapsamaya başlamıştır. Aydınlanma Çağında akılcılık anlayışının yükselmesiyle, dayanışma kavramına atfedilen anlam yerini modern anlamda kullanıma bırakmıştır. Bu modern anlayışın dayanışma kavramına bakış açısı, ulus devletlerin “özgürlük” ve “eşitlik” kavramlarını tanımlayan “*kardeşlik*” anlamında kullanılması şeklindedir. Modern dünyanın getirisi olan akılcılık, dünya dinlerinin kardeşlik anlayışının temelini, toplumun yapı taşına dönüşmesine neden olmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan hızlı değişim ve dönüşüm sürecinde, sosyolojiye yön veren

bilim insanları, dayanışma kavramına ilgi duymaya başlamışlar ve yeni kavramlar üretmişlerdir (Ekinci, 2018: 3).

Dayanışma kavramı, sosyolojinin en eski ve en az gelişme göstermiş kavramlarından birisidir. Sosyolojik bir ifade olarak dayanışma kavramının ilk ele alınışı İbn-i Haldun' a dayanmaktadır. Tönnies ve Durkheim'a kadar da, dayanışma kavramının ele alınışı yeterli olmamıştır. Durkheim ile birlikte dayanışma kavramı sosyolojik bir önem kazanmışsa da sonrasında ele alan yorumcularla birlikte de bir gelişme yaşanmamıştır (Bamyeh, 2006: 165, 177).

Dayanışma kavramı 20. yüzyılda gelişmeye başlamış, 21. yüzyıla gelindiğinde ise dönüşmeye başlamıştır. 21. yüzyıla gelindiğinde kavram; refah devleti ile örgütlenen formel dayanışmaların değişimi ve kimlikler üzerinde tartışılmaya başlanmıştır. Refah devleti tartışmalarında öne çıkan dayanışma biçimi formel dayanışma biçimi olmuştur. Refah devleti kuramcısı olarak nitelendirilen Marshall, formel dayanışma biçimini, vatandaşlık ekseninde ele almaktadır. Marshall ve Bottomore'a göre vatandaşlık, bireyin topluluğa katılmasıyla ilgilidir ve bu topluluğun katılımcılarının hak ve özgürlükler bağlamında eşit olduğunu gösteren bir statü olarak değerlendirilir. Bu statü hukuki anlamda bir tanım olmakla beraber siyasi bir gruba dâhil olan bireylerin eylemlerini de içermektedir (Marshall ve Bottomore, 1992: 7). Sosyal anlamda ortaya çıkan risk faktörlerinde vatandaşlar, birbirlerine karşı sorumluluklar olarak, toplumsal bir dayanışma yaratmaktadırlar. Bu bağlamda devlet, toplumsal dayanışmayı sağlamak amacıyla eğitim, sağlık, çevre gibi konularda kurumlar aracılığı ile sosyal politikaları kullanmaktadır. Bu sebeple sosyal politikalar, alt ve üst sınıf arasında dayanışmayı oluşturmaktadır (Van Der Veen, 2012:14).

Değişen toplum yapısında, modern toplumun dayanışma biçimleri formel dayanışma biçimleri olarak değerlendirilirken, geleneksel dayanışma biçimleri biçimsel olmayan dayanışma biçimleri olarak nitelendirilmiştir. Enformel dayanışma biçimleri, toplumda daha küçük ve yakın ilişkiler bağlamında değerlendirilmektedir. Örneğin; aile, akraba, komşuluk ilişkileri gibi. Bu nedenle “*sıcak dayanışma*” şeklinde ifadelere de rastlamak mümkündür (Fafchamps, 1992: 148-149).

Dobrzanski (2011: 7, 21), dayanışma kavramını dört ana tema içerisinde açıklamıştır. Bunlar şu şekildedir;

- Belirli bir grubu bir arada tutan, sosyal düzen ve sosyal uyumun temelini anlamak ve o temeli açıklamak,
- Refah devletinin ve politikanın istediği şekilde bir özellik (Bu temada “*kardeşlik*” düşüncesi önemlidir),
- Adaletsizlik ve eşitsizliklere karşı verilen mücadelelerde bir duruş ve davranış biçimi olarak kullanma,
- Bireyin ahlaki tutumuna yönelik etik olan bir düşünce.

Dayanışma kavramı, insan hakları literatüründe, siyaset felsefesi literatüründe ve sosyoloji literatüründe farklı anlamlarla kullanılmaktadır. Bu noktada, dayanışma kavramının farklı disiplinlerce ele alınmasına bakmakta fayda olduğu düşünülmektedir.

2.1.1. İnsan Hakları Literatüründe Dayanışma Kavramı

19. yüzyılda meydana gelen anayasacılık hareketlerinin ana kavramları, insan hakları ve dayanışma kavramlarıdır. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali’nin aforizması “*liberté, égalité, fraternité*” yani özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kelimeleri de bu ana kavramların göstergesidir. Bu söylem bütün insanların, kardeş olarak nitelendirilerek özgürlük ve eşitlik prensibi ile toplumu, bir bütün ve dayanışmaya davet etmektedir. Bu prensipler her bireyin kardeş olmasıyla eşit ve özgür olduğunu belirtmektedir. 1948 *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin ilk maddesinde* (1999), “*İnsanlık ailesinin bütün üyelerinin doğal yapısındaki onuru ile eşit ve devredilemez haklarını tanımanın dünyada özgürlük, adalet ve barışın temeli olduğu,*” ilkesi yer alır ve bu ilke, evrensel bir kural olarak benimsenmektedir. Aynı zamanda her hak bir sorumluluk gerektirmektedir ve bu hakların gerçekleştirilmesi, sorumlulukların karşılıklı olarak paylaşılmasını zorunlu kılmaktadır (Orend, 2002: 178).

Brian Orend (2002: 78) temel beşliden söz etmektedir. Bunlar güvenlik, varlığını sürdürme, eşitlik, tanınma ve özgürlük kavramlarıdır. Orend’ in temel beşli olarak ifade ettiği kavramlar, her insan kategorisinin dayanışma kavramı ile bağlantılı ve ilişkili olduğunu gösterir (Scholz, 2014: 53).

İnsan hakları ile dayanışma kavramı arasında 3. kuşak haklar olarak isimlendirilen dayanışma hakları yer almaktadır. Dayanışma haklarının en belirgin niteliği toplumsal

olması, kolektif bir gayret göstermesi ve evrensel olmasıdır (Kanlı ve Küpeli, 2021: 425-426).

Scholz (2014:58), dayanışmanın bir hak olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda, dayanışmanın bir topluluk hakkı değil, bireysel bir hak olduğunu ifade etmektedir. Bu görüşe göre, toplum içinde yaşamın zorunlu olması, dayanışma hakkının da zorunluluk sonucu ortaya çıktığının göstergesidir. Yani toplum içinde yaşamak kaçınılmaz olduğundan, insanların birbirine karşı dayanışma içerisinde olması hakkına sahip olduğu anlatılmaktadır. Yine aynı şekilde dayanışma hakkının formelliğini sağlamak için de *insan onuru*, *deontoloji* gibi teorilerin kullanabileceğini belirtmektedir.

2.1.2. Siyaset Felsefesi Literatüründe Dayanışma Kavramı

Siyaset felsefesi literatüründe dayanışma, devlet tarafından gerçekleştirilmekte ve refah devleti prensibinde, siyasi olarak somutlaşmaktadır. Refah devleti eşitlik prensibi ile esaslanmıştır. Bu bağlamda eşitlik prensibi ile birlikte dayanışma prensibiyle de düşünülmesi amaçlanmıştır (Özeler Sezici, 2023: 6). Yurttaşların sakatlık, hastalık, yaşlılık ya da kazançlarının aksadığı gibi dezavantajlılık durumlarını korumak amacıyla tanımlanan refah devletinde dayanışma kavramı, yurttaşların toplum içerisinde korunmasını amaçlayarak, kaynakların yeniden dağıtımı ve kaynak dağıtımına ilişkin politikaların kaynağını oluşturur (Weale, 1990: 478). Thomas Hobbes, *insanı insanın kurdu olarak* görmesi nedeni ile dayanışmanın bireylerin kararlarına bırakılmaması gerektiğini ve devlet aracılığıyla sağlanması gerektiğini “*Leviathan*” kitabında şu şekilde dil getirmiştir:

Hobbes (2007: 242), “Kamusal yardım: Pek çok insan, kaçınılması mümkün olmayan olaylar yüzünden, hayatlarını kendi emekleriyle sürdüremez duruma gelmektedir; bunlar, özel kişilerin hayırseverliğine terk edilmemeli; doğal ihtiyaçların gerektirdiği ölçüde, devletin yasaları tarafından korunmalıdır. Çünkü herhangi bir kişinin güçsüzleri ihmal etmesi merhametsizlik olduğu gibi; bir devletin egemeninin, onları kişisel hayırseverliğin tesadüfüne maruz bırakması da öyledir” ifade etmektedir.

Bayertz (1999: 3-4, 22), dayanışmanın tarihini Roma Borçlar Hukukuna kadar götürmekte ise de asıl olarak refah devleti, yardıma ihtiyaç duyan vatandaşları,

sosyal politikalar ile beraber, *devlet eli ile kamusallaştırmaktadır*. Yardıma ihtiyaç duyan vatandaşlar, ihtiyaçlarını kurum ve kuruluşlara bildirmektedir. Bu da diğer vatandaşların vergiler ve benzeri araçlar ile hukuki bir zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda sosyal refah devletinde dayanışma, *kurumsal* ve *zorlayıcı* olmak üzere iki şekilde nitelendirilmiştir. Bireyselliğin ve özgürlüğün ön plana çıktığı modern devlet düşüncelerini, dayanışma kavramı ile göz önünde bulundurmak bu sebeplerle ki her zaman kolay olmamıştır (Bayertz, 1998: 295).

Adorno ise dayanışmanın olumsuzlanmasının örneğini vermektedir. Dayanışma Adorno'ya göre negatif bir çağrışım içermektedir. Dayanışma kavramı toplumsal uyumla özdeşleşmektedir ve sanayileşme ile birlikte toplumun bireysel özellikleri yok olma tehlikesindedir. Adorno dayanışmanın benzerlik dayattığını vurgulamaktadır. Modern dünyada araçsal akıl hâkimdir ve modern dünyada dayanışma, kültürel endüstrinin aracı olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple Adorno toplumda, özgürlük ve özerkliğin vurgulandığı negatif dayanışma anlayışının egemen olması gerektiğini vurgular (Ekinci, 2018: 21).

Scholz dayanışmanın, birey otonomisine uygun, bireyselciliğe aykırı olduğunu belirtmiştir. Scholz'a göre dayanışma, bireylerin yaşam ve kimliklerini, toplumla bütünleştirmekte ve toplum ile birey arasında uzlaştırıcı bir rol üstlenmektedir. Scholz dayanışmayı *politik dayanışma*, *medeni dayanışma* ve *sosyal dayanışma* olarak üçe ayırmaktadır. Sosyal dayanışmanın kaynağı, Rousseau ve Durkheim'ın düşüncelerine kadar dayanmaktadır. Medeni dayanışmanın kökleri ise Avrupa Birliği tüzüğünde bulunur ve Avrupa'da uzun zamandır bulunan bir değer içerir. Yine aynı şekilde kalkınma ve evrensel sağlık hizmetlerinde de karşımıza çıkmaktadır (Scholz, 2008: 18-19-20). Bu noktada medeni dayanışmanın sosyal devlet prensibi ile bağlantılı olduğunu ve sosyal dayanışmanın ise ortak kimlik, bilinç ve baskıdan kaynaklanan dayanışma olduğu sonucuna vurgu yapılmaktadır (Wilcox, 2010).

Scholz, politik dayanışmanın diğer dayanışmalardan farkını, adaletsizlik ve baskı durumlarında ortaya çıkan karşı koyum olarak belirtmiştir. Scholz'a göre politik dayanışmanın; bilinçlendirme, mütekabiliyet ve iş birliği sorumlulukları

mevcuttur (Scholz, 2008:34). Bilinçlendirme sorumluluğu, adaletsizliği fark etmek ve anlamak ile birlikte toplumsal hareketi oluşturacak farklı bakış açıları geliştirmek, iyi bir gelecek için değişim isteğini uyandıracak öfkeyi ve umut etmeyi teşvik etmek amacındadır. Mütakabiliyet yani karşılıklılık sorumluluğu, dayanışma içerisindeki vatandaşların, diğer vatandaşların ihtiyaçlarına yardımda bulunması şeklinde ve toplumsal hareketlerin ilerleme yolunun adil ve saygılı bir biçimde iletişim kurmaları ile mümkün olduğu amacındadır. İş birliği sorumluluğu ise, dayanışma içerisinde olan vatandaşların, toplumsal hareketlere katılımı daha büyük bir rol oynaması için eylemler üzerinde düşünmelerini ve üstlerine düşen sorumluluğu yerine getirmelerini amaçlar. Vatandaşlar aynı zamanda toplumsal eylemlerini koordineli bir şekilde yürütmeli ve birlikte çalışmaya özen göstermelidir (Scholz, 2008: 83-84).

Scholz'un burada söylemek istediği, dayanışmanın hem toplum içinde uzlaştırıcı bir güç olması, hem de siyasi bir propagandanın gerekli olan rolünü oynamasıdır. Scholz'un vurguladığı nokta toplumsal eleştiridir. Bu eleştiri, sosyal kurumların bu kurumların altlarındaki değerlerin ahlaki olarak değerlendirilmesini içerir. Bu değerlendirme yasaların, geleneklerin ve siyasi kurumlar gibi yapıların, adalet ve eşitlik gibi kavramlarca nasıl işlendiğini anlatmaktadır. Böylece sosyal adaletsizlikler anlaşılır kılınır ve sorunlar açıklığa kavuşur. Dayanışma, toplumsal eleştiri süresince sosyal değişimi amaçlar. Eleştiriler ile birlikte, toplumsal sorunlar belirlenir ve çözüm yolları geliştirilir. Böylece dayanışma, sosyal adalet ve eşitlik için uygun zemin hazırlamaya yardımcı olur. Scholz, dayanışmanın politik ve toplumsal rollerini bu şekilde vurgulamıştır (Wilcox, 2010).

Scholz, politik dayanışma ile aslında bir tür protestodan bahsetmektedir. Sendika ve sivil toplum örgütleri, LGBT hareketleri, feminist hareketler politik dayanışma ile örneklendirilebilmektedir. Bahsedildiği gibi politik dayanışmanın en önemli unsurlarından birisi baskıdır. Bu sebeple kriz yardımı ve afet dayanışması doğrudan olarak politik dayanışma kapsamında ele alınmamaktadır. Bu bağlamda, dayanışma kavramını yardımlaşma kavramından ayıran en temel unsurun, dayanışma kavramının *politik* ve *ilkesel* yönlerinin olduğudur. Dayanışma “bilinçli bir birliktelik” ile oluşmaktadır. Bu durum da dayanışmanın sürekliliğini vurgulamaktadır (Özeler Sezici, 2023: 8-9).

2.1.3. Sosyoloji Literatüründe Dayanışma Kavramı

Dayanışma, kavram olarak bireylerin ortak bir amaç etrafında bir araya gelerek yardımlaşması, birleşmesi durumunu ifade eder. Sosyolojik bağlamda incelendiğinde dayanışma kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Toplamların yapısına, karakter ve biçimlerine bağılı olarak birçok ifadeyle anlamlandırılabilir. Toplumsal ilişkileri, bireylerin ya da grupların enerjilerini anlamak için önemlidir (Dericioğulları Ergun, 2016: 17).

Dayanışma, toplumun yapısına göre farklı şekillerde oluşabilir. Örnek verilecek olduğunda, küçük kabile topluluklarında dayanışmanın, bireylerin yakın ilişkileri ve karşılıklı olarak kurdukları bağımlılık ile kurulur. Modern toplum insanında ise dayanışma, belirli bir meslek ya da çıkar grupları etrafında kurulmaktadır. Yine benzer bir ifade ile toplumdaki sosyal ve ekonomik yapılar belirli bir sınıfa ait bireyler arasında dayanışma daha belirgindir. Bu bağlamda sosyolojik anlamda dayanışma kavramı, toplumun yapısına bağılı bir şekilde farklı açıklamalarla ifade edilen bir kavramdır. Bunun sebebi, toplumların birbirinden farklı özelliklere sahip olması ve bu özellikler bağlamında ilişkilerini şekillendirmesinden kaynaklanmaktadır (Ekinci, 2017:4).

Dayanışma kavramı, 19. yüzyıl ile birlikte başlayan toplumsal değişmeler ve modernleşmenin etkisi ile daha da önemli bir duruma gelmiştir. Bu süreç, Sanayi Devrimi, kentleşme, toplumsal yapıların değişimi gibi etkenler ile birlikte dayanışma kavramına da etki etmiştir. Sanayi Devrimi ile birlikte tarım toplumundan sanayi toplumuna geçilmiş ve bu süreç geleneksel toplumsal yapının değişimine neden olmuştur. Kentleşmenin artması, farklı yapılardaki toplumları da bir araya getirmiştir. Böylece bireyler, sosyal bağlarını yeniden şekillendirmeye başlamış ve toplumsal bir dayanışma oluşturmalarına olanak sağlamıştır. Toplumsal dayanışma, bireylerin modernleşme ile birlikte, ortak değer ve normlara ihtiyaç duymalarından kaynaklanan bir süreçtir. Bu ihtiyaç, gruplar arasında sosyal ilişkiler kurulmasını ve grupların/ bireylerin karşılıklı olarak dayanışma, yardımlaşma ilgisini artırmıştır. Yine bu dönemde politik dayanışmanın öneminden söz etmek mümkündür. Özellikle eşitlik ve sosyal adalet isteklerinin bir ifadesi olarak gruplar, dayanışma kavramının o dönemdeki

en büyük örnekleridir. Özellikle işçi sınıfları ile birlikte sendikalar, toplumsal dayanışmanın güç kazanmasında en büyük etkidir (Şeker, 2020: 22-23).

20. yüzyılda, refah devleti anlayışı ile birlikte öne çıkan dayanışma, formel dayanışmadır. Modern toplumun dayanışma şekilleri ve kurumları, formel dayanışma olarak nitelendirilirken; geleneksel toplumsal ilişkilerin oluşturduğu dayanışma biçimi enformel dayanışma olarak betimlenmektedir. Enformel dayanışma, toplumda küçük ve orta düzeyde bireylerin örgütlenmesi, bireylerin birbirini yakından tanıdığı (aile, akraba, arkadaş, komşuluk ilişkileri) bağlar ile açıklanmaktadır. Enformel dayanışma için aynı zamanda “sıcak dayanışma” terimi de kullanılır (Fafchamps, 1992: 149- 150). Formel dayanışma ise aslında, bireylerin bağlarının bulunmadığı, çıkar ilişkisi içeren dayanışmadır. Söz konusu alan ve veren arasında sosyal mesafe oldukça fazladır ve bu yüzden bireyler birbirini tanımaz. Bu sebeple formel dayanışma için de aynı zamanda “sıcak olmayan/ yakın olmayan/ ikincil” terimleri kullanılabilir (De Beer, 2008: 61, 72).

Başka bir deyişle formel dayanışmayı *Dericioğulları Ergun (2016:20,)* “*genel olarak modern ve gelişmiş toplumlara özgü, hukuk kuralları kapsamında sosyal yardımlarla ve akılcı bürokratik süreç izlenerek düzenlenmiş, bireylerin eşit vatandaşlık ve sorumluluklarını gözetken, devlete müdahalede bulunabildiği kurumsal özellikler taşıyan dayanışma ağı*” şeklinde ifade eder. Formel dayanışmada bireyler, sadece aile, akraba, arkadaş ilişkileri ile değil, aynı toplumun içinde yaşayan diğer vatandaşlar ile birlikte bir toplumsal yapının içinde bulunurlar. Topluluk kavramı modernite ile birlikte değişim ve dönüşüm içerisine girmeye başlamış ve bireylerin, dayanışmalarında da değişimler gerçekleşmiştir. Toplulukların değişken özellikleri vardır ve tek bir mekân ile özdeşleşmezler (Delanty, 2015: 11).

Sosyoloji literatüründe dayanışma kavramının temelleri, İbn-i Haldun ve Emile Durkheim’a kadar uzanmakla beraber; farklı toplumsal olaylar etrafında da şekillendirilmiştir. Bu bağlamda sosyolojinin kurucuları ve dayanışma arasındaki ilişkiye değinmekte fayda olacaktır.

2.1.3.1. İbn-i Haldun

Sosyoloji literatüründe dayanışma kavramını ilk kullanan sosyal bilimci İbn-i Haldun'dur. Dayanışma, her şeyden daha önemlisi siyasal bir eylemdir. Bu nedenledir ki, dayanışma kavramını *asabiye* kavramıyla iktidar kavramı ile ele alan İbn-i Haldun olmuştur. Al- Azmeh (1982: 32), “*Bir gruba, siyasal mücadeleler arenasının, iktidar arenasının dolayısıyla tarihsel ilginin aktörü haline getirme kapasitesi*” şeklinde ifade etmiştir. Aziz Al- Azmeh tarafından İbn-i Haldun'un asabiye kavramına bir tanım bulunmuştur.

İbn-i Haldun' un yakından tanık olduğu 14. yüzyılda, Kuzey Afrika'da sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik olarak birçok önemli değişiklik meydana gelmiştir. İbn-i Haldun, bu değişimlerin yarattığı toplumsal dönüşümü açıklamak ve toplumsal düzenin tekrar sağlanması için asabiye kavramını kullanmıştır. İbn-i Haldun dayanışmayı, “*asabiye*” kavramı ile açıklamaktadır. İbn-i Haldun asabiye kavramını, oluşturduğu mekânsal farklılıklar üzerinden ele alarak “*akrabalık ilişkileri*” ve “*soy bağı*” ile açıklamaktadır (Haldun, 2009: 334-335; Lacoste, 2019: 26). Çağrıcı (1991), *Asabiye kavramı Arapça “asabe” yani “akrabalık” kelimesinden türemiştir. Anlamı, “aynı soydan gelenlerin veya bir başka sebeple aralarında yakınlık bulunanların muhaliflere karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusu” şeklindedir. Asabiyet kavramı, bedevi ve hazeri toplumların analizini açıklamada kullanılan, bedevi toplumdan hazeri topluma geçiş ile birlikte devlet kavramını açıklamada kullanılan bir kavramdır (Kızılcı, 2017: 65; Arslan, 2019: 95- 98; Uygun, 2008: 35- 39).*

Asabiyet kavramı her ne kadar tanımlanmamış olsa da korumak, birlikte harekete geçmek gibi anlamlara gelir. Bu bağlamda asabiyet kavramını tanımlarken, birlikte ortak bir düşüncenin ve bilincin ürünü olarak kolektif eylem tanımlaması yapılabilir. Kavram, ilk olarak bedevi toplumlarda ortaya çıkan toplumsal örgütlenmenin yoğunluğunu belirler. Topluma üye olan bireylerin birlikte hareket etmesi şeklinde ifade edilebilir. Kırdaki hayat ve örgütlenme tarzı olan bedevilikten, kentleşme süreci olarak nitelendirilen hadari toplumları ele alır. Bu noktada temel alınması gereken nokta, toplum üyelerinin arasındaki akrabalık ve yakınlık ilişkileridir. Asabiyet, toplumdaki bireylerin birlikteliğini gösterir.

Toplumda bireyleri birbirine bağlar ve bireyler arasındaki sosyal bağların güçlenmesine katkıda bulunur (Kızılçelik, 2017: 66-67).

Toplumda dayanışma kavramını oluşturmaya yönelik işlevi olan asabiyet kavramını İbn-i Haldun iki şekilde ele almaktadır. Bunlar; nesep asabiyeti ve sebep asabiyetidir. Nesep asabiyeti daha çok bedevi toplumlarda, nesep asabiyeti ise hadari toplumlarda görülmektedir. Haldun'a göre, bedevi toplum, hadari toplumlardan daha önce meydana çıkmıştır. Bedevi toplumlar gelişmemiş, geçimini tarımdan sağlayan, sanayisi olmayan toplum türünü anlatır. Haldun, bedevi toplumların, ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve dışardan gelebilecek tehlikelere karşı kendilerini korumak için bir dayanışma kurmaya mecbur olduklarını söyler. Nesep asabiyeti "*aynı soydan gelme, aynı kan bağına ve soyağacına* sahip olma durumlarını ifade etmede kullanılmıştır (Haldun, 1982: 126, 129; Haldun, 2009: 352, 523; Arslantürk ve Amman, 2009: 399; Ziya ve Fahri, 1940: 62). Nesep asabiyeti doğuştan gelen ve irade dışı bir ifadedir. Soya ait olma, bireylerin aynı aileden gelmesini ve akrabalık ilişkilerine dahil olma durumunu ifade eder. Nesep asabiyeti kırsal alanlarda daha yaygın ve güçlüdür. Güçlü bir akrabalık ilişkisi ve dayanışma hissi vardır. Ne var ki kentleşme ile birlikte nesep asabiyeti saflığını yitirmiştir ve gücünü kaybetmeye başlamıştır (Haldun, 1982: 126, 129; Haldun, 2009: 352, 523; Arslantürk ve Amman, 2009: 399).

Toplumsal değişim ve modernleşme ile geleneksel aile ilişkileri bağları kopmaya başlamış ve nesep asabiyeti değişime uğramıştır. Kentleşme, bireylerin *akrabalık ilişkilerini zayıflatmış* ve *geleneksel toplumsal yapının değişmesine* neden olmuştur. Kentleşmenin yarattığı toplumsal değişim ve nesep asabiyetinin etkisini kaybetmesi, kentin kendine özgü yeni bir asabiyeti olan sebep asabiyetini oluşturmuştur. Nüfusun artması, ticaretin gelişmesi ile birlikte iş bölümü, uzmanlaşma, tüketimin artması gibi etkenler hadari toplumların öne çıkan özellikleri arasındadır. Yerleşik hayata geçilmesiyle bireyler, kendi düşkünleri ve rahatlıklarıyla ilgilenirler. Kent yaşamı kır yaşamından daha farklı olduğu için, ortaya çıkan ihtiyaçlar da farklılaşmakta ve yeni meslek grupları oluşmaya başlamaktadır. Doğal olarak iş bölümü ve uzmanlaşmada da artışlar

gözlenmektedir (Haldun, 1982: 126, 129; Haldun, 2009: 352, 523; Arslantürk ve Amman, 2009: 399).

Hadari toplumlarda, kent hayatının sağladığı konfordan doğan sebep asabiyeti görülmeye başlanmaktadır. Sebeb asabiyeti, toplumsal yaşamda görülen ortak din, siyaset ve ideolojilerden kaynaklanan birlik ve beraberlik duygusunu ifade etmektedir. Sebeb asabiyeti bireylerin istek ve tercihlerine dayalı olarak meydana gelir. Sebeb asabiyeti kentlerde üç şekilde görülmektedir. Birincisi, kent yaşantısında bireylerin birbirleri ile tanışıp, yakınlık kurmalarından gerçekleşir. İkincisi, kentlerde evlilik bağı ile kurulan akrabalık bağlarının oluşması ile gerçekleşir. Üçüncüsü ise, kentlerde yönetime veya siyasi süreçlere katılım amacı ile oluşturulmuş örgütlenmeler kaynaklıdır (Haldun, 1982: 126, 129; Haldun, 2009: 352, 523; Arslantürk ve Amman, 2009: 399).

Bireyler, belirli bir yönetimi destekleyen gruplar oluşturarak, ortak bir amaç için bir arada toplanmaktadırlar. Bu tür örgütlenmeler, belirli bir ideoloji uğruna duyulan bağlılık üzerine temellenmiş bir asabiyettir (Haldun, 1982: 126- 129; Haldun, 2009: 352, 523; Arslantürk ve Amman, 2009: 398-399).

Sebeb asabiyetinin üç farklı şekli, kentin karmaşıklığı ve çeşitliliği ile ilişkilidir. Kentler, çeşitli kültürlere, ideolojilere, geleneklere, yaşam tarzlarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu durum bireyin farklı asabiyetleri benimsemesine neden olmaktadır. Toplumsal etkileşim ve ortak amaçlar da yine sebep asabiyetinin kentlerde ortaya çıkmasında önemli rol oynar. Çünkü kent yaşantısı, bireyleri farklı kültürler ve sosyal yaşantılara eğilimlerine iter. Bu sebeple de farklı sebep asabiyetleri meydana gelmektedir (Haldun, 2009: 523; Arslantürk ve Amman, 2009: 399- 400).

2.1.3.2. Ferdinand Tönnies

Dayanışma kavramı, 19. yüzyıl ile birlikte başlayan toplumsal dinamiklerin değişmesi ve modern toplumun bütünleşmesiyle ele alınmaya başlanmıştır. Dayanışma kavramını ele alan düşünürlerden birisi de Ferdinand Tönnies'tir. Tönnies dayanışmayı, modern toplum ile geleneksel toplum arasındaki ilişki değişimleri ile açıklamaktadır. Tönnies, topluluğu aile kavramı ile özdeşleştirmiştir. Topluluk kavramını insanlar arasında samimiyet, duygusal bağ

ve sosyal bağa dayalı bir ilişki ağı ile betimlemektedir. Aile ve akrabalık temelli dayanışmayı, geleneksel toplum temelli odaklamıştır (Kızılcılık, 2020:119). Tönnies dayanışmayı, “*gemeinschaft*” ve “*gesellschaft*” kavramları ayrımı ile ele alır. Tönnies *gemeinschaft* ve *gesellschaft* kavramları ile tarım toplumlarının geleneksel yaşam tarzları ile kentsel modern yaşam tarzının toplumsal zıt ilişkilerini tanımlamıştır (Slattery, 2007:59).

Tönnies, *Gemeinschaft* kavramının “geleneksel Toplum’u, *gesellschaft* kavramının ise “Modern Sanayi Toplumu’nu yansıttığının önemini belirtmektedir (Kinloch, 1977: 90). *Gemeinschaft*, toplumsaldan ziyade daha bireysel, yakın ve devamlılığı olan ilişkileri içermektedir. Bu ilişkilerin öznelere, aile ilişkilerindeki gibi sıkı ve yakın bir biçimde gruplanmaktadır. Tönnies bu dayanışma biçimini köy yaşantısıyla ilişkilendirmektedir. Özellikleri bakımından, statüye önem verilen, toplumsal hareketlilik ile coğrafi hareketliliğin sınırlı olduğu ilişki biçimleridir. Din ve aile gibi değerler benimsenmektedir, değer ve ahlak kurallarına göre hareket edilmektedir. Sayılan özellikler bağlamında Tönnies, “*gemeinschaft*” dayanışma ilişkisini kır yaşamı dayanışması ile ilişkilendirmektedir. *Gesellschaft* ise, kentleşme, toplumsal hareketlilik gibi nedenlerle toplanmış insanların, modern yaşam tarzında olduğu gibi kişisel çıkarlara önem vermesinin görünürde olduğu, insan ilişkilerinin rasyonel, geçici, çıkar gözetilen, resmi ilişkileri içeren bir dayanışmayı temsil etmektedir. *Gemeinschaft* kavramı genellikle *topluluk/cemaat* olarak adlandırılır. Kişisel, yakın, sürekli ilişkileri temsil eder. Özellikle aile bağları ile birlikte, akraba, yakın dost ilişkilerini de temsil eder. Tönnies’e göre bu komün bağlarda, herkes yerini bilmektedir ve bireylere statüler atfedilir. Coğrafi hareketlilik sınırlıdır. *Gemeinschaft*, örgütsel din, homojen bir kültür içerir. Toplumsal denetleme aile ve din ile kurulur ve köy yaşamıyla ilişkilidir. Bu toplumlarda evlilik ile bağlar kurulur ve herkes birbirini tanımaktadır. İlişkiler doğal ve organik ve genellikle kendi topraklarından uzaklaşmazlar (Tönnies, 2000: 185, 217; Slattery, 2011: 59; Bahar, 2009: 48- 49- 50).

Gesellschaft kavramı genellikle *toplum/birlik* olarak adlandırılır. Modern kent hayatının getirdiği yapay ve geçici ilişkileri anlatmak için kullanılır. *Gesellschaft* kavramı, *gemeinschaft* kavramına karşıtlık içeren noktaları kapsamaktadır. Tek

bir kültür yerine birçok hayat tarzını içerisinde bulunduran modern sanayi toplumunda ilişkiler çıkar ve sahtelik içerir. Bireyin amacı başka bir bireyden alacağı çıkar amacı ile ilişkilidir (Tönnies, 2000: 185, 217; Slattey, 2011:60).

Geleneksel toplumda herkesin birbirini tanıdığı küçük grup *Gemeinschaft*tır. Modernleşmeden sonra daha büyük grupları temsil eden ise *Gesellschaft*tır (Tönnies,2000:185,217; Burke,1994:130). Tönnies, *Gesellschaft*'ın kentin evi olduğunu söylemiştir (Tönnies, 2000: 185, 217; Nisbet, 2013: 106). *Gemeinschaft*, samimi, huzurlu bir toplum hayatına vurgu yapmaktayken; *Gesellschaft*, yabancı bir ev ve ülke hissiyatına vurgu yapmaktadır. *Gemeinschaft* toplumlarında güven ve huzur bulunduğunu belirten Tönnies; *Gesellschaft* toplumlarında yabancı bir ülkede nasıl hissedilirse öyle bir hissiyat olduğunu belirtmiştir (Tönnies, 2001: 18; Freund, 1990: 170).

Tönnies ve Harris, geleneksel sosyal dayanışma ağlarının zayıfladığı modern toplumlarda, birlik, beraberlik duygusunun yerini ekonomik ussallığın aldığını söylemektedir (Tönnies ve Harris, 2001: 257).

Genel olarak ifade etmek gerekirse; Tönnies "*Gemeinschaft*" kavramı ile birlikte, kırsal toplumların yakın dayanışma ilişkilerini ifade ederken, "*Gesellschaft*" kavramı ile de modern şehir toplumlarının samimi olmayan, geçici, sınırlandırılmış dayanışma ilişkilerini anlatmaktadır.

2.1.3.3. Emile Durkheim

Dayanışma kavramına yönelik olarak ele alınması gereken bir diğer sosyal bilimci Emile Durkheim'dır. Durkheim'a göre dayanışma, toplumun üyelerini bir arada tutar ve onlar arasında bağlar oluşturur (Durkheim, 2006: 141). Durkheim toplumu, düzen perspektifinden ele almaktadır. Durkheim'a göre toplumun içerisindeki birbirinden farklı insanları bir arada tutan temel gaye, iş bölümüdür. İş bölümü, ahlaki olarak insanlarda dayanışma duygusu uyandırır. Dayanışma olmadan toplum var olamaz. Bu bağlamda dayanışma iş bölümü ile var olur; toplum da dayanışma ile var olur (Durkheim, 2006: 90). Durkheim, iş bölümünün temellerinin, bireysel dayanışma ve toplumsal dayanışma ilişkisi ile bağlı olduğundan söz etmiştir. *Kavram olarak Swingewood (2014: 119), iş bölümü toplumların yapısını, iş bölümünün belirlediği süreçle, mekanik dayanışma*

durumundan organik dayanışma durumuna geçtiği bir tarihsel evrim teorisi geliştirir şeklinde ifade etmiştir. İş bölümü ve toplumsal dayanışma arasındaki ilişki, ahlak temelinde anlaşılmaktadır. Durkheim, iş bölümünün işlevinin “iki ya da daha fazla birey arasında dayanışma duygusu yaratmak” olduğunu belirtmektedir. Toplumsal dayanışmanın mekanik biçimi temel olarak sanayi öncesi toplum ile açıklanmaktadır. Toplumsal örgütlenmenin morfolojik yapısında, koordineli ve merkezi bir otorite vardır. Karşılıklı bağımlılık ilkesi bulunmaktadır ve toplum bağları güçlü değildir. Sanayi Devrimi öncesi mekanik toplumda, kolektif duygular ve inanç egemen durumundadır. Toplumsal olan ve din özdeşdir. Dinsel fikirler toplumun genelinde egemen haldedir. Hukuk ve adalette, yasalar baskıcı ve cezalandırıcı niteliktedir. Hukuk kuralları bütün topluma uygulanır (Durkheim, 1964: 37-38,56,76; Çiftçi, 2022: 59-60; Bouthoul, 1992: 112). Durkheim’in burada anlatmak istediği, toplumsal organizasyonun evrim aşamasındaki özellikleri ve bu özelliklerin dönemlere göre değiştiğini açıklamaktır. Sanayi öncesi toplumlarının yapısının parçalı ve otoriter olduğunu, dinsel inançların toplumda egemen olduğunu ve hukukun rolünü vurgulamaktadır.

Durkheim, iş bölümünde bir toplumsal düzenden bir başka toplumsal düzene geçişin yarattığı toplumsal problemler ve bireyi başka bireylerle topluma bağlayan toplumsal bağların önemini vurgulamıştır. Durkheim, iş bölümünü yalnızca ekonomik kurumla sınırlandırmamak gerektiğini belirtmiştir (Swingewood, 2014: 121). Nitekim Durkheim, sosyal dayanışma kavramı ile birey arasındaki ilişkiyi açıklarken iş bölümü kavramını ele almıştır (Kızılcık, 2017: 266).

Durkheim, düşünce ve hislerde ulaşılan bütünlüğü toplum olarak belirtmiş ve her şeyden önce bilinç, kolektivitenin varlığının bilincinde olmak biçiminde değerlendirme yapmıştır (Durkheim, 2004: 237). Bu bağlamda Durkheim’in *sosyal dayanışma* kavramının analizinde *ortak bilinç* kavramının önemi vurgulanmaktadır. Toplumdaki bireyler arasında dayanışma olabilmesi için, ortak bir değere sahip olmaları gerekmektedir. Bunu da ancak *ortak bilinç* sağlayabilmektedir (Durkheim, 2006: 137). Bir toplumu oluşturan insanların yaşantısında, yaşanan inanç ve duyguların tümünü *ortak bilinç* olarak

tanımlanmaktadır (Kızılçelik, 2017: 265). Durkheim, toplumda iş bölümünün gelişmişliğine bağlı olarak, ortak bilincin etki edemeyeceği türden sosyal ilişkilerin çoğaldığı noktasına da değinmiştir (Topçuoğlu, 1984: 96).

Durkheim ortak bilinç ve iş bölümüne bağlı olarak sosyal dayanışmayı iki biçimde incelemiştir. Bunlardan birincisi, bireyler arasındaki tutum, ilişki ve davranışların benzerlik içerdiği “*mekanik dayanışma*”dır. İkincisi, bireyler arasında farklı tutum, düşünce ve eylemleri içeren “*organik dayanışma*”dır (Kızılçelik, 2017: 267; Turner, 2014: 158-159, 168). Durkheim, geleneksel sosyal yapılar ile modern toplumun karmaşık ilişkisinin karşılaştırmasını yapmak için mekanik ve organik dayanışmaya başvurmuştur (Slattery, 2007: 114- 115).

Mekanik dayanışma içeren toplumlarda birlik vardır. İnsanların aralarındaki bağ, tüm insanların benzer etkinlikleri yerine getirmesi ve benzer sorumlulukları üstlenmesiyle oluşmuştur. Organik dayanışma içeren toplumlarda ise insanlar arasındaki bağlarda farklılıklar mevcuttur. İnsanların tutum ve sorumlulukları farklılıklar içermektedir (Perrin, 1995: 791, 808).

Modern hayatta insanlar, sınırlı kapsamları bulunan görevleri yapmalarından dolayı, başka insanlara ihtiyaç duymaktadırlar. Avcı-toplayıcı/ baba-annenin bulunduğu ilkel toplum, kendine yeterlidir. Modern toplumda ise öğretmen, polis, fırıncı, tamirci, market ve benzerlerine gereksinim duymaktadırlar. Durkheim’a göre modern toplum, insanların uzmanlaşması ve birbirine gereksinim duymaları açısından onları bir arada tutan uzmanlaşma ve birbirlerine duydukları gereksinimdir. Uzmanlaşma sadece bireysel olarak etki etmez, grupları ve toplulukları da etkiler (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 85, 88).

Mekanik dayanışma, sanayi öncesi, küçük ve homojen toplumlarda; organik dayanışma ise, modern, büyük ve heterojen toplumlarda görülür (Goodwin ve Scimecca, 2015: 155). Mekanik dayanışma içeren toplumların sosyal yapılarının temel özelliği, kendi aralarında benzer bir dizin oluşturmalarıdır. Organik dayanışma içeren toplumların sosyal yapılarında farklılıklar temellenmekte olup, kendilerinden değişik unsurlarla eklemlenmiş yapılardan oluşurlar (Durkheim, 2006: 220- 221). Durkheim’ın mekanik dayanışma ve organik dayanışmayı ele alması, hukuk sistemleri ile olmuştur. Durkheim’a göre mekanik dayanışma

içeren toplumlarda cezalandırıcı, baskılayıcı hukuk sistemleri mevcutken; organik dayanışma içeren toplumlarda onarıcı, tanzim edici bir hukuk sistemi mevcuttur (Kızılçelik, 2017: 271). Mekanik dayanışmada cezayı ve suçu belirleyen temel neden ortak duygulardır. Cezanın burada temel görevi, ortak bilinci hayatta tutarak toplumsal uyumun devamını sağlamaktır. Bu noktada cezaların, toplumu koruma görevi bulunmaktadır. Anlatılmak istenen temel gaye, mekanik dayanışmadaki hukuk sisteminin temeli olan cezalandırıcı uygulamalar, ortak bilincin merkezini oluşturur ve toplumun düzenini sağlamakla görevlidir (Durkheim, 2006: 136, 139- 140, 145; Bahar, 2009: 38-39-40).

Geleneksel toplumlarda ilişkiler mekaniktir. İş bölümü basittir ve insanlar hemen hemen aynı işi yapmaktadırlar. Ya çiftçi ya da avcı olarak. Geleneksel toplumlarda insanların hayat tarzı, adetler, gelenekler ve kültürler ortaktır. Durkheim, “*consience*” ve “*collective*” olarak temel bir uzlaşım belirlemiştir. Bu kavramlar, “*ortak bilinç*” ya da “*kolektif bilinç*” olarak çevrilir. Çağrışım olarak da, bireylerin davranışlarını belirleyen ortak değerler ve toplumsal dayanışma üzerine kurulu bir toplumu ifade etmektedir. Mekanik toplumlarda bireysellik ve toplumsal farklılıklar yok denecek kadar azdır. Toplumda kolektif bilinç egemen durumundadır. Özel mülkiyet kavramının mekanik toplumlarda pek bir önemi olmadığı gibi sosyalleşme aracı olarak aile ve din gibi toplumsal düzenleyiciler görev alır. Toplumun düzenini bozan davranışlarda hukuk sistemi, şiddeti barındırır ve hukuk sistemleri tüm topluma hitap eder (Slattery, 2007: 115).

Durkheim, mekanik toplumlarda bilinçlerin benzerliğine, duygu ve düşüncelerin ortak olmasına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda mekanik toplumların sosyal yapısını oluşturan temel öge, birbirine benzeyen, homojen parçaların sistemidir (Durkheim, 1985: 180; Durkheim, 2016: 75).

Toplumların gelişip modernleşmeye başlamasıyla, toplumların sanayileri ve ekonomileri de gelişmektedir. Sanayinin gelişmesiyle kırlardan kentlere göç başlar ve mekanik dayanışma, modern toplumu ifade etmede anlamsız kalır. Farklı meslek dallarının, farklı kültürlerin, farklı hayat tarzlarının oluşması, toplumdaki benzerliklerin yerini farklılıkların almasına neden olur. Mekanik

dayanışmadaki homojenlik, modern toplumda heterojenliğe dönüşmeye başlar (Çoban, 2022: 121).

Yine sanayi öncesi toplumdaki kolektivizm bireyciliğe, ortak mülkiyet anlayışı oluşmaya başlayan özel mülkiyete evrilir. Toplumsallık bireyselliğe dönüşmeye başlar ve *sınıf/statü* kavramları ön plana çıkar. Mekanik dayanışmada esas olan aile ve din sosyal kontrolleri yerini hukuk ve devlete bırakır. Durkheim, organik dayanışmanın özünün, insanların karşılıklı olarak birbirine bağımlı oldukları modern toplumun sanayiye dayalı ekonomilerini yürüten, karışık iş bölümünün oluşmasında görür (Slattery, 2007: 115).

2.1.3.4. Herbert Spencer

Herbert Spencer, sözleşmeye dayalı dayanışma kuramcısıdır ve biyolojik kavramlar kullanarak dayanışma kavramını açıklamıştır (Ritzer, 2013: 131). Spencer, organizmacı anlayış perspektifinde, toplumsal kurumları, toplumun organları olarak görerek; bu kurumları, *destekleyici kurumlar* (aile, akraba), *dağıtıcı kurumlar* (ekonomi) ve *düzenleyici kurumlar* (din, siyaset) olarak sınıflandırmıştır (James, Mauss ve Allen, 1998: 19; Offer, 2010: 179- 180).

Organizmaların, hayata hücreler şeklinde başlayıp, zaman geçtikçe büyüyüp genişlemeleri ve karmaşık hale gelmeleri gibi, Spencer da toplumu, küçük ve birbirinden bağımsız toplulukların, birleşerek birlikte organize olmasına benzetir. İnsan toplulukları büyürken, yapıları karmaşık bir hale gelmektedir. İnsan topluluklarının büyümesi, küçük grupların bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, toplumun ilerlemesinde, insan topluluklarının sayısının artması ve çeşitlenmesi etkilidir. Fakat Spencer, birbirinden bağımsız ve kabileler halinde yaşayan bireylerin, evrim sürecinin en alt basamağında olduğunu söylemiştir. Çünkü bu toplumlarda oluşan olaylar, bireyseldir. Bu topluluktaki bireylerin görevleri de farklılaşmamaktadır. Bu bağlamda ilkel toplumlarda iş bölümü ve uzmanlaşmaya rastlanmaz ve bireyler, her işi başkasına ihtiyaç duymaksızın yapabilmektedir. Spencer, bu gruplarda, devlet, sınıf ve meslek gruplarının oluşmadığını söylemiştir (Offer, 2010: 199- 200; Spencer, 2013: 247, 252; Mingardi, 2011: 71).

Spencer, evrim sürecinin ilerlemesi ile bütünleşmenin ve farklılaşmanın arttığını söylemiştir. Bu farklılaşma, toplumda birbirinden farklı görevleri yapan bireylerin ve bu görevleri yapan yeni sınıfların oluşmasına sebep olmuştur. Oluşan yeni sınıfların içinde, sınıfların işleyişini denetleyen yapılara ihtiyaç duyulmaktadır. Birbirinden farklı duran bu yapılar, birbirlerinin devamlılığı için birbirleriyle bağlantılıdır (Spencer, 2009: 122-123). Bu grupların çeşitlenip artması, toplumun üyeleri arasındaki bağları da artırmaktadır. Spencer, sanayi toplumlarında, iş bölümü ve bu iş bölümüne bağlı olarak sınıflar, farklılaşmalar görüldüğü için sanayi toplumunun, sosyal evrimin son basamağını oluşturduğunu ifade etmektedir (Freyer, 2012: 59- 60).

2.1.3.5. Max Weber

Toplumu, toplumsal eylemlerden oluşan yapı olarak gören Weber; sosyolojinin çalışma alanının da “*toplumsal eylemler*” olduğunu belirtir. Toplumda bireyler, toplumun diğer üyelerine karşı anlamları bulunan eylemler gerçekleştirmektedirler. Bu bağlamda Weber, sosyologların, bireylerin yaptıkları eylemi anlamlandırmaları gerektiğini ifade eder (Weber, 2012(a): 10- 11).

İnsanlar, toplumda başkalarına yönelik anlamlar taşıyan eylemler gerçekleştirirler. Weber, insan eylemlerinin toplumsal olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple, sosyologların, bireyin eyleme atıfta bulunduğu anlamı yorumlamaları gerektiğini söylemiştir. Toplumsal ilişki Weber tarafından, çok sayıda bireyin eylemleri ve bu eylemlerin anlamsal bakımından birbirleri ile uyumlu bir şekilde yönlendirilmeleri şeklinde tanımlanmıştır. Weber’e göre toplumsal ilişki, anlamı gösterilebilir toplumsal eylemlerde yer alma olasılığı şeklindedir (Weber, 2014: 48). Weber, geçici toplumsal ilişki ve sürekli toplumsal ilişki olarak iki çeşit toplumsal ilişki olduğundan bahseder (Weber, 2014: 52; Kim, 2004: 68, 70, 76, 189; Rickert, 1902: 576; Weber, 2012(b): 13-14).

Weber, iki tip toplum tanımlı yapmaktadır. Bu iki tip toplum tanımlaması, geleneksel toplum ve modern toplum özelliklerini de içinde barındıran tanımlardır. Toplumsal ilişki içerisindeki bireyler, birbirlerine geleneksel olarak aidiyet hissediyor ve toplumsal davranışlarını bu aidiyet hissine göre şekillendiriyorsa bu ilişkiye, “*topluluk türü ilişkisi*” adı verilir. Topluluk türü

ilişkisinde, kardeşlik dayanışması, aşk ilişkisi, sadakat temelli bir ilişki durumu vardır. Topluluk türü ilişkisi için Weber' in örneği ise ailedir (Weber, 2007: 80; Bruun, 2007: 153).

Weber, bir topluluğun cemaat olabilmesi için, o topluluktaki bireylerin ortak hislerle gerçekleştirdikleri eylemlerin birbirlerini etkileyerek ve bu bağlamda o toplumdaki bireylerin arasında toplumsal bir ilişki oluşmasıyla gerçekleştiğini söyler. Bu ilişki ise aidiyet duygusu ile şekillenir. Weber'e göre toplumsal ilişkide davranış, belirli çıkarların karşılanması temeline ve çıkar birliğine dayanmalıdır (Weber, 2007: 82).

Weber, toplumun basit bir sınıflandırmasını şu şekilde yapmıştır (Weber, 2007: 79- 80):

- Katı amaç bilinci ve serbest anlaşmaya dayalı ticari mübadele; kısaca uzlaşmayı esas alır. Bu bağlamda anlaşmalar, tarafların birbirlerine hem zıt hem de birbirilerini tamamlayan çıkar ilişkilerine sahiptir. Bu hususta uzlaşma sağlarlar.
- Serbest anlaşmaya dayalı ortak çıkarda; anlaşma, amaç itibariyle üyelerinin ekonomik ve sosyal çıkarlarını gözetebilmek ve sağlayabilmek adına davranış göstermeyi sağlar.
- Değer bilinci nedenleri içeren zihinsel sınıflandırmada; duygusal çıkarlar gözetmeksizin, ortada bir dava içeren ve bu davaya hizmet etmeyi gerektiren sınıflandırmaya dâhildir. Saf bir tip olarak sınıflandırılır ve toplum içerisinde nadiren görülen bir sınıflandırma şeklidir.

Weber, topluluk türü ilişkilerin, bireyleri bağlayıcı kılan birliktelik içerdiğini; toplum türü ilişkilerin ise piyasaya egemen olan grupların kazancına yönelik bir kapsamı olduğunu belirtmiştir. Weber, öteki ya da yabancılar için, kapalı sosyal ilişkiler ve açık sosyal ilişkiler arasında ayırım yapmıştır. Ona göre, yabancıların kabulünü sınırlayan ya da kapalılık içeren sosyal ilişkiler, kurallar, belirli güce sahip olan bireyler, yönetici pozisyonundaki bireyler tarafından meydana getirilmiş örgütlenme biçimleridir (Turner, 2000: 38).

Kapalı ilişkiler ve açık ilişkiler arasındaki ayırım, Weber'in toplumsal grup üyelerinin, dayanışmacı gruplar içerisindeki sosyal varlıklarının çıkarlarını,

kazançlarını korumalarına veyahut da sosyal varlıklarının çıkarlarını çoğaltmaya çalışmaları çerçevesinde kapalı ilişkilerin tercih edilmesindeki şartların araştırılmasını vurgulayan bir yönüdür (Turner, 2000: 38).

2.1.3.6. Karl Marx

Marx, dayanışmayı “*sınıf bilinci*” şeklinde ele almıştır. Bireylerin, sosyoekonomik koşullarının aynı olması, hayat biçimlerinin aynı olması, çıkarlarının ortak olması, eğitimlerinin aynı olması ve ait oldukları grubun ortak olmasının birliğini *sınıf* olarak isimlendirmiştir. Bu bağlamda, sınıf kavramının kullanılabilmesi için, çıkarların, bilinçlerin ve eylemlerin ortak bir eylem gerektirmesini ifade etmiştir (Swingewood, 2014: 113; Giddens, 2010: 298; Bahar, 2009: 44- 45; Marx, 1876: 38, 76, 176).

Üretim araçlarına sahip olmak veya üretim araçlarına sahip olmamak bir sınıfa ait olmak ile ilgilidir. Marx, iki şekilde bir sınıf ayrımı yapmıştır. Bunlardan ilki, üretim araçlarına sahip olan yani burjuva sınıfı ve ikincisi ise, emeklerini satmak zorunda olan işçi sınıfı yani proletaryadır. Sınıf kavramının iki anlamı vardır. Birincisinde ekonomik olan davranışlar, diğerinde ise sınıflar arasındaki siyasal-toplumsal ilişkilerdir. Üretim araçlarına sahip olan burjuvanın, proletarya üzerindeki sınıfsal hâkimiyeti zor konusudur. Burjuva ve proletarya sınıflarının çatışmacı çıkarları, ekonomik nedenlerden ve bu ekonomik nedenlerin ortaya çıkardığı yönetsel ilişkilerden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda Marx, “*tarih, sınıf savaşımıları tarihidir*” derken, sermaye ve iş arasında oluşan çıkar çatışmasına vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda bu çatışma kavramının altını çizer (Richter, 2012: 72; Marx ve Engels, 1970: 46; Marx, 1974: 85; Field, 2008: 8).

Sınıf çatışması Marx’a göre hep vardı. Ancak, kapitalizmin ortaya çıkması ile birlikte daha da görünür ve hissedilir hale gelmiştir. Marx, toprak sahipleri ve köylülerin, geleneksel bakımdan birbirine bağlı olduklarını ifade etmiştir. Sanayinin gelişmesinin, bu bağları ortadan kaldırdığını belirtmiştir. Bu bağlamda, işçi sınıfının da, kendi hak ve ezilmişlikleri için ayağa kalkarak, buna neden olan kapitalizme karşı harekete geçmeleri gerektiğini belirtmiştir. Harekete geçme sürecinde de yanlış bilinçten vazgeçilmesi, kapitalizm karşısında birleşmiş bir işçi

sınıfı olarak harekete geçilmesi gerektiğini belirtmiştir (Swingewood, 2014: 112; Lenski, 2012: 96).

İşçi sınıfı, haklarını aramak için kapitalizmin karşısında harekete geçtiği zaman, sınıf bilinci zirveye ulaşmış olacaktır. İşçi sınıfı, ekonomik ve siyasal amaçları için ortak harekete geçtiği zaman, sınıf dayanışması da meydana gelecektir.

Marx, birbirine benzer yaşamları olan insanların, birbirleriyle dayanışma ilişkisi kurarak, *sınıf bilinci* olarak tanımladığımız *ortak bilinç* geliştirdiklerini söylemiştir. Dayanışmayı sağlayan sınıf bilinci, ortak çıkarları korumaya yardımcı olarak, sınıf çatışması kavramını beslemektedir (Arslantürk ve Amman, 2009: 435).

Ollmann'a (1972: 14- 15) göre sınıf bilinci, bireylerin sınıf sistemi içerisindeki konumları ile bu konumlara karşılık gelen çıkarlarının bilincinde olması ve kapitalizmin ortaya çıkardığı bünyeyi dönüştürecek ve yok edecek toplumsal eylemlerin gerçekleşmesi şeklindedir.

Marx, toplumun sosyoekonomik koşullarının, toplumdaki bireylerin fikirlerini, kültürlerini, yaşam biçimlerini belirlediğini belirtmiştir. Marx'a göre insanlar dünya görüşlerini, toplumsal üretimdeki yerlerine bağlı olarak belirlerler. Bu sayede eşitlik, hak gibi kavramlara, yönetici sınıfının verdiklerinden daha farklı bir anlam verirler (Richter, 2012: 69).

Sınıf çıkarları ve birey çıkarları birbirinden farklı anlamlar içermektedir. Söz konusu bireyin içinde bulunduğu grubun çıkarları, bir sınıfa ait olduğunda, o sınıfın sosyoekonomik ve kültürel çıkarlarına göre yeniden şekillenmektedir. Sınıf bilincinden bahsedebilmek için, bireyin ait olduğu sınıfın karşısındaki bir sınıfla, ortak amaçlar içerisinde karşıtlık olması gerekmektedir. İşçi sınıfına ait olan bir bireyi ortak eyleme yönlendirmek için, iş koşullarının, üretim ilişkilerinin, işçilerinin konumları ve rollerinin olması gerekmektedir ki kolektif bir çıkar için ortak eylemde bulunabilsinler (Marx & Engels, 1986: 96; Wood, 2004: 98- 99- 100).

Marx, bir sınıfın var olabilmesinin, başka bir sınıfla çatışma halinde olduklarının farkına varılması ile mümkün olduğunu söylemektedir. Bu farkındalık mevcut değilse sadece sınıf kendi içerisinde bir sınıftır. Çatışmacı ilişkilerin anlaşıldığı

noktada bireyler, kendileri için sınıf konumuna gelirler (Giddens, 2008: 77-82; Ritzer ve Stepnisky, 2014: 62; Ritzer, 2014: 173; Marx& Engels, 2005:10).

Marx'ta dayanışma kavramı genel anlamı ile sınıf çözümlemesi üzerinden şekillenmektedir. Fakat bu noktada dayanışma kavramı, toplumsal refahın sağlanması için bir yol göstermekten ziyade; grup şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bir grubun, grubun dışındakilere karşı gösterdikleri bir duruş olarak nitelendirilmektedir (Aksan, 2014: 18- 19).

2.1.3.7. Georg Simmel

George Simmel, sosyolojiyi diğer bilimlerden ayrı kurmaya çalışmış ve sosyolojinin kaynağının bilim etiği olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda inceleme alanının “*toplumsal etkileşimler*” olduğunu ifade etmiştir (Nedelmann, 2001: 75). Simmel, bireyi, toplumsal yapının en küçük yapı taşı olmasından ziyade, bu toplumsal yapıların kesiştiği öge olarak tanımlamıştır. Bu sebeple de sosyolojinin temel konusunun “karşılıklı etkileşim” olduğunu belirtmiştir (Jung, 1995: 43- 44). Swingewood (2014: 192), Simmel'in çalışmalarının klasik ve modern dönem sosyoloji fikirlerinin gelişmesine katkıda bulunduğunu söylemiştir. Simmel'in toplumsal etkileşim hakkındaki görüşleri, modern dönem sosyolojisinde *sembolik etkileşim* fikrinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Simmel' in görüşü, her şeyin karşılıklı bir etkileşim içerisinde olduğu yönündedir. Bu görüş bağlamında, her bir alan ile diğer tüm güçler arasında bir işleyiş ilişkileri söz konusudur. Modernitenin temel bir özelliği de budur. Bu bağlamda sosyoloji, toplumsal etkileşimi, toplumlaşma biçimlerini ve toplumun olaylarını ele alır (Frisby, 2006: 18- 19; Frisby, 2002: 16; Wolff, 1950: 36).

Simmel, sosyolojinin, toplumlaşmanın hakından ziyade toplumsallaşmanın şekilleriyle ele alınması gerektiğini savunmuştur. Bu sebeple, Simmel'in sosyolojisi için “formel sosyoloji” ifadesini kullanmak mümkündür (Poloma, 2011: 98). Toplumun ortaya çıkışı, insanların ilişkileri sonucudur. Bu süreç, insanların birbirleri ile ilişkili olduğu bağlantılar ile ortaya çıkmaktadır. Simmel, bireyler arasındaki etkileşimin olgusal gerçekliliğini vurgulamaktadır (Toktamış, 2010: 95). Simmel, sosyolojinin çalışma alanı olarak bireyi ya da toplumu

birbirinden üstün görmemektedir. Sosyolojinin çalışma alanının, toplumsallaşma biçimleri olduğunu belirtmiştir (Nedelmann, 2001: 68).

Simmel'e göre dayanışmayı oluşturan şey toplumsallaşmadır. Toplumsallaşma, bireylerin ve grupların, topluluğun birliğinin devamlılığını sürdürdükleri ilişkilerin oluşum aşamasıdır (Simmel, 1909: 297).

Toplumlaşma, insanların bir arada genişledikleri biçimdir. Bireyler, oluşturdıkları birliklerin bilincindedir (Simmel, 1971: 24). Toplumun oluşmasının şartı olarak, insanların birbiriyle bağlantıları ile ortaya çıkan ve insanların oluşturduğu bilinç gösterilebilir. Bu bağlamda toplumlaşma, her bireyin ortak bir grubun parçası olduğu gerçeğinin bir ürünüdür. Toplum, bireyleri meydana getiren parçaların bir bütünüdür.

Genel olarak bakıldığında; Simmel'in sosyolojiye dair çalışmalarında mikro-sosyolojik analizler yaptığı ve dayanışma kavramını da bu bağlamda ele aldığı sonucuna ulaşabilmektedir. Simmel, dayanışma kavramının ortaya çıkış sebebi olarak, bireyler arasında oluşan sosyal ilişkilerin bir etkileşimini göstermiştir. Bu etkileşimler, bireylerin birbirlerine karşı olan bağlılık ve etkileşimleriyle mevcuttur. Simmel, toplumdaki dayanışmanın, bireyler arasında gelişen sosyal etkileşimden kaynaklı olduğunu belirttiği kadar, toplumda çatışmanın da bir birlik

2.1.3.8. Alexis De Tocqueville

De Tocqueville, dayanışma kavramını sivil toplum bağlamında ele almaktadır. Ona göre, sivil toplumdaki vatandaşların aralarındaki yatay dayanışma, ortak amaçlar uğruna bireylerin özgür işbirliğinin yaratılmasını sağlayan ve egoist bireyciliği eşitleyen modern devletin, dikey otoriter gücü ve dayanışmanın temel biçimidir (De Tocqueville, 2009: 199). Ona göre, *geleneksel hiyerarşik yapının* modern toplumda etkisini kaybetmesi, bireylerde *ontolojik güven* duygusunun etkisini azaltmıştır (Hancock, 1998: 214; De Tocqueville, 1994: 252-253; Aron, 1986: 227).

Tocqueville, bireysel ilgilerin ve bireysel çıkarların, kendi çıkarlarının olumlu sonuçlanması durumunda, toplumdaki diğer bireylerin çıkarlarının da gerekliliğini istemelerinin sağlanacağını belirtmektedir. Yani, demokratik niteliklere sahip olan toplumlarda bireyler, kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için

çalışırken, sahip olduğu bireysel mutlulukların toplumsal yapıda bulunan sorunları görmezden gelerek oluşmayacağını bilincinde olmalıdır. Bu bilince sahip olmanın sonucunda bireyler, toplumsal işbirliğine iştirak etmeye başlayacaklar ve demokratik yönetim biçimi konum itibari ile yukarılara taşınacaktır. Oluşan bu denge sayesinde demokratik yönetim güçlü bir şekilde işlerken, bireyler de mutlu bir hayat yaşayacaktır (De Tocqueville, 2009: 506). Demokrasi kültürünün dâhilinde birey, kendisini toplumun üyesi olarak algılamaz, bir birey olarak algılar. Demokrasinin bir sonucunu Tocqueville, bireycilik olarak belirlemiştir. Demokrasinin özelliğinin ise özgürlük olması gerektiğini belirtmiştir (Kateb, 2003: 293; De Tocqueville, 1995:34). De Tocqueville' ye göre eşitlik, toplumsal hiyerarşiyi parçalar ve bireyin kendinden sorumlu olduğu, birey odaklı bir toplum yapısına yol açar. Eşitlik temelli bir bireycilik görüşü, bireyin, topluluk içerisinde kolayca yönlendirilmesine ve yalnızlaştırılmasına sebep olur. Toplumsal alandan iyice izole olan birey, devletin, gündelik yaşantıya müdahil olmasına da karşı koyamaz hale gelir (Kraynak, 1987: 1180; Touraine, 2000: 170; Duman, 2019: 761).

De Tocqueville, eşitlik kaynaklı olumsuzluklarla baş etmenin yolunun sivil örgütlenme özgürlüğü olduğunu belirtmiştir. Bireysel bağlamda özgürlüklerini koruyamayan zayıf bireylerin, toplumda diğer bireylerle bir araya gelip örgütlenmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Aksi takdirde, *despotizmin* de artacağını belirtmiştir. Bu örgütlenmenin siyasal değil, sivil hayat örgütlenmesi olması gerekmektedir. Bireyler, özgür bir ifade ile birbirlerine yardım etmedikleri takdirde, yetersiz bir duruma gelebilirler. Bu bağlamda De Tocqueville, en demokratik ülkenin, bireylerinin, kamusal ve sivil hayatlarındaki sorumluluklarını özgür bir şekilde yerine getirdikleri ülkeler olduğunu söylemiştir. De Tocqueville' ye göre, demokratik bir toplumun güçlü kalabilmesi, günlük yaşantıda iş birliği ile mümkündür (De Tocqueville, 2009: 303- 304; Türkbağ, 1992: 81).

2.1.3.9. Talcott Parsons

Parsons'a göre, işbölümünün, ekonominin çeşitlenip arttığı modern toplumlarda, sosyal dayanışma ve sosyal bütünleşmenin gerçekleşmesi için; *caydırıcı/zorlayıcı* ve *ikna edici* olarak üç aracı vardır. Gerçekleştirmek için, para; caydırmak/

zorlamak için, siyasal bir güç; ikna etmek için, din kurumları veya toplumsal otorite örnek gösterilebilmektedir. Bu araçlar, bireylerin kendileri arasındaki iletişimlerini ve dayanışmayı biçimlendirerek, sosyal ilişkileri yeniden düzenlemekte ve yeniden biçimlenmiş sosyal ilişkiler meydana gelmektedir. Parsons, sosyal sistem ile bütünleşmenin en önemli aracının vatandaşlık olduğunu belirtmiştir. Sosyal bütünleşmeyi ise Durkheim'dan esinlenerek *mekanik dayanışma* ve *organik dayanışma* üzerinden açıklamıştır. Sosyal sistem ile bütünleşmenin iki yönü olarak mekanik dayanışma ve organik dayanışmayı örnek olarak göstermiştir. Bu bağlamda mekanik dayanışma; eşit bir biçimde sisteme dâhil olan bireyler arasındaki iş birliği olarak; organik dayanışma ise farklılaşmış bireyler arasındaki iş birliği olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda bu iki yön olan mekanik dayanışma ve organik dayanışmayı, sosyal sistem ile bütünleşme aracı olarak görmektedir (Parsons, 1982: 201; Parsons, 1971: 1975; Şensazlı, 2020: 659).

Parsons'a göre, sosyal evrim, dayanışma biçimlerinin farklılaşmasıdır. Batı toplumları için, mekanik dayanışmanın, bütün bireyler için eşit uygulanan vatandaşlık kurumundan sebeplendiğini; organik dayanışmanın ise farklılaşmış çıkar ve işbirliklerinin değişimini ifade ettiğini vurgular. Bu bağlamda, modern sanayi toplumları için organik dayanışma; bireylerin, evrensel değerler ve bireysel sorumluluklar üzerinde şekillenen kimliklerden uzaklaşmasıdır. Parsons, çatışmanın ve dayanışmanın kuşaklar arasındaki iletişimlerde ortak olduğunu söylemektedir. Çatışmacı yaklaşımı, farklı çıkarların ve toplumsal sistemde yer alan sorunların, bireysel kaygılar ile birlikte olabileceğini belirtir. Parsons, dayanışma unsurunu, yapısalcı işlevselci yaklaşım bağlamında değerlendirirken, belirli norm ve değerler ile toplumsal düzenin korunduğunu belirtmektedir (Parsons, 1971: 1975; İçli, 1997: 60-63; Marshall, 2005: 111-113, 264; Slattey, 2007: 376-380; Müftüler, 2019: 116- 117- 118).

2.1.3.10. Jürgen Habermas

Habermas'ın *iletişimsel eylem kuramı*, kapitalizmin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal etkilerden ortaya çıkan bir kuramdır. Modern toplum açısından bakıldığında zaman dayanışma olarak da adlandırılır. Habermas, kamusal alan ile gündelik yaşamın rasyonelleştirilmesi gerektiğini ve bunun da “*iletişimsel eylem*” ile

yeniden oluşturulabileceğini belirtmiştir (Habermas, 1992: 139). Habermas, Durkheim'in "dayanışmanın sosyal bütünleşmeyi nasıl sağlamlaştırdığı" sorusunu, yaşam dünyası içerisinde, *iletişimsel eylem* ile cevaplandırır. Yaşam dünyası, *öznelerarasındalık* ilişkisini toplumsal hayatta yaşamak anlamı verir. Yani, toplumda öznelerarası üretilen gerçeklik ve bu gerçekliğin paylaşımının olması anlatılmaktadır. Yaşam dünyasına katılmak, toplumda birikmiş kültürel aktarımlı bilginin, taşıyıcısı ve kullanıcısı olmak ve toplum içinde bulunmanın koşulları olan ahlaki ve toplumsal normları bulundurmak anlamına gelir. Yaşam dünyası içerisinde bireyler, birbirleriyle karşılıklı olarak uzlaşır ve iletişimsel eylemler gerçekleştirirler. Yaşam dünyası, bilgilerin nesilden nesile aktarılmasına olanak sağlarken, bilginin yeniden üretimini de gerekli kılarak, bilginin tutarlılığını güçlendirir (Giddens, 2013: 159, 182; Habermas, 2001: 37; Benhabib, 2005: 205- 206).

Yaşam dünyasında *öznelerarasılık*, toplumda dayanışmayı ve grupların kimliklerinin oluşmasını ve toplumsal dayanışma ve grup kimliklerinin parçaları olan, değer ve normların tanınmasını sağlar. Toplumsal bütünleşme ve toplumsallaşma süreçlerine denk gelen yaşam dünyasının parçaları olan, kültür, kişilik ve toplumdur. Aynı zamanda, sistem alanı, iktidar sistemlerinin hâkim olduğu alandır ve araçsal eylem etkinliklidir. Yaşam dünyası ise, bireylerin kendilerini şekillendirdiği alandır ve toplum, kültür ve kişilik yaşam dünyasında yetişir (Habermas, 2001: 579).

Yaşam dünyası, rasyonelleşirken, sömürgeleştirme baskısıyla; yaş, komşuluk, cinsiyet, ırk gibi özellikler içerisinde karşı grup anlamı içeren cemaat yapılarını oluştururlar. Modern toplum ile birlikte, örgütlenme biçimleri çoğalmış ve gelişmiştir. Aynı zamanda yeni ihtiyaçlar da oluşmaya başlamıştır. Geleneklere dayalı aile etkileşimleri ile birlikte, şirketler, piyasalar yeniden yapılanırken, ortaya yeni ihtiyaçların çıkması ile "hukuk" kavramı kurucu etken olmaya başlamaktadır. Kapitalist sistemin gelişmeye başlaması ile birlikte devlet, hukuksal olarak kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda hukukun işlevleri de değişmeye başlamıştır. Hukuksal yapının etkili olabilmesi için, bireylere verilen hakların ve bu haklardan faydalanabilecek kesimlerin kesin olarak belirlenmesi gerekmektedir. Birey olmak sadece toplumsal yapının içerisinde olasıdır. Bu

sebeple, bireylerin haklara sahip olabileceklerini ve doğuştan böyle bir hakları olmadıklarını belirtmektedir. Hukuk sisteminin ilkesi, eşit vatandaşlık ilkesidir. Habermas'a göre, bireylerin çıkarlarının peşinden gitmesi, sahip oldukları haklar sebebiyledir. Hakların kuvvetli bir biçimde kullanılabilmesi ve koruma sorumluluğunu üstlenmek, hakların tanınması ile mümkündür. Bu bağlamda, eğer hakların kullanımını engelleyecek bir durum söz konusu olur ise, karşı çıkacak bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Hakların sınırlılıkları, yasalar ile belirlenmektedir. Bu sebeple, bireylerin her biri için eşit olarak sağlanan eylem özgürlüğü, diğer bireylerin özgürlüğü ile düzenli olmalıdır (Habermas, 1998: 138; Sancar, 2001: 14; Timur, 2012: 212).

Habermas, hakları beş gruba ayırmıştır. Bu haklardan üçü, temel negatif özgürlükleri oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi; temel kişisel hakları içerir. Temel kişisel haklar; geniş bir anlam içerir ve kapsam alanı bütün bireylerdir. İkinci hak ise, üyelik haklarıdır. Üyelik hakları; politik birlikteliğe gönüllü olan bütün bireylerin, kanunlar karşısında eşit olduğunu ve eşit üye statüsüne sahip olduklarını içerir. Üçüncü hak; usul hak olan, özel özerkliği korumaya almaktır. Bu haklar, bireylere verilmiş hakları yasal olarak korumayı amaçlamaktadır. Bu üç hak, bireylerin ve gönüllü politik grup kuran vatandaşların, kendileriyle olan ilişkilerini düzenlemeye yarar ve devlete karşı bireyi, liberal olarak koruma niteliği yoktur. Habermas, bu üç hakkın olmadığı durumlarda özel bir özerklikten bahsedilemeyeceğini vurgulamıştır. Bu haklar, bireylerin siyasal özerkliklerini de düzenlemektedir. Bu haklar bireylerin, hukuk sürecinde eşit bir biçimde, fikirlerini özgürce ifade etmelerine olanak sağlar. Dördüncü hak, kamusal alanda bireyin özerkliğini korumaya alan politik haktır. Dördüncü hak grubu, sosyal hak bağlamında ele alınmaktadır. Bu haklar, bireylerin birbirlerini eşit konumda görmelerini ve özel özerkliklerini muhafaza etmelerini sağlamaktadır. Dördüncü haklar, özgürlük ve eşitlik kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. Sayılan bu hakların sonucu olarak da karşımıza beşinci hak çıkmaktadır. Beşinci hak kapsamında; bireylerin yaşam şartlarından kaynaklı sosyal haklar yer alır. Sayılan ilk dört hak ve beşinci haklar arasında önemli bir ayrım bulunmaktadır. İlk dört hak, devletin sınırlarını belirler. Beşinci haklar ise, belirli şartlar haricinde savunulabilir haklardır (Habermas, 1998: 123- 124).

Habermas, özel ve kamusal özerkliği sağlayan hakları, bir bütünlük içerisinde ele almaktadır. Bu sebeple, kamusal alanlarda ve özel alanlarda geçerli bu haklar, birbirini desteklemektedirler (Habermas, 1998: 121- 122).

2.1.3.11. Anthony Giddens

17. yüzyıldan başlayarak, dünyayı etkisi altına alan modernleşme sürecinde Giddens' a göre geleneksel toplum, ortadan tamamen kalkmamaktadır. Onun yerine modernlik, insan müdahalesi ile dünyanın dönüştürülüp, ekonomik örgütlenmeyle endüstriyel üretim ile pazar ekonomisinin ve kitlesel demokrasi ve ulus devlet ilkesi ile belirlenen kurumların hepsi haline gelmektedir (Giddens ve Pierson, 1988: 83). Modernlik, güvenliğe karşı risk ile güvene karşı risk kavramları çerçevesinde ele alınmaktadır (Giddens, 2004: 16). Modern toplumda güven ve risk kavramları, nitelik ve zamanın örgütlenmesi ile ele alınmalıdır. Pierson ve Giddens güveni, toplumsal insan öznesinin/sisteminin güvenilirliğine, belirli sonuçlara karşı duyulan güven olarak tanımlarlar. Risk ise, geleceğe odaklı olarak icatlarımızın ürünüdür (Giddens ve Pierson, 1988: 90). Güven kavramı, ikili ilişkide bir taraftaki bireyin, diğer taraftaki bireyin zayıflığından yararlanmaya çalışmayacağına dair kesinlik kazanması anlamına gelmektedir. Bir ilişkide, bireylerden birinin, diğer bireyin güvenliğini hak etmesi, bireyin güvenilir olması anlamındadır. Bir ilişki içerisinde, bir bireyin güvenine değer olduğu düşünülen birey, diğer bireylerin zayıflıklarından yararlanmayacağı kişi olandır. Bireyler arasında yaşanan ilişkide en önemli özelliklerden birisi güvendir. Güvenilir olmak ise, ilişkideki bireyin özelliği olarak tanımlanmaktadır (Korczynski, 2003: 65).

Güven kavramı, bireylerin ruhsal hislerine karşılık gelen bir duygu ve özellik olduğu kadar, diğer bireyler açısından güvenilir bulunmak ya da diğer bireylere karşı güven hissetmek de, sosyolojik bir olgudur (Dericioğulları Ergun, 2016: 105).

Modernizm öncesi toplumlar ve modern toplumlar arasında, güven ve risk kavramlarına ilişkin karşıtlıklar mevcuttur. Modernizm öncesi toplumlar, yerel, geleneksel ve sabit yapılar üzerinde konumlanmışlardır. Zaman ve uzam, modern toplumların geleneksel düzenleri içerisinde belirlenmektedir. Toplumsal ilişkiler ve toplumsal olaylar yerel kurallara göre şekillenmektedir. Risk ve tehlike kavramları ise, doğal olaylar, topluluklar ve çevresel etkenlere göre belirlenmektedir. Bu bağlamda zaman, risk ve uzam kavramları yakın bir ilişki içerisinde ve belirli bir düzen etrafında bulunmaktadır.

Modernizm ile beraber, Sanayi Devrimi, teknolojik gelişmeler ve kültürel değişimlerle beraber toplumsal yapıda da önemli değişimler meydana gelmiştir (Giddens, 2004: 104-105).

Uzam ve zaman kavramları, modernizm ile esneklik kazanır. Teknolojideki gelişmeler, mesafelerin bulunduğu iletişimlerini kolaylaştırarak, dünyayı olduğundan daha küçük ve ulaşılabilir göstermiştir. Bu durum ise, zaman ve uzam kavramlarını, önceki sınırlarını aşabilen esnekliği elde etmesine olanak sağlamıştır. Modernizmle beraber, risk ve tehlike kavramları da değişim geçirmiştir. Endüstriyel tehlikeler, teknolojik hatalar, uluslararası çatışmalar ile beraber risk kavramı, karmaşılaşmaya başlamıştır. Modern toplumlarda risk ve tehlike kavramları, küresel boyutta etkileşim verirken, daha geniş bir açıdan ele alınabilmektedir. Kısaca, modern toplum öncesinde genellikle sabit, geleneksel ve yerel yapılar ön planda iken; modern toplumlarla birlikte, zaman, uzam, risk ve tehlike kavramlarında esnek, ölçülebilir ve küresel bir yapı hâkimdir (Giddens, 2004: 104- 105).

Modern öncesi toplumlar, modern toplumlara göre belirli özelliklere sahiptir. Birinci olarak akrabalık ilişkilerinin, toplumsal ilişkileri oluşturduğu, farklı özelliklere sahiptir. İkinci olarak; aynı grup içerisinde yaşamının verdiği güven duygusuna sahiptirler. Yerel etkileşimlerin bulunduğu alanlar, modern toplumun özelliklerine göre zaman ve uzam aralıkları dar olan toplumsal özelliklere hâkimdir. Üçüncü olarak ise, hâkim olan bir diğer özellik doğa içerisinde olmasıdır. Üçüncü özellik, doğal dünyanın anlamlandırılması bakımından etkili olması anlamında dinsel etkililiktir. Dünyanın anlamlandırılması için gerekli özellikleri ile dinsel evrenbilim, bireyde güven duygusu oluşturan ahlak ve var olma duygularını biçimlendirmektedir. Dördüncü olarak, gelenek kavramı örnek verilebilir. Gelenek, zaman ve uzamda geçerli düzenleme biçimidir. Bireyin toplumsal ilişkilerini düzenleyen, geleceğin icadı sürecidir (Giddens, 2004: 104- 105).

Güven kavramı, modern toplum ile birlikte önem kazanmıştır. Bu bağlamda modern toplumlar, uzman sistemlere güven oluşturmaları gereken bir durum gerektirmişlerdir. Uzman sistemlere güven, teknik bilgilerin yeterliliğine ve uzmanların modern toplumdaki önemlerine vurgu yapar. Bu bağlamda, modern toplumlarda güven kavramı ilk olarak, zaman ve uzam mesafesinin kaynağını oluşturur. İkinci olarak, sistemlere olan güven, bireylerin teknik bilgilere karşı gizli bağlılıklarını da içerir. Üçüncü olarak; bireyler arasında güven ilişkilerini içerir. Dördüncü olarak; hâlihazırdaki ilişkilerin mevcudluğu

ve bu ilişkilerin tekrardan yerleştirilmiş nedenleri olur. Beşinci ve son olarak; bireyler, soyut sistemlerin kullanıcılarına ulaşma olanakları üzerinden belirlenir (Giddens, 2004: 91).

Giddens'in temel kavramlarından birisi olan "ontolojik güven" kavramına da bu noktada değinmek faydalı olacaktır. Kavram aslında, Ronald David Laing tarafından kullanılmış olup, kavramın popülerleşmesi Giddens ile mümkün olmuştur (Ertem ve Düzgün, 2021:8). Laing, ontolojik güven kavramını, bireyin kendi öz kimliğini sürekli olarak ve şüphe duymaksızın hissetmesi olarak tanımlamıştır. Ontolojik güvene sahip olan birey, *gerçek, canlı, tutarlı, içsel ve süreklilik arz eder* (Laing, 1990: 39, 41). Kavrama belirginlik kazandıran Giddens ise ontolojik güvenliği, bireyin kimliğinin sürekliliğine ve bireyin kendi çevresindeki maddi ortam ile sosyal ortama duyduğu güven ile ifade etmektedir. İnsanlara ve çevreye duyulan güveni, ontolojik güven için temel almaktadır (Giddens, 1994: 85- 86; Giddens, 1979: 92, 219; Possamai-Inesedy, 2002: 30- 31).

Modernizm sonrasında görülmeye başlanan yaşam tarzlarından ötürü bireyler, geleneksel toplumsal düzene uyum sağlamadan uzaklaşmışlardır. Bu süreçte oluşmuş dönüşümler, derinlik ve genellik bakımından, önceki dönemlerde yaşanan dönüşümlerden daha kuvvetlidir (Giddens, 2010: 12).

Genellik açısından değerlendirildiğinde, oluşan dönüşümlerin, küresel olarak toplumsal bağlantı ağlarının oluşmasında etkili olduğu söylenebilmektedir. Derinlik açısından değerlendirildiğinde, oluşan dönüşümlerin, gündelik hayatın, temel ve kişisel özelliklerinin dönüştürülebileceği de söylenebilmektedir (Giddens, 2010: 12).

Giddens, modern toplumlarda güven kavramının temelini, modernizmin oluşturduğu kurumlar olduğunu belirtmiştir (Giddens, 2010: 89, 94). Bu anlamda, modern toplumları geleneksel toplumlardan ayıran en temel özellik, ulus devlettir. Çünkü geleneksel devletlerden farklı bir sebeplerle ortaya çıkan ulus devletler; toplumsal yapının değişmesine de neden olmuştur (Giddens, 2000: 146). Bu değişimler, ekonomik, toplumsal, kültürel şekilde oluşmuştur. Ulus devletleri oluşturan temel faktörler üç tanedir. Birincisi, doğanın insan müdahalesi ile dönüşümünü içeren sanayileşme, ikincisi; kapitalist iktisadın oluşması, üçüncüsü; askeri araçların yaşadığı dönüşümdür (Giddens, 2016: 356).

2.1.3.12. Zygmunt Bauman

Zygmunt Bauman, dayanışma kavramını tüketim toplumu ve bireyselleşme üzerinden ele alır (Bauman, 2003: 13). Modernizm öncesinde güvenlik; aile, akrabalık, köy cemaatleri gibi dayanışma araçları ile sağlanıyordu. Bu dayanışma ağları, bir kalenin duvarı gibi dışarıdaki tehlikelerden, insanları birbirine bağlayan sınırı belirlemekteydi. Fakat modernizmle ortaya çıkan kent hayatı, içeri ve dışarı sınırlarının belirsizleşmesine neden olmuştur (Bauman, 1996: 50- 51; Kineşçi, 2017:65). Modernizm öncesi toplumlarda bütün bireyler, birbirlerinin kontrolleri altındaydı ve bireylerin yaşamlarını etkileyip düzenleyen etken gelenekler idi. Modern döneme gelindiğinde, toplumsal kontrol yok olmaya başlamış ve bireyler, birbirlerine karşı yabancılaşmaya başlamıştır (Başer ve Kırlioğlu vd, 2017: 8- 10).

Bauman'a göre modernizm zihniyeti, cemaatleri, yerel yaşam şekillerini ve gelenekleri olumsuz etkilemiş, kendilerini yeniden üretmeleri noktasını zor kılmıştır (Bauman, 2003: 139). Bauman, modernizm zihniyetini eleştirmiştir. Bauman, kültürlerin kendi aralarında, hepsinin değerli olduğunu belirtmiş ve hiçbir kültürün diğer kültürler üzerinde bir üstünlüğü olmadığını söylemiştir. Bauman kültürü, yaşam biçimi olarak görmüş ve postmodernizmin çeşitlilik içeren dünyasının, bütün yaşam biçimlerine izin veren bir ortam yarattığını söylemiştir (Bauman, 2003: 131).

Bauman'a göre, modernizmin birey üzerinde yaratmış olduğu yoğun etkinin sonucunda, toplumsal kurallar ve cemiyet olgusu yok olmaya başlamıştır. Cemiyet kavramı yerine özgürlük kavramını seçen birey, özgürlüğün etkisi ile kendi kendisini tanımlandırma çabası içerisine girmiştir. Cemiyetin çoğu alanda koruyucu sistemleri, bireyleri sınırlandırma olasılıkları nedeni ile terkedilmiş veyahut görmezden gelinmiştir. Cemiyet kavramının etkisini kaybetmesiyle birlikte özgürlüğün yanında güvenlik kavramı da bir problem haline gelmeye başlamıştır. Bu etki kaybıyla bağlantılı olarak; birey, cemaat ve özgürlükle güven kavramları arasındaki stres, günümüzde modernizmin stresli ikili yapısı olarak eleştirel söylemler barındırmıştır. Bauman, bu ifadelerle göre, cemiyet kavramını, "içerisinde kendimizi rahat ve güvenli hissettiğimiz yitik cennet" olarak tanımlamaktadır. Ayrıca bu cennetin içerisinde yer alıyor olmanın iyi bir durum olduğunu da ifade etmiştir (Bauman, 2001(a): 3).

Özgürlük ve birey olma hakkına olumsuz etki edecekmiş gibi algılanan cemiyet algısı asıl olarak güvenlik vurgusunu ifade etmektedir. Aralarında uyum sağlanmayacak gibi görünen fakat bir yönden de denge kurulabilecek olan güvenlik ve özgürlük kavramları, modernizmle birlikte farklı noktalara çekilmiştir. Bireyselliğin oluşturulmasındaki güvenlik ve özgürlük kavramları, değişim değerleri olan iki farklı olgu halini almıştır (Bauman, 2001(b): 22; Özselçuk ve Anık, 2017:121; Oğuz, 2007: 24- 26).

Cemaatten destek alamadığından, zor duruma düşen fakat var olan özgürlük kavramından dolayı kendisini yeniden oluşturabilmek zorunda kalan modernizmde birey, elde ettiği gerçek olmayan özgürlük karşısında terk edilme, huzursuzluk ve yalnızlık, yurtsuz kalma gibi hisleri elde etmiştir. Zaman zaman yaşanan yalnızlık duygusu, çalışma hayatını etkilemeyen monoton bir durum halini almıştır (Bauman, 1989: 55).

Günümüzde tüketim toplumlarının genel kabulü olan değer algısı, tüketici kesimin bir şeyleri benimsememesi, ihtiyaçlarının karşılanıyor olduğunu kabul etmemesi, isteklerinin son istek olduğunu kabul etmemesi olarak değerlendirilir. Var olan bütün bağlılık sözleri, bir sonraki uyarıya kadar geçerlidir. Genel kabul görmüş tek olgu, bütün bağlanma biçimlerinin geçici olduğu yönündedir (Bauman, 1999(a): 42).

Modernite, özgürlük üstünden eşit bireyleri kapsayan, birliktelik içeren bir toplumu ifade etmiştir. Bauman'a göre eşit ve özgür bireyler, genellikle coğrafi olarak Batı Avrupa toplumlarında bulunmakta, dünyanın geri kalanı için aynı şekilde olmamaktadır. Modernizmin birleştirme amacı, parçalanmış küresel bir dünyayı ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme, bir taraftan mekânı bölmeye, insanları ayırmaya ve dışlamaya başlamıştır. Artan bir şekilde küresel ve yersiz hale gelen elit kesim ile geride kalmış yerel kesim arasında, iletişim bozukluğu ortaya çıkmaktadır. Bauman, bütünleşmenin, küreselleşme ve yurttaşlaşmanın birbirlerini tamamlayan süreçler olduğunu söylemektedir. Bauman'a göre dağılımın bütünleşmesi rastlantıdır (Bauman, 2001: 76, 92; Bauman, 1999(b): 73, 97; Kızılay, 2007: 46- 47).

Günümüz modernitesinde ise birey, toplumun geri kalanı ile birlikte varlık gösterme düşüncesinden sıyrılıp, kendi başına varlık gösterme çabasına girmiştir. Birey, özel alanın kamusal alanı işgali karşısındaki düzensizliğiyle denk düşmüştür. Özel alanın, kamusal alana karşı olan bu işgali, kamusal sorunların ortaya çıkmasına ve tartışılmasına sebep olarak, çözüm üretilmesine de engel teşkil etmektedir. Özel alanların temelindeki

kamusal güvenliğin zayıflığını engellemeye yönelik atılacak adımlar, kamusal sorunların, bireyin özel sorunları olarak ele alınması şeklinde olmuştur. Bu da uygun bir yaşamın ya da düzenin oluşmasına engel olmaktadır. Modernizmle beraber, insanlarda bireysel kaygı ve sorumluluklar oluşmaya başlanmıştır. Bireyler, bulundukları konumu korumak noktasında endişeye düşmüşler, kimlik ve statüye sahip olmaktan ziyade bu kimlik ve statüyü korumak noktasında kaygılanmaya başlamışlardır (Bauman, 2001(b): 173, 190).

Dayanışma, toplum için gerekli ve önemli bir kavramdır. Nitekim farklı tanımlamalar içeren dayanışma kavramı, farklı literatürlerde farklı açılardan ele alınmaktadır. Dayanışma kimi zaman, günlük yaşantılardaki bir taktik olarak; yardımlaşma amacı barındıran; kimi zaman da politik bir duruş şeklinde karşımıza çıkan bir kavramdır. Bu anlamda dayanışmayı ele alış biçimi, toplumsal yapıyı ele almada da yarar sağlamaktadır. Özellikle modern zamanlarda, çıkar ve meslek grupları ekseninde ele alınan dayanışma; politik bir sorun karşısında bir direniş biçimi olarak da ele alınabilmektedir.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, dayanışma kavramının sosyoloji literatüründe önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Dayanışma en genel ifadesi ile bir grubun ya da grup içerisinde yer alan bireylerin, birbirleriyle karşılıklı iletişimlerinde gerçekleştirdikleri yardımlaşma ve karşılıklı bağlılık olarak ifade edilmektedir. Farklı toplumlarda farklı şekillerde ifade edilebileceği gibi, farklı türlerde de karşımıza çıkması muhtemeldir. Kırsal toplumlarda dayanışma kavramı, aile içi bağların daha keskin ve kuvvetli olduğu bir şekilde karşımıza çıkarken; modern toplumlarda ise daha bireysel çıkarları kapsayan şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda toplumsal yapının farklılaşmaya başlaması ile dayanışma kavramını ele alış biçimleri de farklılık göstermektedir. Örneğin sanayileşmeyle birlikte dayanışma örnekleri, işçi sınıfının örgütlenmesi ve haklarını aramak için bir dayanışma ilişkisi içine girmeleri, kentsel ve kırsal dayanışmanın farklı ele alınması, geleneksel ve modern toplumlarda dayanışma kavramının farklı ele alınması gösterilebilmektedir. Sosyoloji literatürü için önemli bir kavram olan dayanışma, toplumun tipine, toplumun üretim şekillerine ve bu üretimlerin mekânsal çeşitlenmelerine göre analiz edilmektedir. 18. yüzyılda değişmeye başlayan toplumsal, ekonomik, siyasal ve sosyal yapı, dayanışmanın ele alınış biçiminin değişmesinin de temel nedenlerini oluşturmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ANARŞİST DÜŞÜNCE NEDİR?

3.1. Anarşizm Nedir?

Anarşi sözcüğü, Yunanca “*anarcho*” kelimesinden gelmektedir. Tam anlamı ile “*yönetim yokluğu*” “*lidersiz, yöneticisiz*” anlamı taşımaktadır (Marshall, 2019: 14; Heywood, 2021: 171). Genel bakış olarak, “*kaos*” ya da “*düzensizlik*” kavramları ile bağdaşan Anarşi kavramı asıl olarak “*tahakkümün olmayışı*” anlamına denk düşmektedir. Bu bağlamda, anarşizm aslında bir düzene işaret etmektedir. Bu noktada düzenden kastedilen kişisel bir düzendir. En saf ve en ileri biçimi ile anarşizm, birisi ya da birileri tarafından dayatılmayan düzen anlamına gelmektedir. Henüz ileri olmayan biçimi ile de anarşi, yeni bir düzen ihtiyacı; baskı kullanımının en alt düzeyde olduğu düzen arayışıdır. Dayatılmayan düzen yani kişisel düzen, bireylerin her istediğini istediği gibi yapacağı anlamı taşımamaktadır. Daha çok, sosyal hayatı düzenleyen anlayışların doğasının gönüllülük üzerine düşmesi ve her türlü otorite mevcudiyetinin tanımında kalıcı olması yerine daha pratik olması anlamındadır. Dayatılmayan düzen, gönüllülük anlamına dayanan düzendir (Bamyeh, 2022: 14, 49-50; Yücel, 2009: 77; Şahin, 2016: 3; Woodcock, 2004: 369- 370; Ana Britannica 1988: 44).

Anarşizmin en temel özelliklerinden birisi, herhangi bir koşula bağlılığın reddidir. Bu anlamda en büyük hedefi, insan hayatının bir koşula bağlı olması gerektiği ilkesi barındıran egemenlik ve devlet kavramlarına karşı gelmektedir. Devlet, özel mülkiyet, kurumlara karşı çıkan anarşizm, yurttaşlık kavramının dünya yurttaşlığı olarak algılanması gerektiğini savunmuşlardır. Anarşistler siyasal anlamda, kaostan beslenen ve kurumları yok etmek isteyen insanlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. (Bakır, 2011: 47, 49; Çaha ve Şahin, 2013: 395; Dağ, 2009: 32).

Anarşizm, tüm dünyada ve özellikle de Türkiye’de, terörizm, şiddet, canilik gibi kavramlarla birlikte adı anılan ve algılanan bir kavramdır. Fakat anarşizm, bir siyaset ve toplum kuramı olmakla beraber, zaman zaman geniş ve her kesimden kitlelerin istek ve ihtiyaçlarını da ifade eder. Bu bağlamda anarşizm, genel tutumun aksine birçok düşünür tarafından kaos olarak nitelendirilmemektedir. Kendini anarşist olarak ilk tanımlayan

düşünür olan Proudhon, anarşiyi düzen olarak ele alır. Yine Proudhon gibi Kropotkin de anarşiyi ve doğal olarak da devrimi, yıkıcı değil yapıcı bir süreç olarak değerlendirmektedir. Anarşizmin, şiddet, terör, yıkım ile anılmasındaki söylemleri sebebi Bakunin, bahsettiği yıkıcı devrimin amacının salt bir yeni toplum modeli oluşturmaya değil; özgürleştirici bir mesele olarak ele almıştır. Bu bağlamda bireysel eylemleri bu olayın dışında tutmuş ve bahsettiği yıkıcı devrimin aslında şiddete dayalı bireysel eylemler olmadığını vurgulamıştır. Birçok konuyu içerisinde barındıran anarşizm, farklı düşünceler bütününe bir araya getiren bir düşüncedir (Benlisoy, 2021: 353; Şahbudak, 2020: 2; Göçen, 2014: 125; Acar, 2020: 48; Topak, 2014: 1932).

Anarşizm kavramı, Fransız Devrimi'nden itibaren kullanılmaya başlamış ve ilk önceliği olarak düzenin yıkılışını temsil etmek üzere olumsuz bir anlamda kullanılarak eleştirilere maruz kalmıştır. Bilindiği üzere anarşizm, kargaşa ve düzensizlik kavramlarını göz önüne serse de anarşistler bu anlamı reddetmektedirler. Anarşizm, siyasi otoriteyi bütün biçimleriyle reddetmektedir. Özellikle de devlet biçimlerinin kötü ve lüzumsuz olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda anarşistler devletsiz bir toplum yapısı savunmuşlardır. Anarşizme göre devletin varlığı olumsuzluk yaratmaktadır. Çünkü egemenlik, uyulması gereken bir otorite biçimi olarak eşitlik ve özgürlük ilkelerine saldırmaktadır. Bu anlamıyla anarşizmin ana temeli, sınırı olmayan kişisel bir bağımsızlıktır. Anarşistlerin devlete karşı olmalarının sebebi, düzen ve toplumsal uyumun, kendiliğinden doğal bir şekilde gerçekleşebilmesi ve bir yönetimin yukarıdan dayatması ile mümkün olmasının gerekmemesidir. Anarşistler, devleti ortadan kaldırmayı ve bütün siyasi otoriteyi yok etmeyi hedeflemişlerdir. Anarşistler, siyaseti etkileyen geleneksel araçları da yozlaştırıcı olduğu gerekçesi ile reddederler. Bu araçlar siyasi partiler, seçimler, kamu görevlerine katılım ile örneklendirilmektedir. Bu anlamıyla anarşistler kendilerini, siyasi örgütlenmenin faydalarından eksik tutmakta ve genellikle kendiliğinden olan kitlesel hareketlere ve halkın özgürlüğüne dayanmaktadırlar (Heywood, 2021: 171-173; Uğur, 2012:136).

Anarşizm, insanların hiyerarşik olmayan toplumsal ilişkiler ile toplumsal düzen altında daha insancıl olacaklarını savunmaktadır. Basit olarak, “özgür insanların özgür toplumu” olarak tanımlanabilir. Genel olarak liberalizm ve komünizmin bir sentezi olarak ele alınan anarşizm, komünizmin gönüllü, eşitlikçi ve hiyerarşik olmayan toplum biçiminin liberyen sol anlayışın en iyi özellikleriyle sentezlenmektedir. Anarşizmin en önemli hedefi,

toplumu ve bireyi tek bir siyasi görüşte birleştirmesidir. Mülkiyet ve devlet kavramlarını da ortadan kaldırarak, toplumu karşılıklı yardımlaşmaya ve örgütlenmeye davet eder. Anarşizm, her bireyin başka bir bireyden daha üstün olamayacağını savunur. Kişisel ve kolektif özgürlüğün, bireyin kendini tam anlamıyla gerçekleştirmesiyle mümkün olacağını ileri sürmektedir (Milstein, 2020: 21- 23).

Anarşizm başından beri, zorlayıcı baskılayıcı ilişkilerin tümünü tespit edip, ortadan kaldırmayı ve her türlü durumda da karşılıklı izine dayalı, eşit ilişkiler kurma amacı gütmüştür. Anarşizm her zaman, imkânsız istemektedir. Anarşistler, ideal olarak bütünüyle faydacılık ilkesine bağlıdırlar. Hiyerarşik olmayan toplum düzeni istemeleri, ütöpik bir görüş olarak nitelendirilse de, kendilerinden başka hiçbir siyasi felsefenin bunu cömert ve tutarlıca gerçekleştiremeyeceğini dile getirmektedirler (Milstein, 2020: 35- 36; Yıldırım, 2022: 607-608).

Anarşi kavramı ve bu kavramın politik bir ideoloji haline gelmesi ile şekillenen anarşizm, her türlü yönetime karşı olduğu için, yöneticiler tarafından hemen hemen her dönemde anarşizme kuşku ile yaklaşılmıştır. Anarşi kavramı, yalnızca siyaset alanında yöneticisizlik, hükümeteşizlik olarak ele alınmamalıdır. Anarşizm, otoritenin olduğu bütün toplumsal ilişki modellerine karşı gelmektedir. Anarşizmin hükümeteşiz ve yöneticisiz bir toplum modeli anlayışı genel olarak bakıldığında ütöpik olarak algılanmaktadır. Bunun temel nedenlerinden bir tanesi; anarşizmin net bir şekilde ifade edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Zira siyaset boyutunda hükümeteşizlik düşünüldüğünde, geniş kitlelerce algılanamayan ve korkulan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Çiçek ve Aydın, 2017: 197).

Anarşist bakış açısı ile anarşizm, yönetimin olmaması değil; “zora dayanan yönetime karşı çıkmak” olarak tanımlanır. Daha net bir ifade ile anarşizm, “özyönetim” demektir (Çuhadar, 2007: 79).

Anarşizmin düzensizlik ve kargaşa ortamı olarak değerlendirilmesi, anarşizme karşı yapılan propagandalar, devletsiz ve hükümeteşiz bir toplumun mümkün olmayacağı ve “Nasıl devlet?” sorunu olarak değerlendirilmelidir. Bu noktada anarşizm, “Nasıl devlet?” sorusunun anlamsız olduğunu ifade etmekte ve bu soruya cevap niteliği olarak “Niçin devlet?” sorusunu sormaktadır. Bu çerçevede anarşizm, insanların üstündeki sosyal baskıların, zorlama ve tahakkümlerin tamamen ortadan kaldırılması, her türlü yaptırımı

reddederek insan özgürlüğünü önde tutmayı içeren bir ideolojidir. Herhangi bir mutlaklığa dâhil olmayışı, anarşizmin temel prensibidir (Bakır, 2007: 25- 26; Turgut Yıldırım, 2022: 594- 597).

Anarşizm devlete karşıt olduğunu en temelde açıklamıştır. Bunun temel sebebi de her türlü hiyerarşik ilişkiye karşı olmasında yatmaktadır. Toplumun bütün katmanlarında oluşabilecek olan hiyerarşiye dayalı ilişkilerde otorite kavramı, Anarşizmin başlıca düşmanlarının başındadır (Çiçek ve Aydın, 2017: 198; Kardeşler, 2014: 85- 86; Collin, 2004: 11).

Goldman (2022: 14), anarşizmi insanların oluşturduğu yasalar ile baskılanmamış özgürlük üzerine kurulan, yeni bir toplumsal düzenlemeler felsefesi olarak tanımlar. Goldman, bütün yönetim biçimlerinin şiddete dayandığını ve bu sebeple yönetim biçimlerinin gereksiz, zararlı ve yanlış olduğunu savunan bir teori olduğunu belirtir. Bir diğer tanım olarak anarşizm, devletin baskıya dayalı otoritesi olmadan, toplumun rahatça örgütlenebileceği ve örgütlenmesi gereği olan düşünce biçimidir (Miller, 1994: 26).

Anarşizm, siyasal olarak her türlü devlet kavramına karşıdır. İlkeleri gereği, toplumda sosyal ilişkilerin tümünün içerisindeki otorite ve hiyerarşiye de karşıdır. Anarşizmin siyasal bir kavrama dönüşmesinde, Godwin’in bütün olarak anarşi terimini kullanmasa bile büyük katkısı vardır. Godwin, anarşi düşüncesine siyasal ve ekonomik ilkeleri katması ile bilinir. Godwin anarşizmi, hükümetin adalet görüşü kabul edilmediğinde ortaya çıkan düzensizlik durumu ile tanımlar. Siyasal anlamda anarşizm, bireyin üstündeki her türlü yasayı, kurumu, baskıyı reddetmektedir. (Woodcock, 2009: 66; Heywood, 2018: 24- 25).

Anarşizme atfedilen bir diğer tanım, anarşizmin devleti tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemesi ve kurumsal yapısı ile de siyaseti ortadan kaldırmayı hedeflemesidir. Bu özelliği ile anarşistler kendilerini “*anti-politik*” olarak nitelendirir. Siyasal bir oluşum, örgüt, hareket olarak görülmelerine şiddetle karşı çıkmalarına rağmen, tam anlamıyla apolitik olduklarını söylemek de yanlış olur. Anarşistler, toplumun yeniden inşası yönünde görüşler belirttikleri için anarşizm, bireyin, toplum içindeki sorunlarını üstlenen pozitif bir siyaset ve toplum kuralı olarak nitelendirilir (Benlisoy, 2021: 353- 354).

Anarşizm, ortaya çıktığından bu yana yıkım ve şiddet ile anımsansa da, anarşistlerin yalnızca küçük bir grubu devrimsel bir taktik olarak teröre başvurmuş, 1890’lardaki umutsuzluk döneminde bombalama ve siyasi cinayetler gerçekleştirmişlerdir. Tarihsel

olarak bakıldığında, diğer siyasal ideolojilerden daha az şiddete başvurmuş ve faşistler ile komünist hareketlerden ayrılan zayıf bir gençlik hareketi olarak görülmüştür. Bakıldığı zaman, milliyetçilerden, popülistlerden ve monarşistlerden daha az şiddete başvuran anarşistler arasında, Bakunin, Kropotkin, Godwin, Proudhon, Tolstoy gibi düşünürleri yer almaktadır. İçlerinden yalnızca Bakunin yıkımın gücünü önemsemiş ve yeniyi yaratmak için, eskiyi yıkmak gerektiğini vurgulamıştır (Marshall, 2019: 14).

Peter Marshall (2019: 19), anarşizm için şu ifadelere yer vermektedir; “Genelde, dışsal yönetimin ve devletin bütün formlarını reddeden, toplumun ve bireylerin bunlar olmadan da işlevlerini sürdüreceklerine inanan kişiyi anarşist olarak tanımlıyorum. Öte yanda, bir liberter, özgürlüğü yüksek bir değer olarak gören ve yönetimin yetkilerini asgari güvenlik ihtiyacıyla sınırlamak isteyen kişidir. Anarşist ile liberter arasındaki çizgi oldukça incedir ve bu iki terim geçmişte sık sık birbiri yerine kullanılmıştır. Ancak bütün anarşistler liberterken, bütün liberterler anarşist değildir. Yine de, hepsi aynı klana bağlıdır, ataları aynıdır ve birbirlerine benzerler. Bazen de kendi aralarında yaratıcı birlikler oluştururlar”.

Anarşizm için özgürlük önemli bir kavramdır. Özgürlüğün, yaratıcılık ve özgün düşünce için gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Özgürlük aynı zamanda doğal bir istektir. Çünkü hiçbir hayvan bir kafese girmekten memnun olmaz ve bütün bilinçli varlıklar kendi isteklerini özgürce yaşamaktan hoşlanır. Anarşizm, doğada var olanı, toplumsal hayatın içinde arar; toplumda öz-yönetimin gerçekleşmesi için gerçekleştirilen sesleniş, doğanın örgütlenişini ve kendisini düzenleyişini yansıtmaktadır. Özgürlük istencinde, bütün dış kısıtlamalardan ve dayatılan otoriteden bağımsız, kişisel ve toplumsal özgürlük ideali savunulmaktadır (Marshall, 2019: 20- 21).

Anarşist düşüncede temel olarak dört sav bulunur (Cevizci, 2005: 100). Bunlardan ilki; bireylerin, devletin zorunlu emirlerine uymaması gerektiğine yöneliktir. Devletin sahip olduğu gücü, insanları sömürmek ve boyun altında tutmak için kullandığını söylemektedir. İkinci olarak; insanların eşit ve özgür bir şekilde toplumda yaşamaları için otoritenin olmaması gerektiğine yöneliktir. Eşitlik ve özgürlük kavramlarının anarşizmde kullanılış biçimi, anarşist felsefeyi liberal ve sosyalist geleneklerden ayırmaktadır. Anarşizmde özgürlük ve eşitlik aynı anlamı ifade ederken, liberalizm eşitliğin olmadığı bir özgürlüğü, sosyalizm ise özgürlüğün olmadığı bir eşitliği ifade etmektedir (Walter, 2002: 29). Üçüncü

olarak; toplumun devletsiz de var olabileceği yönündedir. Dördüncü olarak ise; devletten anarşizme geçişin gerçekçi ve daha iyi bir süreci oluşturduğu yönündedir (Cevizci, 2005: 100). Anarşizmi tanımlamak zordur. Çünkü sosyalizm ve liberalizm gibi ana akım ideolojilerden türemiş ve beslenmiştir. Bu anlamda bireyciliğe vurgu yapmış özgürlükten ve toplumcu bakış açısı ile toplumsal adalet talep etmektedir. Bu bakış açısıyla anarşizmi tanımlamak zorlaşmakta ve bütün bir ele alış şekline karşı çıkmaktadır (Bookchin, 2015: 15).

Genel hatları ile bakıldığında anarşi hükümeteşiz toplum, anarşizm ise hükümeteşiz toplum amacının gerçekleşmesini amaç edinen toplumsal felsefe olarak tanımlanmaktadır. Düzen, kargaşaya gibi olumsuz anlamlar içeren anarşizm, artık yönetime ihtiyaç duymayan bir toplum modeli gibi de olumlu bir anlam içermektedir. Anarşizm, baskı ve haksızlık karşıtı bir protestodan meydana gelmiştir. İlk anarşist, bir ötekinin baskısını hissedip başkaldıran ilk kişiydi. Bu kişi, otoriteden bağımsız düşünme hakkını savunmakla kalmadı, buna karşı çıkan ilk insan oldu. Anarşizmin tam anlamıyla tanımını yapmak doğru bir adım olmaz. Çünkü anarşizm doğası gereği antidogmatiktir. Belirli bir görüşü ele alan bir doktrini yoktur. Pek çok düşünce akımını içerisinde barındırır, karmaşık ve ince bir zekâyaya sahip bir felsefedir. Sürekli olarak değişen, yeni kaynaklara başvuran, farklı fikirlere danışan fakat özgürlük fikrinden vazgeçmeyen bir düşünce sistemi olarak düşünülebilir (Marshall, 2019: 25- 26).

Anarşizm, zaman olarak tanımlarında da değişimler geçirmiştir. Bir diğer genel anlam olarak anarşizm, bütün hükümetlerin yok edilmesi ve toplumunun güce, zorlanmalara gerek duymadan gönüllü ve işbirlikli olarak örgütlenmesine dayanan inanç olarak tanımlanmaktadır (Fox, 2014: 3).

Basit bir hali ile de anarşizm, hiçbir zorlamanın olmadığı bir ortamda yaşama öğretisidir. Zorlamanın olmadığı bir ortam, özgürlük ortamıdır. Zorlama ve baskının olmadığı bir ortam, özgürlüğü ve hayatı uygun şekilde devam etmesini sağlar. Özgürlüğü kısıtlayan ve baskının olduğu, müdahalelerin bulunduğu ve bireyi olduğundan farklı davranmaya zorlayan şartlar yok edilmezse özgür bir yaşam sürmek mümkün değildir (Berkman, 1929: 90).

Bireye en çok müdahale eden, özgürlüğünü kısıtlayan, kendi seçimlerini yapmasına engel olan unsurun ortadan kaldırılması gereklidir. Bu unsur ise devlettir. Bireyler devletin

ortadan kaldırılmasının olumsuz sonuçları olabileceği görüşünde, devletin bireyleri ve bireylerin haklarını koruduğu görüşündedir (Berkman, 1929: 90).

Anarşistler devletin, bizim haklarımızı korumadığını ve bireylerin elinden alarak, hakkı olamayanların hakkını gözettiğini düşünür. Eğer, bireylerin haklarını elinden alarak, başkalarının çökmesine neden olan devlet ortadan kalkar ise, devlete gerek kalmayacaktır. Anarşistler, suçu oluşturan unsurların cezası için devletin varlığındansa; bu unsurları tespit edip, suçun oluşmasını engelleme gayreti gösterirler (Berkman, 1929: 90).

Bir diğer unsur, devletin ortadan kalkması ile kapitalizm ve ücretli köleliğin de ortadan kalkacağı konusudur. Çünkü ücretli kölelik ve kapitalizm, devlet desteği olmadığı müddetçe var olmaları güçtür. Devletin yerini özgürlük aldığı anda, anarşizm var olarak, özel mülkiyetin yerini de eşit kullanım hakkı aldığı anda komünizm var olacaktır (Berkman, 1929: 91).

3.1.1. William Godwin

William Godwin, anarşizmin ilkelerini ifade eden ilk düşünürdür (Akduzu, 2017: 96). Godwin anarşizmi, akılcı bir anarşizmdir. Temel olarak, bireyin aklına karşı yönelen baskı ve engellemelere karşı gösterilen tepkilere dayanmaktadır. Godwin'e göre baskıların en temel kaynağını devlet oluşturur. Devlet, despot ve diktatörce ilkeler üzerine kurulmuştur ve bu durum adalete karşı yönelen en büyük saldırılardan biridir. Godwin, hükümetin anlamının kendi öz yargı ve bilincimizden vazgeçmek olduğunu vurgulamıştır. Hukuk kavramının da aklımızın düşmanı olduğunu söylemektedir. Hukuk kavramının, korkudan doğduğunu ve bir baskı aracı olduğunu söylemektedir. Hukuksal egemenliğin, insan aklının özgürlüğünü tehdit ettiğini, boyun eğmenin de akıl ve zekânın etkisinin, öneminin azalacağını belirtilmektedir. Godwin, fedakârlık ve akılcı bireycilik temelli bir toplum modelini, devlet yerine yerleştirmektedir. Godwin'e göre toplum ihtiyaçlardan, devlet ise kötülüklerimizden oluşmuştur. Fakat toplum bir bütünden değil, çoklu bir toplumlardan oluşmalıdır. Bunun sebebi, hakkaniyet ve ılımlılık, sınırı olan ve dar bir toplumsal çerçevede meydana gelebilir (Aktaş, 2012: 104- 106; Marshall, 2019: 281).

Godwin, anarşizmin doğası gereği yıkıcı bir yapıya sahip olduğunu belirtir. Fakat anarşizmin yaratacağı yıkımın, devletin yıkımından daha az etkili olacağını belirtir.

Anarşizm düşünceyi uyandırır ve topluma ve bireye güç verir (Godwin, 2020: 117-118; Crowder, 2007: 60).

3.1.2. Max Stirner

Max Stirner, bireyci anarşizmin en aşırı formunu savunmaktadır. Yalnız yardımseverlik değil, devlet, toplum, insanlık, tanrı gibi soyut olan bütün kavramları reddetmektedir. Bu bağlamda tek nesnel gerçeklik olan “birey” kavramı üzerinde yoğunlaşmıştır. Stirner’e göre birey; devlet, sınıf, toplum gibi baskıcı güçlerin karşısında kendisine yabancılaşmaktadır. Bu yabancılaşma karşısında birey, kendi bireyselliklerinin bilincinde olduğu bir iç başkaldırıya girişmelidir. Stirner, hümanizme de karşı çıkmaktadır. Çünkü hümanizmin gerçek insanı sildiğini söylemektedir (Aktaş, 2012: 108- 110; Marshall, 2019: 319; Arvon, 1991: 33-35; Newman, 2001: 5- 6).

Stirner, devletin tek amacının olduğunu, onun da; bireyleri sınırlandırmak, baskısı altına almak, kendine hizmet ettirmek ve genel bir kural altında tutmak olduğunu söyler. “Birey her şey olmadıkça, devlet var olur” der. Devletin, bireysel yabancılaşmanın sebebi olduğunu savunmaktadır. Stirner’e göre toplumsal hayat zorunludur. Bu zorunluluğun sonucunda oluşan yaşam biçimi, bir müddet sonra zorunluluğu aşar ve bireyler üzerindeki baskı araçlarından birine dönüşür. Stirner toplumun, baskıcı olmayan, sosyal ve geçici ilişkilerin olduğu beraberlik alanı olduğunu söyler. Stirner, bireysel özgürlüğün mutlak anlamında, insan bedeninin kısıtlıklarından dolayı yapay olarak görür. Önemli olanın özgürleşmek değil, bireyselliğin inşasının korunması olduğunu belirtir. Anarşizmin sosyalizmle yakınlığından ziyade Stirner, sosyalizmi de eleştirmektedir. Ona göre sosyalizmin bireylere söyledikleri yanıltmacadır. Bireyin gelişmesinin sadece özgürlüğün korunması ile mümkün olduğunu ve sosyalizmin bunu dikkate almadığını belirtir (Aktaş, 2012: 108- 110; Marshall, 2019: 319; Stirner, 2013:125-126).

Yoksulluğu büyük bir önemle ele alan Stirner, devletin karşısına yerleştirdiği yoksullardan söz ederken “*proletariat*” kavramını öne sürer. Fakat bu kavramı Marx’ın “*işçi sınıfı*” kavramından daha büyük bir anlama denk düşmektedir. Yoksulları, ezilenleri ve yoksunları kapsar. Stirner’e göre yoksullar, devletin karşısında, kaybedecek hiçbir şeyleri olmayan bütün toplumsal grubu içerisine dâhil etmektedir (Thomas, 2000: 165).

3.1.3. Elisee Reclus

Elisee Reclus, Fransız anarşizminin en yetkin savunucularından biri olmakla birlikte, Kropotkin'in de yakın arkadaşıdır. Kropotkin ile coğrafya ortak konusu harici olarak kendisinin bir anarşist olduğunu da vurgulamıştır. Reclus, insanlığın ilerlemesi için “sınıf mücadelesi”, “denge arayışı” ve “bireyin egemen kararı” yasalarını savunmuştur. Reclus, tarihsel gelişimde ırk faktörünü reddetmiştir. Bütün ırkların temel noktada eşit olduklarını savunmuştur. Daha sonralarını görüşünü, ırkların kaynaşması olarak belirten Reclus, toplumsal ve kültürel olarak Avrupalılaşmayı benimsemiştir. Bunun sebebinin de teknolojik gelişmeler olduğunu söyleyerek, Avrupa'daki teknolojik gelişim üstünlüğünü kabul ediyordu. Teknolojik gelişmenin, üretim artması ve herkesin geçim kaynağı sahibi olması gerektiğini düşünüyordu. Reclus bütün bireylerin eşitliğini vurgulamasının yanı sıra, özellikle kadınların özgürleşmesi çağrısında da bulunmuştur. Devlet konusunun “insanlık güçlerinin özgür birliği” ile aşılması gerektiğini; yasaların yerini de “özgür sözleşmeler”in almasının önemini vurgulamıştır. Toplumun tamamen değişiminin ise işçiler ile köylülerin ortak eylemleriyle mümkün olduğunu belirtmiştir. Bireye karşı saygılı olan Reclus, dayanışma temelli, gönüllü komünizm gerçekliğinden bahsetmekteydi. Reclus aynı zamanda toplumun bilinç tarafından dönüştürüldüğünü savunarak, iktisadi faktörlerin etkisini göz ardı etmiştir. “Bireyi kan, toplumu fikirler yaratmaktadır” görüşünü ileri sürmüştür (Marshall, 2019: 481- 483, 485- 486; Reclus, 1905: 4; Reclus, 2017: 21, 26- 30).

3.1.4. Errico Malatesta

Errico Malatesta anarşizmi, insanın insan tarafından sömürülmesini ve baskı altına alınmasını ortadan kaldırmak olarak tanımlamaktadır. Bunun da özel mülkiyet ve devletin ortadan kalkması ile mümkün olacağı görüşündedir. Başka bir ifade ile de anarşizmi sefaletin ve nefretin yok edilmesi olarak tanımlamıştır. Bu sebeple, özel mülkiyete ve devlet kurumlarına yapılacak her hamleyi, bireylerin vicdanlarındaki her hareketliliği, otoritenin kontrolünden kurtarılan her bireyi, dayanışmanın geniş alanlara yayılmasını, Anarşizm'e yaklaşmanın koşulu olarak görmektedir. Öte yandan Malatesta, insanın büyük değişimlerden hoşlanmayacağını ve değişimlerden korktuğunu belirtir. Bu korkunun, devletin araçları sayesinde toplumu baskı altında tuttuğunu ve toplum güvenliği ile propagandalar gerçekleştirdiğini belirtir. Bu propagandalar da toplumun, devletin yok

olması gerçeğiyle tekrar korku kültürüne kapılmasını sağlar (Malatesta, 193?: 2; Malatesta, 1924: 2-3; Richards, 1999: 18-19-20; Malatesta, 1926: 2-3; Malaresta, 1891: 3-4).

3.1.5. Emma Goldman

Emma Goldman, anarşizmi insanların oluşturduğu yasalar ile baskılanmamış özgürlük üzerine kurulan, yeni bir toplumsal düzenlemeler felsefesi olarak tanımlar. Goldman, bütün yönetim biçimlerinin şiddete dayandığını ve bu sebeple yönetim biçimlerinin gereksiz, zararlı ve yanlış olduğunu savunan bir teori olduğunu belirtir. Bir diğer tanım olarak anarşizm, devletin baskıya dayalı otoritesi olmadan, toplumun rahatça örgütlenebileceği ve örgütlenmesi gereği olan düşünce biçimidir (Goldman, 2022: 14).

Emma Goldman eylemci idi ve devlet baskısını vurguladığı kadar, kilisenin de devlet kadar baskıcı olduğu görüşündeydi. Goldman'a göre devlet, yurtseverlik ve militarizmden oluşmakta idi ve yurtseverlik de özgürlüğe engel oluyordu. Devlet yalnızca yasama ve yürütmenin zora dayanarak baskılanmasında görevli bir araç idi. Goldman'a göre eğer birey yoksa devlet var olamaz, birey olmazsa toplumun dahi var olamayacağını söyler. Siyasal iktidar ise güçlünün zayıfa, azınlığın ise çoğunluğa hükmetme isteğinden doğmuş ve asıl amacı bireyin, özgürlüğünü elinden almak olmuştur (Goldman, 1940: 5- 7).

Anarşizme en büyük katkılarından birisi de kendisine feminist bir boyut kazandırması oldu. Kadınlara cinsellik nesneleri ve ucuz işgücü olarak davranan sisteme her daim karşı çıkarak birçok kadını da bilinçlendirdi. Goldman, bütün bireylerin eşit fırsatlara sahip olduğu bir toplum modeli vurgusu dile getirmiştir (Marshall, 2019: 560, 564, 566, 570).

3.1.6. Mahatma Gandhi

Mahatma Gandhi, anarşistler arasında kibar devrimci olarak anılan, şiddete, şiddetle karşı çıkan bir isimdir. Merkezi devlete ve merkezi devletin doğurduğu şiddete her daim karşı çıkmıştır. Kendisini farklı bir anarşist olarak tanımlamış ve terörist olmayan anarşistlerden olduğunu belirtmiştir. Gandhi'ye göre, merkezi olmayan bir ekonominin temelleri, yeni bir toplum yaratmakla mümkündü. Bu ekonomi modelinde köyler, kendi besinlerini yetiştirmeye ve kendi yerel imkânları ile sanayilerini geliştireceklerdi. Gandhi, ideal toplum için çiftçiliği yüksek zanaat düzeyi ile birleştirilmiş bir gereklilik olduğunu belirtmiştir. Esnafların baskı altında olmamaları gerektiğini ve toprağın, kendisini işleyene ait olması gerektiği görüşündeydi. El zanaatlarına önem veren Gandhi, çocukların okuma- yazmadan

önce el zanaatı öğrenmesi gerektiğini vurguladı. Çocukların da kendi ihtiyaçlarını karşılamaları için tarlalarda ya da atölyelerde çalışıp, kendi ekmeklerini kazanmaları gerektiğini söylüyordu. Gandhi, devletin şiddeti temsil ettiğini belirtmiş, sömürü ve refahı sağlamak için bile olsa devletin gücünü korkunç bulduğunu belirtmiştir. Devletin, her türden ilerlemenin temel kaynağı olan bireyin gelişmesini olumsuz yönde etkilediğini vurgulamıştır (Marshall, 2019: 587, 590- 591).

Gandhi, parlamentoların yerine her köyün, beş kişilik temsilcileri olması gerektiğini belirten bir demokrasi formu önermekteydi. Aynı zamanda orduya gerek olmadığını, herhangi bir işgal durumunda barış tugaylarının istilayı karşılayıp, şiddete başvurmadan barış ile çözebileceğini belirtmiştir. Ayrıca polisin, suç işleyenler için kullanılabileceğini fakat herhangi bir cezalandırma yöntemi kullanılmaması gerektiğini söylemiştir. Hapishanelerin ise, eğitim yuvalarına dönüştürülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir diğer unsur ise anlaşmazlıklardır. Gandhi anlaşmazlıkların mahkemelerde değil, komşular ve anlaşmazlık yaşayan bireylerin, kendi aralarında sorunlarını çözmeleri gerektiğini belirtmiştir (Marshall, 2019: 587, 590- 591).

3.1.7. Lev Tolstoy

Tolstoy da tıpkı Gandhi gibi, şiddet yolu ile devrimi kesinlikle reddetmektedir. Hükümet, polis, mahkeme gibi kavramların, ahlak dışı olduğunu belirtmiştir. Zira ona göre bu güç unsurları, şiddet kullanarak insanlara hükmediyordu. Hükümet, doğasının gereği şiddete dayanmaktadır. Hükümetler vergiler toplayarak ve insanları rızası gereği askere alarak, insanlara baskı uygulamaktadırlar (Marshall, 2019: 509,519, 523, 525, 527- 529).

Devlet güçlendikçe, şiddet de artar. Tolstoy, anarşist olduğunu ve hükümeteşsiz ve devletsiz bir toplum istediğini belirtmektedir. Tolstoy'un anarşizminin temelinde özgürlüğe duyulan aşk ve devlete karşı duyduğu nefret yatmaktadır. Özgür ve adil bir toplumun oluşması için fiziksel güç kullanımına tamamen karşı olan Tolstoy, hükümetin ortadan kaldırılması için şiddetten ziyade kamuoyunu önermiştir. Şiddeti devletle özdeşleştiren Tolstoy, devletin yöntemini bu noktada istememektedir (Marshall, 2019: 509,519, 523, 525, 527- 529).

3.1.8. Pierre Joseph Proudhon

Anarşizmin “kaos” veya “terörizm” tanımlarına ithafen Proudhon anarşizmin, hükümeteşsiz özgür yaşam tarzı olduğunu savunmaktadır. Anarşizmin amacının, otoriteyi en aza

indirmek olduğunu belirtir. Bütün örgütlü toplumların temelini otorite ve özgürlük oluşturmaktadır ve birbirleri ile sürekli olarak çatışma halindedirler. Otorite, insanı köleleştirdiği için Proudhon, otoriteye karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkım da ancak devrimle olmaktadır. Proudhon da bir devrimciydi fakat onun devrimi şiddet içermeyen bir başkaldırıydı. Barışçıl bir devrim istiyordu (Tuncay, 2022: 17- 18).

Kendisini anarşist olarak niteleyip, anarşizme olumlu bir anlam atfeden ilk düşünür Proudhon 'dur. Proudhon, hükümsüz toplum söylemi ile anarşi kelimesini kullanan ilk düşünür olmuştur (Çuhadar, 2007: 85).

19. Yüzyıla kadar anarşi ve anarşizm kavramlarına bakış açısı genel anlamı ile olumsuzdu. Proudhon ile birlikte anarşi kavramı, anlamsal bir değişime uğramış ve modern siyasi, felsefe literatürüne geçmiştir. Monarşist ve sol akımlardan kendisini ayırmak için anarşizm terimini kullanan Proudhon, anarşizmin de isin kaynaklarından birisi olmuştur. Proudhon' un anarşizmden kastı, devlet yıkıldıktan sonra oluşacak olan yeni toplumsal yapıdır. Zengin insanların yoksul insanları ezmelerini önleyecek ve sadece yönetici kontrolünde bir devlete karşı sert eleştirilerde bulunan ilk düşünür Proudhon' dur. (Kropotkin, 2015(a): 57-58; ed. Cevizci, 2003: 370, 378).

Devrim, toplumun devamlı düzenlemelerle özgür bir yaşam biçimine ulaşana kadar mücadele etmesi anlamındadır. Bu bir dönüşüm olup temeli itibari ile ahlaki ve etikdir (Gambone, 2013).

Proudhon'un temel ilkeleri; "karşılıklık, federalizm ve doğrudan eylem"dir. Karşılıklık, toplumun eşitlik temelli bir kaynakta örgütlenmesine denk düşmektedir. "*Mülkiyet hırsızlıktır*" sözünden yola çıkarak, komünizmi savunmadığını, işçilerin üretimler için gerekli olan araçlara sahip olmasını, özgürlüğün temeli sayıyordu. Proudhon köylülerden, işçilerden ve zanaatkârlardan oluşan fabrika yöneticilerinden bahseder. Merkezi yönetimlerden ziyade, birbirleriyle karşılıklı çıkar ve sözleşmeler gerçekleştiren özerk yerel topluluklardan oluşan federal bir sistem önermekteydi. Bu toplumlarda jandarmalar olmayacak ve mahkemelerin yerini hakemlik, bürokrasinin yerini de işçilerin yönetimi devralacaktı. Parlamenter yönetimleri reddeden Proudhon, halkı doğrudan hareketlenmeye yönlendiriyordu. Proudhon'a göre mevcut olan düzen ilk olarak tiranlığa daha sonra kaosa neden olacaktı fakat kendi önerdiği sistem özgürlüğe dayanıyordu (Tuncay, 2022: 18; Proudhon, 2017: 47- 49; Proudhon, 2012: 274).

3.1.9. Mihail Aleksandroviç Bakunin

Bakunin akli, insanın ilerlemesinin temel kaynağı olarak görmüştü. Özgürleşmenin yanından hükmetme arzusuna da sahipti. “Yıkma duygusu onun için yaratıcı bir tutku” idi. Kurumsal otorite ve hiyerarşinin her türlüüne karşıydı ve bitmek bilmeyen bir özgürlük istiyordu. Bakunin’ e karşı en büyük eleştiri, demir bir irade ile komuta etmek için dünyaya gelenlere karşı duyduğu hayranlık idi. Bakunin, diğer anarşistlere nazaran şiddetin gücünü her daim vurgulamıştır. Diğer düşünürler gibi Bakunin de devleti şiddetle reddetmiş ve devletin özgürlüğü engellediğini söylemiştir. Bakunin anarşi kavramını, hem şiddetli bir kaos olarak olumsuz ve popüler bir kavramla hem de devletsiz bir özgür toplum olarak yorumlamıştır (Marshall, 2019: 377- 378, 381; Kropotkin, 2015(a): 62).

Bakunin’ e göre özgürlük, insanın zekâsını, onurunu ve mutluluğunu geliştirebilecek en önemli araçlardan biridir. Bakunin her daim sonsuz bir özgürlük arayışında olmuştur.

Özgürlüğü Bakunin (1984: 16), “herkeste gizil yetenekler olarak bulunan bütün maddi, entelektüel ve ahlaki güçlerin tam gelişiminden ibaret olan özgürlük, kendi doğamızın yasalarının gerektirdikleri dışında hiçbir kısıtlama tanımayan özgürlük (tur). Dolayısıyla, hiçbir kısıtlama yoktur. Çünkü bu yasalar, yanımızda ya da üzerimizde duran bir yasa koyucu tarafından bize dayatılmamıştır; varlığımızın temelini oluşturan bu yasalar bize içkin ve bize özgüdürler; entelektüel ve ahlaki oldukları kadar maddidirler. O halde, onları bir sır olarak göreceğiz yerde, özgürlüğümüzün gerçek koşulları ve nedeni olarak görmemiz gerekir” şeklinde ifade etmiştir.

Bu sebeple Bakunin, özgürlüğün insanlara insanlar tarafından dayatılan dışsal baskılardan özgür, doğal yasalarla da uyumlu olmasının bir koşuludur. Bakunin’e göre özgürlük toplumsaldır. “Toplum, özgürlük ağacının kökü ise, özgürlük o ağacın meyvesidir” der. Bakunin’ e göre birisinin özgürlüğü, herkesin özgürlüğünü içermelidir. Bütün insanlar eşit derecede özgür oldukları zaman kendisinin de özgür olacağını vurgulamıştır. Bu da toplumda en sert eşitlikle mümkündür. Bakunin’e göre eşitlik olmadan özgürlük, özgürlük olmadan da eşitlik olmaz ve böylece çoğunluğun köleliği ve ayrıcalığı sınıfın eşit olmayan yönetim anlayışı ortaya çıkar. Bu sebeple eşitlik ve özgürlüğü birbirinden ayrılmaz parçalar olarak görür. Bakunin kararı ekonomik ve toplumsal eşitlik olmaksızın hiçbir bireyin özgür olmadığı düşüncesindedir. Ekonomik ve toplumsal eşitlik gerçekleştiği

zaman, toplumun refahının artacağı ve doğal olarak da bireylerin özgür olacağını savunur (Marshall, 2019: 417; Bakunin, 1998.(a): 33-34; Bakunin, 1998(b): 284- 285).

Otorite kavramını ise Bakunin, özgürlük kavramı ile yakın bir ilişkide tutmuştur. Özgürlük, bütün otoriter ilkelerin mutlak reddidir (Bakunin, 1984: 17). Bakunin otoriteyi dünyadaki en kötü ilke olarak görür. Otorite, özgürlüğün en büyük inkârı olduğu için Bakunin bireyleri, otoriteye isyana davet etmektedir. Bu anlamda hem Tanrı'yı hem kiliseyi hem de devleti reddetmektedir (Marshall, 2019: 418).

Bakunin devlet tarafından ya da zorla dayatılmış olan otoriteyi reddetmesine karşın, toplumun otoritesi denen bir kavramın var olduğunu kabul etmektedir. Toplumun otoritesinin devlet otoritesinden daha güçlü olduğunu savunur. Yapay bir kurum olan devlet ve kilise otoritesindense, toplumun daima var olduğunu belirtir. Bu anlamıyla Bakunin, her türlü otoriteyi değil, baskılanmış otoriteyi reddetmektedir (Marshall, 2019: 418- 419; Bakunin, 2015).

Bakunin, dayatılmış ve meşru olmayan otoritenin devlet olduğunu düşünür. Çünkü bütün devletler doğası gereği baskıcıdır. Eğer mevcut bir devlet var ise bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde hâkimiyeti ve doğal sonucu olan kölelik de mevcuttur. Köleliğin olmadığı bir devletin düşünülemez olduğunu vurgular. Bu sebeple Bakunin devlete karşıdır. Bakunin, modern devletlerin askeri bir devlet olduğunu ve her devletin bu anlamda istilacı ve fethedici olduğunu söylemektedir. Devlet hayatta kalmak için fethedip, fethedilmelidir. Birikmiş askeri güç bir çıkış yolu bulamazsa, sorunu boğacaktır der. Devlet, sistem, baskıyı, sömürüyü, adaletsizliği birer sisteme dönüştürmektedir. Bu sistemi de toplumun varoluş sebebi haline getirir. Devletin bir ahlaka sahip olmadığını vurgulayan Bakunin devletin ahlak ve adaletinin, her şeye gücü yeten bir iktidara sahip olmasındaki çıkarı olduğunu belirtir (Bakunin, 1964: 224; Bakunin, 2019:4; Bakunin, 1967: 20).

3.2.Anarşizmde Temalar

Anarşizm de diğer ideolojiler gibi belirli kavramlara ilişkin olarak parantez açmaktadır. Neyi istediği ya da neyi istemediği konusuna açıklık getirmek; amacını daha da açık etmek amacı ile de temel kavramlara değinmişlerdir. Temel olarak tanımlaması yapılan anarşizm için özgürlük, devlet, eşitlik gibi kavramlar önem arz etmekte olup, bu kavramlara dair belirli açıklamalar getirmiştir.

3.2.1. Özgürlük

Anarşizm, özgürlük kavramına üç bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Bunlardan ilki; özgürlük kavramının insanın bir özelliği oldu ve bu sebeple de insanı tek sınırlandırabilecek olanın doğa olduğu, insanın gelişmesi özgürlüğün de gelişmesini beraber getireceği ve özgürlüğün parçalanamaz olduğudur. Özgürlük doğal bir olgudur ve insanın gelişimi ile birlikte özgürlük de gelişecek ve bölünemeyecektir (Çetin, 2007: 206; Aydın ve Çiçek, 2018:207; Roker, 2019: 85; Benlisoy, 2021: 361- 362).

Bakunin, erkek ya da kadın her bireyin, herhangi bir eylemlerinde, kendi vicdanları dışında hiçbir etkenin davranış ve düşüncelerine etki etmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Böylece birey, ilk olarak kendisine, daha sonrasında da topluma karşı sorumluluk duygusu ile hareket etmeye başlayacaktır. Bakunin özgürlük için “tam eşitlik” yani “başlangıç eşitliği” sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Anarşizm, özgürlük için en büyük tehdit siyasal toplumdur. Siyasi sistemin en tepesinde bulunan devlet, özgürlüğe yönelik olan en büyük tehlikedir. Bakunin bireyin, eşit bir şekilde özgür olan bireylerin arasında özgür olunabileceğini savunmuştur. Bu bağlamda tek bir insanın köleliği dahi, sistemin özgürlük odaklı kurulmadığının göstergesidir (Bakunin, 2022:70; Bakunin, 2013: 70- 71).

Asıl olarak, siyasal sistemin tepesindeki devlet, özgürlük önündeki en büyük engel olarak tartışılmıştır. Bakunin, eksiksiz ve gerçek özgürlüğün; devletlerin yıkılmasının ardından, aşağıdan yukarıya doğru bir örgütlenme ile gönüllü üreticilerin, komün ve eyalet federasyonlarının, özgür bir şekilde, kimseye ayırım gözetmeksizin, her dilden ve milletten halkı dışlamadan, kardeşçe ve gönüllü bir birliğin yaratılacağı zaman ortaya çıkacağını belirtmiştir. Bunun gerçekleşme koşulunun ise, aşağıdan yukarıya doğru oluşacak örgütlenmelerin oluşmasıdır. Kropotkin ise özgür toplum biçimine, dahi birisi de olsa tek bir kişinin önderliği ile ya da bilimsel keşifler ve icatlarla değil; halkın yaratıcı çabaları ile ulaşılabileceğini belirtmiştir (Bakunin, 1991: 114; Kropotkin, 2007(a): 315).

Devletin dayattığı özgürlük, biçimsel özgürlük olarak kabul edilmiştir. Devlet ile gelen özgürlük, ölçülüp biçilmesinin ardından, birkaç kişinin yükselmesinin, kölelik üzerinde yükselmesi çıkarımı yapılmaktadır. Bu türde özgürlük, sahte ve dayatılmıştır. Liberal görünen bir efendi dahi en sonunda kendi altındakilere kölelik getirebilir. Özgürlük kavramını savunmak, özgürlüğün kısıtlanması ile olmamalıdır. Özgürlük ancak daha fazla

özgürlük ile savunulabilir. Özgürlüğü savunmak için özgürlüğü kısıtlamak, kötü sonuçlar doğurabilmektedir (Bakunin, 2013: 273, 111; Aydın ve Çiçek, 2018:209).

Kropotkin, içinde bulunulan toplumsal, siyasal ve ailevi koşulların nedenini, insanların kabul ettikleri hayatın ne olduğunu sorgulamamasından kaynaklıdır. Tarih ile birlikte şekil alan koşullar, özgürlükleri kısıtlayıcı şekilde büyümüştür. Kalıcı olmayan sorunların çözümü Kropotkin'e göre, eski zamanlardaki gibi, özgürlüktür. İnsanlara, geçmişten beridir "toplumsal alışkanlık" adında verilen bir öz vardır. Bu alışkanlıklar sürekli olduğundan, herhangi bir baskı yaşatılmamıştır. Fakat yaşatılmayan bu baskı, içsel bir zorunluluk yaratmaktadır ve insan soysuzlaştırılmadıkça, bu alışkanlıklar son bulmazlar (Kropotkin, 2007(b): 344, 569- 570).

Özgürlüğe dair bir diğer bakış açısı da bireyci anarşist Max Stirner'den gelmektedir. Stirner, özgürlüğü egoizm ile açıklar. Özgürlük Stirner'e göre önemlidir. Fakat birey, bazı zamanlarda özgürlüğünün kısıtlanmasına sesini çıkarmaz. Örnek olarak, bir bireyin sevgilisi tarafından kısıtlanması, Stirner'e göre bireyce hoş karşılanabilir. Stirner bu durumu, birey her durumda biricik olduğundan kendi ölçütünü belirleyebilir olarak açıklamıştır. Stirner'e göre özgürlüğün ilkesi, serbestliği sağlama ve "*kurtul kurtul*" demektir. Yani birey, kendisine sorun çıkartan her şeyden kurtulma yolunu seçebilmelidir (Stirner, 2013: 200,204).

3.2.2. Otorite

Anarşizm, en genel tanımı ile yöneten ve yönetilen ilişkisine karşı bir temel üzerine inşa edilmiştir. "*Yöneticisizlik*" olarak da tanımlanan anarşizm, otoritenin her türüsüne karşıdır. Sosyal veya siyasi olsun, hiçbir otoritenin varlığı, anarşizm tarafından kesinlikle kabul edilmemektedir (Çiçek ve Aydın, 2017: 211).

Anarşist tarih okumaları, sömürünün otoriteyi şekillendirdiği savını ortaya atmıştır. Bakunin, sömürü ve yönetimi bir ele alarak, ayrılmaz kabul etmektedir. Sömürü ve yönetim birbirini tamamlayan iki kavram olup, iki kavramda birbirlerinden diğerinin amacına araç olarak görev almaktadır. Kropotkin'de otorite ve kölelik kavramlarının birlikte hareket ettiğinden söz etmiştir. Devletin çıkarı ve devamı için, özgürlüğün kısıtlanması dâhil bütün otoritelerin reddedilmesi gerektiğini savunmuştur. Anarşizm, otorite kavramının, insanlar arasında düzen sağladığı görüşüne şiddetle karşı çıkmaktadır.

Anarşizme göre asıl olarak otorite, toplumda oluşan sorunların temel nedenini oluşturmaktadır (Bakunin, 2013: 229; Kropotkin, 1999: 6).

Din, tarih ve sosyal eğitimlerin, bireyin kararına bırakılması, bireyin, toplumda düzeni bozacağı düşüncesi, anarşizme göre otoriteyi topluma aşılamanın yollarından birisi olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde güvenliğin asker ve polis ile sağlanması gerektiği, bireylerin yasalara saygı duyarak uygulamak zorunda kalmaları, hapisane, ceza gibi kurumların olmadığı takdirde insanlığın kendini kaybedeceği düşüncesini de anarşizm yine reddetmektedir. Kropotkin, uygar bir toplumda kabul görenin, otoritenin gerekliliğine dair inancın, toplumsal ve bireysel alışkanlıklardan kaynaklandığını, her şeyi hükümete ve yasalara borçlu olduğumuza inandırılmamızla alakalı olduğunu düşünmektedir. Dini, tarihi ve sosyal eğitimler, bireyin kendi tarafına bırakıldığında vahşi bir yaratığa dönüşeceği düşüncesinden kaynaklı olarak otorite, toplumda bilinçli olarak vazgeçilemez bir unsura dönüştürülmüştür. Bakunin, toplumu yönetme işini üstlenen organın, bilimi ve akıllı bir kenara iterek, iktidar kavramı gibi toplumu yozlaştırarak, yönetim kavramına üstün nitelikler getirildiğini söyler. Tanrısal irade de bu durumu kapsamaktadır. Kropotkin, Tanrı'dan başka yönetici olmadığı görüşünün, efendi ve köle ayrımının meşru hale getirildiğini ifade eder. Bu sebeple bir yönete ve yönetilen ilişkisi en başta kabul edilmiş ve bu durum içselleştirilmiştir (Kropotkin, 2007(b): 567; Kropotkin, 2015(a): 33-34-35-36; Kropotkin, 2014(b): 40; Bakunin, 2013:116).

İnsanların, düşünce ve bilgi ile hayvanlardan ayrıldığı ileri sürülmüştür. Tarihsel olarak bakıldığında, insani gelişim aşamaları üç ilke üzerinde ele alınmıştır. Bunlar, insani hayvanlık, düşünce ve isyandır. Bakunin, toplumsal ve özel ekonominin insani hayvanlığa; bilimin düşünceye; özgürlüğün de isyana karşılık geldiğini savunmuştur. Bakunin, insanlığın otoriteyi reddetme özelliği bulunduğunu vurgulamıştır. Bu eylemi tarihsel olarak Âdem ve Havva'nın yasak meyveyi yemesi ile Tanrısal otoritenin reddine bağlamıştır. Bu durum, anarşizmin dine ve dinsel otoriteye bakışını da etkilemiştir. Dinlerin savaş ve çatışmaya yol açtığını düşünen anarşizm, dinin, kötünün kim olduğunu belirttiğini ve düşmanın yok edilmesi gerektiğini vurgular. Bu söylem de şüphesiz olarak bir otorite yaratmaktadır. Bu sebeple Bakunin, tanrı ve efendi durumundan ötürü insanın asla özgür olamayacağını belirtmiştir (Bakunin, 2013: 93, 105- 106- 107; Ellul, 2010: 34).

Yine aynı şekilde peygamberler, mesihler, din adamlarının varlığı da yine otoritenin, iktidarın varlığına işaret etmektedir. Bu iktidar ve otorite de insanı köleliğe hapseder (Bakunin, 2013: 93, 105- 106- 107; Ellul, 2010: 34).

Anarşizm, sosyal hayatın siyasal hayata doğru şekillendiğini ifade eder. Ailede ataerkil otorite ile başlayan süreç, eski toplumlarda siyasal olarak monarşi ile devam eder. Bu anlamda aile kavramı, monarşinin doğuş yeri olarak ifade edilir (Proudhon, 2014: 28).

Anarşizmin otoritenin bütün hallerine olan karşıtlığına rağmen asıl üstünde durulan zorla ve dayatılmış otoritedir. Bir otoriteye karşı gönüllü olarak boyun eğmek, anarşizme göre problem oluşturmamaktadır.

Bakunin, kabul edilmesi gereken tek otoritenin bilimsel otorite olduğu görüşündedir. Bahsi geçen bir ev ise mimari otorite, ayakkabı ise ayakkabıcı otoritesine danışılması gerektiğini söyler. Bu alanlarda otorite sahibi olan insanların otoritelerini başka insanlara dayatmayacağını vurgular. Birey bu otoritelere danışır, fikirlerini alır fakat seçim yine bireyin kendisindedir (Bakunin, 2013: 117- 118- 119).

Errico Malatesta’ da, anarşizm reddinin, zorla dayatılan otorite olduğunu söylemiş ve yetenekli, uzman kimselerin yol göstericiliğinde sorun görmemiştir. Gönüllülük esasında uzman bilgiye başvurmada herhangi bir sorun görmemektedir (Malatesta, 1999: 10).

Otorite ve özgürlük kavramlarına dair Proudhon ise, bu iki kavramın ters orantılı olduğuna değinmiştir. Ona göre, bir kavram ön plana çıktığında diğer kavram arka plana düşmektedir. Bu bağlamda otorite, özgürlüğün önündeki engeldir (Proudhon, 2014: 62). Genel bakış açısı ile anarşizm, dışarıdan zorla dayatılmış olan, baskıcı otoriteye karşıdır. Bununla birlikte baskı olmadan, bireyin özgürce kabul ettiği otoritede ise herhangi bir sorun görülmemektedir. Bu durum birçok anarşist düşünürün katılmadığı ve kesinlikle reddettiği otoriteye ters düşmektedir.

3.2.3. Devlet

Anarşizmin, otoriteye bakış açısı, devlete karşı tutumunu da belirlemektedir. Anarşizm, her türlü baskıya karşı olduğundan dolayı devletin de ortadan kaldırılması gerektiği görüşündedir. Kropotkin, devletin sürekliliğini sağlamasını “toplumun üstünde duran ve topluma ahlaki kuralları baskılayan bir güç gerekliliği sağlayarak, toplumun bu inancı sürekli kılması için devletin kendisini gerekli gördüğünü” ifade etmiştir. Bu bağlamda,

devlet kendisini sürekli kılmayı amaçlamak için, kendisine karşı olan grupları baskılamaktadır. Bu sebeple de bütün mekanizmalarını kullanmaktadır (Kropotkin, 2014: 39- 40). Anarşistler için düşman, devletin ta kendisidir. Bunun sebebi, devletin güçlülerin ve burjuvazinin çıkarlarını her zaman korumayı amaçlamasıdır. Bunu yaparken yoksulları ezip, yoksulluk yaratmaktadır (Ward, 2008:10).

Anarşistlere göre devlet; toplumda adaletin en güçlü savunucusu, ilerlemenin ve gelişmenin yol göstericisi değildir. Devlete boyun eğmek demek, ilerlemek ve gelişmek için şart da değildir. Asıl ilerleme, bireyin tamamen özgür olmasında, devletin yetkilerinin yok olmasında ve bireyin toplumda kendi haklarından mahrum kalmamasıdır. Devlet olmadan da toplum var olabilmektedir. Devletin asıl kuruluş amacı; soyluların, toprak sahiplerinin otoritelerini garanti altına alarak, yoksulları sömüren bir sistem oluşturmaktır (Kropotkin, 2015(a): 30- 31; Kropotkin, 2014(b): 62- 63- 64).

Bakunin, burjuva sınıfına ait kuramcıların devlete dair olumlu söylemlerini eleştirerek, özgürlüğü ancak devlet baskısı altında sevdiklerini dile getirir. Eğer ki kitleler bilinçlenip burjuva için çalışmaktan vazgeçerlerse, burjuvazi ekonomik ve toplumsal tüm kazanımlarını kaybeder. Kuramcıların, özgürlükleri için özgürlüklerini devlete teslim etmesi düşüncesini olumlamaları Bakunin tarafından eleştirilmektedir. Zira devlet despotik bir yapıdadır. Devletin varlığı özgürlüğü reddetmektir (Bakunin, 2013: 186, 195). Kuramcılara ait bir diğer eleştiriyi ise Godwin yapmıştır. Godwin, insanların eğitilmiş olduklarını ve bu sebeple kurallara uyacağı görüşündedir. Godwin'e göre toplumu açgözlülüğe, adaletsizliğe iten doğuştan gelen günahkârlıkları değil, devlet ve kanunlardır. Godwin devleti, sorunların çözümü olarak değil sorunların temel sebebi olarak görmektedir (Heywood, 2021: 173- 176).

Kropotkin, devletin ve yöneticilerin gerekli olmadığı görüşündedir. Bununla birlikte insanlığın başlangıcında, karşılıklı yardımlaşma ile insanın doğa karşısındaki zorlu mücadelesinde başa çıktığını ve bu barış ortamının kalabalık insan topluluğunun birlikteliğinden oluştuğunu belirtmiştir. Kropotkin, devletin kabul ettiği ilkelerin, halk tarafından eskiden denenip kabul gördüğünü ve bu ilkelerin yasalaştırılarak baskılandığından söz eder. Kropotkin, bu yasalaştırmanın, önceki dönemlerin bakışının, sonraki dönemlere mirası olduğunu belirtmiştir. Kropotkin, yasaların var olma nedeninin,

uzun yıllardır var olan geleneklerin, yeniden şekillenerek otoritenin yararına yeniden şekillenmesi olduğunu vurgulamıştır (Kropotkin, 2014(a): 40- 43).

Anarşizm, devletin kökeninin işgal ve şiddete dayandığını belirtir. Devlet işgal ederek, kat kat yükselir ve halkına yabancılaşmaya başlar. Bu bağlamda halkın çıkarları ile de çatışmaktadır. Bunun nedeni halkın üzerinde daha fazla baskı kurmak durumuna gelmesidir. Tarih boyunca devlet, halkın arazisi üzerine konarak, burjuvanın çıkarları üstüne şekillenmiştir. Devletin varlık sebebi oluşturulan bu tekelleşmedir. Devlet ortadan kalktığı zaman bu sömürü ilişkileri de ortadan kalkacak ve toplumsal yaşam yeniden şekillenecektir. Bu bağlamda toplumsal yapıyı karmaşık bir hale getiren devlet ortadan kalktığında, karmaşık olmayan yeni yaşam modelleri oluşacaktır (Bakunin, 2013: 187, 70; Kropotkin, 2014(a): 124).

Anarşizm, devletin siyasal rejiminin herhangi bir önemi olmadığını belirtir. Monarşi ve demokratik cumhuriyet arasındaki en temel fark; monarşide memurlar kendi ceplerinin yanında ayrıcalıklı sınıfın daha çok cebi dolsun diye halkı ezip sömürürken demokratik cumhuriyet aynısını halkın çıkarı için kullanılmaktadır. Fakat bu durum halkın mutlu olması için yeterli değildir. Çünkü en demokratik devlet bile ayrıcalıklı bir azınlık tarafından yönetilecektir. Halkı hiç kimse halktan daha iyi düşünemez. Bütün yönetim birimlerinin temeli de zora ve baskıya dayanmaktadır. Anarşizm de bu sebeple herhangi bir devlet fikrini reddetmektedir (Bakunin, 2013: 34- 37; Cantzen, 2000: 20).

Max Stirner ise devleti “ben” ve birbirinin düşmanı olarak tanımlamaktadır. Devlet bireyin insan olmasını dayatarak bir yükümlülük yaratmaktadır. Stirner’e göre devletin istediği, birey devletin devamlılığını sağlamalı ve varlığını sarsmamalıdır. Stirner, bütün devletlerin efendi- köle ilişkisi üzerinde temellendiğini belirtir. Bireylerin iradesi devletin sürekliliğine problem yaratmaktadır ve bu öz irade ile devlet arasında herhangi bir anlaşma sağlanamaz. Stirner, ister monarşi ile yönetiliyor olsun isterse de demokrasi ile yönetiliyor olsun bütün devletlerin despot olduğunu vurgular (Stirner, 2013: 222,242).

Anarşizme göre devletin doğasında, isyana teşvik edici unsurlar bulunmaktadır. Devlet, otorite ve gücün yanında şiddeti de kullanarak grupları yozlaştırır. Zora ve baskıya dayanan bir temeli vardır (Bakunin, 2013: 203). Bakunin, devletin aygıtları olan polis, asker, mahkeme gibi kurumların da ortadan kaldırılması görüşündedir. Ortadan kalkan bu kurumlar gönüllü birlikler tarafından yürütülmelidir. Uluslararası alanda ise, ticaret ve

iletişimin özgürce gerçekleşebilmesi için sınırların ve gümrük vergilerinin de kaldırılması gerektiği görüşündedir (Bakunin, 1998: 57).

Godwin'in devleti ele alışı, zorunlu bir kötülük olarakır. Devlet demokratik bir yönetim sergilese dahi devlettir. Demokrasi olsa bile azınlığın çoğunluğa boyun eğmek zorunda olduğundan söz eder. Godwin tüm hükümetlerin, itaati sağlamak için sömürüyü devam ettirerek baskı uyguladığından söz eder. Bu itaat ne kadar başarılı olursa bireyin özyönetimi o derecede daha imkânsızdır. Tolstoy ise bütün hükümetleri zor kullanarak suç işleyen yapılar olarak belirtir ve bu hükümetlerden kurtulmanın gerekli olduğunu söylemiştir. Proudhon'dan etkilenen Tolstoy, hükümetlere karşı en doğru duruşun anarşi olduğunu belirtmiştir (Woodcock, 2009: 228- 231; Godwin, 2007: 33-37; Crowder, 2007: 71-73).

3.2.4. Toplum

Anarşizm, topluma gönüllü birliktelik yapısı ile bakmaktadır. Bu gönüllü birliktelik yapıları özgür olmalıdır. Anarşizme göre düzenli bir toplum, devletleşme ile meydana gelmemektedir (Çiçek ve Aydın, 2017: 223).

Kropotkin, taş devrinde insanların geleneklerinin, sosyal hayatlarının hâlihazırda var olduğunu fakat devletleşme ile birlikte bunların baskılanarak insanlara dayatıldığını ifade eder. Bu gelenekler insanların dayanışma duygusu ile birbirlerine bağlı olduğunu da işaret eder. Kropotkin ayrıca, ilkel toplumlarda dahi toplumun bütün katmanlarında, eşit derecede dayanışma vurgusu olduğunu belirtmiştir. Hayvanlarda bile görülebilen dayanışma olgusu, insanlar arasında görülmesi şaşırtıcı değildir. Çünkü insanlardaki ahlak duygusu, tıpkı koku ve tat duygusu gibi içlerinde barınır ve yasa, din gibi uygulamalar bu duyguları tekelleştirmektedir (Kropotkin, 2014(b): 41; Kropotkin, 1999: 40- 41).

Kropotkin'e göre hayvanlar arasındaki gelişmenin karşılıklı yardımlaşma ile birlikte gelişmesi, insanlar arasında da benzer şekilde meydana gelmiştir. Belirli türe ait olan hayvanların birlikte yaşaması, insanların da sosyal varlıklar olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda hayvanlar karşılıklı yardımlaşarak sosyal bir hayata dâhil olduğunda, insanların da aynı şekilde sosyal hayata dâhil olduğu söylenebilmektedir. Vahşi hayvanlardan tutup, barbar insanlara kadar bütün canlılar topluluk halinde yaşamışlardır. İnsanlığın en eski örgütlenmeleri aile ile değil topluluk ve kabile ile gerçekleşmiştir. Aile olgusu, kabileleri

bölene kadarki temel düşünce “birimiz hepimiz için” şeklinde gerçekleşmiştir. Kabileler arasında oluşan aile ayrımı, malların ayrılmasına ve zenginliğin oluşmasına sebep olmuştur. Karşılıklı dayanışmanın, yardımlaşmanın ve insanlar arasındaki bağların kopması da savaflara neden olmuş ve bu durum savaşan devletler oluşmasına sebep olmuştur (Kropotkin, 2021: 147- 150).

Bakunin’de toplumsal dayanışmanın önemini vurgulayan diğer bir anarşisttir. Toplumun birbirlerini etkileyen doğal etkileşimlerinin sonucunda insani dayanışmanın kaçınılmaz olduğunu belirtir. Bu bağlamda da toplumsal yaşama karşı çıkmadığını da vurgulamaktadır (Bakunin, 2013: 79).

Anarşizm, evlilik ve aile kurumlarında, herhangi bir eylem için bir araya gelen gruplar, her alanda örgütlenmeyi gerçekleştirebilirler. Bu sayede yeni toplumsal ilişkiler ve üretim biçimleri de oluşabilmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi sonucunda artık devletlere gerek kalmayacak ve oluşan çatışmalar azalmaya başlayarak yavaş yavaş çatışmasız bir ortam oluşturacaktır (Kropotkin, 2007(c): 567).

Anarşistlere göre, toplumsal gelişimin önündeki en büyük engel devlettir. Toplumun varlığı devlet sayesinde değildir. Kropotkin hayal ettiği toplumu, herhangi bir otorite ile dayatılmamış yasalar olmadan, kişilerin özgürce iletişim kurabildiği, karşılıklı yükümlülüklerden oluşan bir yapı ile anlatır. Bu bağlamda toplumsal yapı, otoriter olarak değil, özgür ve kendiliğinden gerçekleşmelidir. Bu sebeple de baskıcı devlet ile kıyaslanmamaktadır. Toplumun doğal yapısı, devletten üstündür (Kropotkin, 2015(a): 30-31; Bakunin, 2013: 203).

3.2.5. Eşitlik

Anarşizmin, sürekli olarak üzerinde durduğu konulardan birisi de eşitlik konusudur. Eşitlik olmaz ise, insan hayatında birçok olumsuz durum meydana gelir. Mutlak eşitlik hiç şüphesiz ki çok eskiden beridir tartışılan ve ütöpik olarak görülen bir durum olsa da, anarşizm eşitliğe asla ütöpik olarak bakmamaktadır. Eşitliği ütöpik olarak görmek, normal olmayan bir durumu normalmiş gibi göstermekten başka bir şey değildir (Çiçek ve Aydın, 2017: 227,229).

Kropotkin, düzendeki ahlak gelişiminin ve bu ahlakın korunmasının önündeki temel engelin sosyal eşitsizlikler olduğu görüşündedir. Bu sebeple eşitlik olmadan adaletin de

olamayacağını vurgulamıştır. Bakunin ise eşitlik ve adalet ilişkisine daha fazla önem vermiştir. Bakunin, ekonomik ve toplumsal eşitliğe vurgu yapmıştır. Bakunin'in eşitliğe yüklediği anlam, anarşizm için de bir temel oluşturmaktadır. Öncesinde sosyalist düşünce içerisinde gelişen anarşizmin eşitlik vurgusu, sosyalizmin eşitlik ilkesini eleştirerek yeniden şekillenmiştir. Anarşizm, toplumsal ve ekonomik eşitlik olmaz ise politik özgürlükten de bahsedilemez. Anarşizme göre çeşitlilik zenginliği oluşturmaktadır ve eşitlik, bireysel farklılık yaratarak bireylerin gelişmesine neden olur. Ekonomik ve toplumsal eşitlik, bireylerin üretim şeklini ve gücünü de geliştirecek ve refah eşitliği ortaya çıkacaktır. İnsanın özgür olması, kendini ne kadar geliştirdiği ile doğru orantılıdır. Bu anlamda kendini geliştirmek için ekonomik yetersizliğe sahip birisi için özgür olduğunu ifade edemeyiz. Refah eşitliği, özgürlüğün başlıca şartı olsa da direk olarak sonucu değildir (Kropotkin, 2015(b): 86- 87, 105- 108; Bakunin, 2013: 274; Düz, 2007: 27; Torun, 2003: 34).

Maddi ve sosyal alanda kendini geliştiren birey, topluma yüksek oranda katkıda bulunacaktır. Bu anlamda anarşizm için bireyin ekonomik eşitliği çok önemlidir. Çünkü ekonomik yetkinliğe sahip üst sınıf için, alt sınıfa baskıda bulunmak kaçınılmaz bir sonudur.

Kropotkin'in düşündüğü anarşizm modeli, bütün bireylerin eşit olduğu bir toplumda, bireylerin kendi emeklerini, toplumun diğer üyeleri tarafından değil de kendi diledikleri gibi kullanacağı örgütlü bir modeldir. Bu durumun sonucunda, bütün bireyler yeteneklerini ve birikimlerini, herkesin yararına olacak şekilde kullanacaktır (Kropotkin, 2007(c): 566).

Anarşizmin savunduğu eşitlik, sosyalizmle şekillenip mutlak eşitliği savunmakla ilerlemiştir. Anarşizmin eşitliğe yüklediği anlam ve verdiği değer, toplumsal alanda oluşabilecek sorunların çözümünü oluşturacak temeli oluşturacaktır.

3.2.6. Birey

Anarşizm için önemli olan bir diğer konu bireydir. Anarşizm, bireyi tahakkümü altına alan, bireylere karşı ceza uygulayabilme potansiyeli olan bütün yasaları reddetmektedir. Her alanda vurguladığı, dayatılmış bütün ilişkilere karşı olan anarşizm, bireylerin gönüllü olarak gerçekleştirdiği eylemler ile varlık göstermesini savunur. Bireyin gelişimi, doğada gerçekleşen olaylar gibi, yavaş da olsa özgürce olmalıdır. Anarşizm, toplumun bireye,

bireyin istemediği bir eylemi dayatmasını kesinlikle kabul etmemektedir (Göze, 2000: 312; Kropotkin, 2015(b): 49- 50).

Bireylerin gelişimi, değişimi gibi unsurlar da anarşizm içerisinde gönüllülük üzerinden ele alınmaktadır. Bireyin ilerlemesi dahi bireyin kendi kararı ile olmalıdır. Anarşizm, insan doğasında, bireyin güç kavramına olan eğilimi kabul eder ve bu güç kavramının sosyallik ile birbirini dengelediğini belirtir. Bu durum otorite ve özgürlük ile ele alındığı zaman, toplumun sosyalleşmesi ve oluşan gönüllü birlikler, bireyin aşırı güç eğilimini engeller ve özgürlüğün etkisinin gelişmesine sebep olur (Kropotkin, 2015(a): 35- 36; Morland, 1998: 29).

Bireylerin eşitliğine önem veren anarşizm, bu noktada mutlak eşitlikten bahsetmemektedir. Bakunin, eşitlik sağlandığı zaman, eşitliğin olmadığı sistem gibi olmasa da yine bir takım farklılıkların olacağı görüşündedir. Fakat bu farklılıklar, insanı olumsuz etkileyecek türden farklılıklar değildir. Bu farklılıklar, bireylerin bir zenginliği olarak nitelendirilir. Oluşan çeşitlilik, bireylerin birbirlerini tamamlamasına ve oluşan ihtiyaçlarda bireyler arası dayanışmaya neden olacaktır (Bakunin, 2013: 71).

Bir diğer anarşist olan Stirner, bireyciliğin en önemli savunucularından birisidir. Stirner, biriciklik vurgusundan yola çıkarak, bireyin her konudaki kararları yine bireyin kendisinin vermesi gerektiğini önemle vurgular. Stirner, bireylerin Tanrı kararlarına uygun davranması konusunda ise, bireyin mutlaka bir çıkarı olduğu görüşündedir. Bu bağlamda, bireyin kendisini sorgulaması ve ne istediğini anlaması önem arz etmektedir. Stirner, bireyin kendisi için var olduğunu ve yine bireyin her eylemini kendisi için yaptığının altını çizer (Stirner, 2013: 201- 202).

3.2.7. Mülkiyet

Anarşizm, sosyalizm gibi üretim araçlarının tümünün, özel mülkiyette olmasına karşıdır. Özel mülkiyetin, toplumun mevcut sorunlarının temel nedenlerinden olduğunu ve bu sorunlara ek sorun yaratabileceğini vurgular. Mülkiyete dair net bir bakış açısı olmasa da genel olarak anarşizm mülkiyet kavramına karşıdır (Çiçek ve Aydın, 2017: 232).

Bakunin'e göre bireysel mülkiyet ve miras hakkının ortadan kalkması büyük bir zaferdir. Toprak gibi bütün doğal kaynaklar bütün toplumun ortak malı kabul edilmeli fakat bu toprağı yalnızca emekle işleyenler kullanabilmelidir. Bu durum sonucunda özel mülkiyet

yerini kolektif mülkiyete bırakacaktır. Kropotkin'de kolektif mülkiyete değinen bir diğer anarşisttir. Kropotkin, toplumda kazanç sağlamak amaçlı bir ev yapılmayacağını, topluma ev dikilmesinin kolektif bilincin bir sembolü olacağı ve özel mülkiyete bir darbe niteliği taşıyacağı görüşündedir (Bakunin, 2013: 71; Bakunin, 2014: 213- 214; Kropotkin, 2007(c): 152- 154).

Godwin'e göre ise mülkiyet, devletin varlığı ile anlam kazanan bir durumdur. Mülkiyet ve hükümet birbiriyle bağlantılıdır. Godwin, mülkiyet sistemi kötüdür ve bu sistem yüksek gelir gruplarının yararına bir sistemdir. Mülkiyet sistemi sayesinde burjuvazi siyasette kendine yer bulmakla beraber, yasaları oluşturup şekillendirmede de ön planda olurlar (Marshall, 2019: 306). Genel anarşizm bakışında da, mülkiyetin oluşumu ve desteklenişi devletin varlığı ile ilişkilendirilmektedir. Devlet, mülkiyeti korumakla görevli bir yapıdır.

Proudhon'a göre ise mülkiyet hırsızlıktır. Proudhon, kişinin emek harcaması ve emek harcamadan mülkiyet elde etmesi üzerinde durmuştur. Bu noktada da emek- değer teorisine değinmiştir. Proudhon da miras, kira, finans gibi gelir kaynaklarından elde edilen gelirleri onaylamamaktadır. Çünkü bu gelir gruplarında haklı ve emek harcanmış bir kazanç yoktur. Proudhon, doğrudan kazanç elde etmek yerine, emek harcanarak mülkiyet edinmeyi daha doğru bulmaktadır (Proudhon, 2017: 123- 126, 256, 274- 275, 286- 287).

Max Stirner ise mülkiyet konusuna egoizm açısından bakmaktadır. Stirner, toprak üzerindeki hakkın, onu işleyene değil ona sahip olmasını bilende olduğunu belirtir. Stirner'e göre, eğer bir birey, dünyadaki bir toprak parçasını kendisine mülk edinirse yalnızca toprak değil, toprağın üzerindeki haklar da o bireye aittir. Özel mülkiyet ve miras hakkı gibi mülkiyet durumlarına Stirner egoizm bakış açısı ile bakmaktadır (Stirner, 2013: 236).

3.3.Anarşizm

3.3.1. Anarşizm Kimlere Karşı Mücadele İçindedir?

- Politik, finansal, idari ve askeri alanda gücü elinde bulunduran devlete karşı,
- Devletin idari görevini üstlenip, toplumu baskılayan hükümete,
- Sömürü ve baskının başrolü olan kapitalizme,

- Devletin ve sermayenin, ortak şekilde ele geçirmiş olduğu polis, asker, ulusal firmalar, adliye, basın gibi alanlara,
- Devletin temel dayanağı olan ve ilkelerini aşılama aracı olan aile kurumuna,
- Politik ideolojilere, bu bağlamda politik partilere, söylemlere,
- Faşizme, devletin ve sermayenin eli altında olan baskının bütün araçlarına
- Baskıyı yaratmak için inandırıcı ve zorlayıcı bir araç olan din ve kiliseye,
- Topluma karşı kullanmak için oluşturulmuş silahlı orduya,
- Baskının kurumsallaştığı hapishanelere,
- Farklı olanın ayrıştırıldığı sığınma evlerine karşı mücadele içindedir (Bakunin, 2022: 67-68).

3.3.2. Anarşizmin Mücadele İçinde Olduğu Yanlış Fikirler

- Yasaları, politik partileri kullanarak toplumda problem oluşturan reformist düşüncelerle,
- Bireyi her daim çalışmaya zorlayan faydacılık ilkesine,
- Barış ve güvenlik çağışında bulunan fakat düşman sınıflara karşı hareketsiz kalan insancılık fikrine,
- Sömürülenlerin özgürleşmesi için ellerinde bulunan tek silah olan şiddeti engelleyen pasif direnişlere,
- Kendi toprağını çalan vatanseverlik düşüncesine,
- Vatani koruduğu söylenen ordunun, haklılığını savunan militarizme,
- Irkçılığa ve erkek şovenizmine, insanların ayrışmasına ve kadının bir obje haline getirilmesi düşüncesine,
- İtaat ve otorite fikrinin her türlüşüne karşı mücadele içindedirler (Bakunin, 2022: 68- 69).

3.3.3. Bir Anarşist Ne İster?

- Devlet, aile, din, hükümet, yasa, hapisane gibi araçların, bireyleri bir şeye yapmaya zorlamamasını ister. Bütün bu araçları reddetmesi de bu sebeptendir.
- Özel mülkiyetin, toprağın işlenmesi için gerekli araçların ortak kullanıma açılmasını ve bireysel mülkiyetlerin bertaraf edilmesini,

- Yapılan işlerin, bireylerin yeteneklerine göre düzenlenmesini,
- Geleneksel aile yapısının yerini karşılıklı saygı ve sevgi içeren ilişkilerin yer almasını,
- Özgür bir toplumda oluşan yetenek ve ilgilere göre belirlenmiş bir eğitim sistemi,
- Hayatın organizasyonunun, bireyin ilgi alanına, ilişkilerin serbestçe gerçekleşebileceği şekilde ayarlanmasını,
- Ateizm ve din karşıtlığı propagandaların yaygınlaşmasını isterler çünkü ortada olan en ufak bir özgürlük dahi bunların ötesine geçemez,
- Sosyal devrimin, insanın başka bir insan üzerindeki hâkimiyet ve baskısı bitene kadar devam etmesini isterler (Bakunin, 2022: 69- 70).

Temel olarak anarşizm üç ilkede toplanır. İlki; bütün iktidar ve tahakküm biçimlerinin reddidir. İkinci olarak; toplumun aşağıdan yukarıya doğru âdemi merkezîyetçi bir yeniden örgütlenmesidir. Üçüncüsü ise; bireysel ve toplumsal özyönetim ile birlikte, ekonomik ve siyasi ve sosyal sömürünün son bulmasıdır (Benlisoy, 2021: 355). Sonuç olarak bakıldığı zaman anarşizm, baskıya ve zora dayanan bütün yönetim biçimlerini reddetmiştir. En başta da hükümet kavramına dair kesin bir reddediş içeren anarşizm, devletin baskı araçlarını kullanarak, insanların özgürlüklerine gölge oluşturduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda polis, yasalar, asker, hapisane ve din gibi bireyin özgürlüğünü kısıtlayan kurumlara da karşı çıkmışlardır. Anarşizmin ilkeleri konusunda net bir tanım olmasa da bütün düşünürlerin temelde hükümeteşiz bir toplum modeli vurgusu ön plana çıkmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KROPOTKIN ANARŞİZMİ VE KROPOTKIN'IN KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA KAVRAMI

4.1.Bilim İnsanı: Pyotr Alekseyevic. Kropotkin

Kropotkin, coğrafyacı, Rus devrimci ve karşılıklı yardımlaşmanın öncüsü olarak bilinmektedir. 19. yüzyılın önde gelen düşünürlerinden birisidir. Kropotkin, anarşist düşünceyi bilimsel bir temele dayandırmaya çalışarak, anarşizmin doğa ve toplumun eğilimleriyle bir olduğunu savunmuştur. Pyotr Kropotkin, 1842'de Moskova'da dünyaya gelmiştir. Kropotkin'in ailesi yüksek Rus aristokrasisine bağlı ve babası imparatorluk ordusunda subaydı. Bu bakımdan Kropotkin, yüksek gelirli bir ailenin içinde dünyaya gelmiştir. Kropotkin'in babasıyla yakın bir ilişkisi yoktu. Serflerini kırbaçlayan, cezalandıran ve zorla evlendiren babasına karşı çıkan bir tavrı vardı ve babasını genellikle kötü özellikleri ile nitelendirmekteydi. Babasının kötü özelliklerindense annesinin iyimserliğini benimseyen Kropotkin, bu iyimserliğini çalışmalara da yansıtmış ve ilerlemeyi kadersel bir görüşle dile getirmiştir (Woodscock ve Avakumovic, 1950: 15-16).

Kropotkin, Moskova'daki bir baloda, 1. Nikola'nın dikkatini çekmiş ve Rusya'nın sayılı ve en seçkin askeri akademisine kabul edilmiştir. Burdaki boş zamanlarında Voltaire ve Kant'ın eserlerini okuma şansı bulmuş ve felsefe, edebiyat gibi alanlarda da okumalarını sürdürmüştür. Bu anlamıyla bilime karşı oluşan ilgisi onun görüşlerinin, doğadan yana gelişmesine olanak sunmuştur. Askeri akademide başarılı olan Kropotkin, akademinin başına getirildi ve Çar'ın kişisel takımına dâhil oldu. Önceleri imparatora karşı hayranlık besleyen Kropotkin, rejimlerin sertleşmesi ile birlikte, hükümetlere ve rejimlere karşı çıkmaya başlamıştır (Marshall, 2019: 440).

Askeri akademinin ardından Doğu Sibirya'da bir birliğe katılan Kropotkin, burada doğayı yakından tanımaya başlamış ve hayvan davranışlarını yakından incelemiştir. Yaptığı bu incelemeler onun, işbirliği ve dayanışmanın, doğada ne kadar önemli bir faktör olduğunun, fikirlerine yansımaya neden olmuştur. Aynı zamanda köylülerin kendi aralarındaki dayanışması, Kropotkin'in, halkın dayanışma ve yaratıcılığının kendiliğinden geliştiği inancına sıkı sıkıya bağlamıştır. Aynı zamanda Kropotkin, askeri

hayatının ilk zamanlarında bağılı olduğu devlet disiplinini, Sibirya’da kaybetmiştir. (Kropotkin, 2007(a): 312- 314; Kropotkin, 2007(b): 147-148).

Kropotkin, Kasım 1873 yılında ilk siyasal bildirgesini yayımladı. Proudhon ve Bakunin gibi Kropotkin de fabrikaların ve toprakların, üreticilerin elinde olması gerektiğinden yanaydı. Kropotkin bu düşüncesi ile, merkezi otoriteye karşı gelişen düşünce yapısına ve sonrasında ortaya çıkacak olan anarşiden söz ediyordu. Bu anlamda toplum, hükümet olmadan örgütlenecekti ve işçilerle köylülerin toplumsal devriminden söz etmekteydi (Kropotkin, 1970: 63).

Mart 1874’te tutuklanan Kropotkin, hapishanede yaşadığı kötü koşullar nedeni ile hapishanelerden nefret etmeye başladı. Bu bağlamda hapishanelerin, insanları düzeltici bir mekanizma olmadığı kanısına vardı. Hapishanelerin suçu önlemediğini ve suç işleyenlere karşı insanca yaklaşmanın daha etkili olabileceğini savundu. Kropotkin’in yaşadığı olumsuz hapishane deneyimi, onun suça ve yasalara karşı olan düşüncelerini açıkça ifade etmesini sağlamıştır. Kropotkin, suçların yasalardan, otorite fikrinden ve mülkiyet kavramından ortaya çıktığını belirtmiştir. Mülkiyetin ve hükümetin olmadığı bir toplumda, suç unsurunun da bulunmayacağını belirtir. Bu bağlamda, yasaların yerine, toplumdaki geleneksel ilişkilerinin daha sağlıklı sonuçlar vereceğini belirtmiştir. Üç yıl yaşadığı hapishane hayatının ardından, arkadaşları yardımıyla hapishane hastanesinden kaçmayı başardı ve İngiltere’ye giderek ordaki devrim hareketlerine öncülük etti ve sonraki yıllarda anarşist davalar için uğraştı (Marshall, 2019: 444- 447, 463; Kropotkin, 2007(b): 260; Kropotkin, 2019).

1886’da Londra’ya giden Kropotkin, siyasetle uğraş içinde olmaya devam etti ve liberter yayınlar yapan, Özgür Basın Grubu’nun kurulmasına yardımcı oldu. Kropotkin, İngiltere’den ve İngiltere’nin anarşizminden hoşnut değildi. İngiltere anarşizmini, Kropotkin, *salon anarşizmi* olarak nitelendirmekteydi. Hoşnutsuzluğuna rağmen İngiltere’de anarşizmin gelişmesi için çalışmalarını sürdürdü ve bilimci olarak birçok ödüle layık görülerek ün kazandı (Miller, 1976: 169; Marshall, 2019: 447).

1890’lı yıllarda artış gösteren terör eylemleri sonrasında anarşizm, yıkıcı bir eylem olarak görülmeye başlandı. Kropotkin, anarşizmin bilimsel ve felsefi temelleri olduğunu kanıtlamaya çalıştı ve hükümeti denetleyen, dayanışma ve işbirliği içerisinde bir eğilim geliştirmek gerektiğini savundu. Bunun da ancak anarşizmle mümkün olacağını

düşünüyordu. Kropotkin, şiddete karşıydı. Kişisel şiddeti kınıyor fakat bazı anlarda şiddetten kaçınılamayacağını da savunuyordu. Baskıya maruz kalan bir bireyin şiddete başvurması Kropotkin için şiddetin meşrulaştırması olarak görülüyordu. Şiddet, Kropotkin'e göre, baskıcı mekanizmalara ve mülk sahiplerine yönlendirilmeliydi (Marshall, 2019: 448- 449).

Anarşizm, doğada bulunan adalete karşı olarak, yeni bir adalet mekanizması kurma hevesine bir yanıt bulmak istemiştir. Anarşizmin yanıtı, devlet ve adaletin zorunlu bir beraberliğinin olmadığıdır. Anarşistler, çoğunlukla düşüncelerini, doğadan yola çıkarak oluşturmuşlardır. Bu durum bağlamında doğada bulunan adaletin, devlet ile karıştırılmaması sonucuna götürmüş ve devlet ile adalet arasında zorunlu bir bağ olmadığının örneği olarak karşımıza çıkmıştır. Doğaya dair söylemlerin ve gözlemlerin artması, doğadaki var olma savaşımının bir uyum değil, karışıklık barındırdığını göstermiştir. Bu karışıklığı, kargaşayı müdahale altına alacak bir unsur olarak da devlet ön plana çıkmıştır. Böyle bir durumda devlet, doğa gibi kargaşayı sertlikle engellemek yerine, sistemli bir şekilde olaya el atmalıdır. Devlet ayrıca, doğada başarılı olmanın sistemini de değiştirmelidir. Buna göre doğada başarılı olmanın şartı, piyasa düzeni ile şekillenmelidir. Piyasaya uyum sağlayabilen, yaşamayı başarabilendir. Devlet de doğanın yerini almış olan piyasayı korumak ile görevlidir (Karadiken, 2020: 102- 103).

Böyle bir teoriye en uygun cevap Kropotkin'den gelmiştir. Kropotkin, “karşılıklı yardımlaşma” kavramını doğaya dayandırarak, karşı teoriye benzer şekilde karşılık vermiştir. Kropotkin tanrısal bir güçten bahsetmekten ziyade, kavramın doğruluğu için doğaya bakmak gerektiğini ifade eder. Bu noktada var olma savaşını da arka plana atmayan Kropotkin, türler arası savaştan bahseder. Çünkü doğanın kendisinin bir mücadele olduğunu kabul etmektedir. Benzer türlerden meydana gelen topluluklar, herhangi bir zorluğu aşmak için karşılıklı olarak yardımlaşırlar. Kropotkin, doğanın sayesinde, insanlar arasında savaş, sömürü, baskı gibi unsurların ortadan kalkacağını düşünmektedir. Kropotkin ahlak felsefesini oluştururken, sadece insanlara değil, tüm doğaya uygulanabilir olmasına dikkat çekmiştir. Doğa, tüm canlılara etiği öğretecek olandır. Bu sebeple ahlak felsefesini tek bir türe ait etmemektedir. Teorisinin geçerli oluşunu doğadan aldığını ifade eden Kropotkin, tüm doğayı gözlem içine almıştır. Doğaya dayanan ahlak felsefesi, doğanın evrimleşmesi ile sürekli değişecektir. Böylece kalıcı bir etik örneği bulunmayacaktır. Kropotkin böylece, sonsuza kadar sürecek bir

ahlak felsefesi öne sürmüştür. Çünkü ahlaki değerlerin zamanla değiştiğini ve sürekli olarak da değişeceğini düşünür (Kropotkin, 1999: 65, 26-27; Kropotkin, 2021: 12- 14; Karadiken, 2020: 103- 104).

Kropotkin, adalet kavramını da karşılıklı yardımlaşma kavramı ile birlikte ele almaktadır. Adaletin temelini eşitliğe ve mutluluğa bağlar. Bu noktada eşitlikten bahsedilen, bir türün devamlılığı için gerçekleştirilen yardımlaşma eyleminin ölçüsü, o türe ait olan bütün katılımcılar için eşittir ve o topluluktaki herkes içindir. Bu bağlamda türün devamlılığı için adalet kavramı, gerekli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda yine türün devamlılığını sağladığı için adalet kavramı, faydalı bir hale gelmektedir. Fakat Kropotkin canlıların, salt bir fayda ile hareket etmediklerini vurgular. Çünkü yapılan eylemler, karşılıklı yardımlaşma ile gerçekleştiğinden, bireysel olarak mutluluğa, toplumsal olarak da refaha yol açmaktadır. Bu bağlamda karşılıklı yardımlaşma, faydayı da bünyesinde barındırmaktadır. Kropotkin adaleti, toplumsal hayatın temeline koymakla birlikte, her canlının birbirleriyle ilişkide bulunduğu noktada adaletin de var olacağını belirtir. Kropotkin bu söylemiyle, Proudhon ve Godwin ile benzer bir ifade yer edinmektedir. Fakat bu noktada ayrışan, adalet kavramını yalnızca siyasal sistemlere dayandırmaması, bütün toplumsal canlılar bünyesine dayandırmasıdır. Bu bağlamda karşılıklı yardımlaşma ilkesinin temeli de adalete dayanmaktadır (Kropotkin, 2021: 209- 212; Karadiken, 2020: 104).

Adalet kavramı Kropotkin'e göre, toplumdaki bütün bireyleri esas alan bir değer olmalıdır. Ancak özel mülkiyetin ve devletin, adaleti tahrip ettiğini savunmuştur. Adaletin varlığı ancak bütün insanların eşitliğinin hegemonyası ile mümkündür. Kropotkin'e göre de adalet, toplumda insanların eşit olması ile ayakta durur (Kropotkin, 2015(b): 125).

Genel itibari ile Kropotkin anarşizmi, felsefi bir sistematiklik geliştirmeye yardımcı olmuştur. Aynı zamanda bilim tarafından desteklenebilen tezler ortaya çıkarmıştır. Özgürlük değerini en üst değer olarak görmek ve devlete karşı çıkmak ilkeleri ile anarşizm, tarihin her döneminde adından söz ettirmiştir. Modern zamanlarda ise anarşizm, bilimsel bir anlatı olarak görülmeye başlanmıştır. Ortak çalışmaları ve bireysel özgürlüğü birlikte ele almaya başlamak, anarşizm ile tanışmak olarak değerlendirilir. Birlikte ortaklaşa yaşamının sosyolojik ve politik yanlarına odaklanmak, bilimsel

anarşizmi de bünyesinde barındırmaktadır (Kropotkin, 2015(a): 7- 8, 71, 2; Kropotkin, 2015(b): 14, 9, 75, 6; Öztürk, 2020: 156).

Kropotkin, anarşizmi bilimsel bir mesele olarak ele almış ve komünizm ile ilişkilendirmiştir. Kropotkin anarşizmi, Marksizm ile çok bağdaşmayarak, komünizme daha yakın durmuştur. Kropotkin, anarşizmi 19. Yüzyıldan daha öncesine götürür. Kropotkin’e göre anarşizm, Grekçede, “*başsızlık*” ve “*ereksizlik*” anlamına gelir. Kropotkin, kendi yaşadığı çağda anarşizmi, bir akım olarak değil, siyasal bir ideoloji, politik bir iddia olarak ele almıştır. Bu politik iddia, herkesin kendi yeteneklerini kullanması ve toplum içinde ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ile nitelendirilmiştir. Komünizm ile de benzer ilkeleri bulunana anarşizm, benzer ölçüde komünizm ile devamlılık göstermiştir (Kropotkin, 2007(c): 9- 10, 24, 33; Marshall, 2019: 439, 462; Woodcock, 2009: 198- 199; Öztürk, 2020: 156- 157).

Kropotkin, iktisadi köleliğin, özgürlüğe ulaşmayı imkânsız hale getirdiğini belirtir. Bunun nedeni olarak, emeğini satmak zorunda kalan bireyin köleleşmek zorunda olduğu olarak belirtir. Komünizmin bu durumu ortadan kaldıracak hedefleri, anarşizm için de vazgeçilmez nitelikte hedeflerdir. Bireyin, gerçek potansiyelini açığa çıkarması haline gelen komünizm sonucunda anarşizm, bireyciliğin hiçbir türüsü ile zıtlaşmaz. Bireyin kendi üstüne düşen görevi yapması bireyciliktir. Bireyin, toplumsal sisteme kendi isteği ile yaptığı her gönüllü eylem, özgürlükçü toplumun temelini atmaktadır (Kropotkin, 2015(a): 18, 27, 43). Komünizm ile anarşizm arasındaki bağlantı bu noktadır ve Marksizm bu noktada konumu bakımı ile problem teşkil etmektedir. Çünkü Marx’ın önerdiği sistem bir çeşit devlet sosyalizmidir. Parti diktatörlüğü ya da entelektüel hegemonyası, sosyalizm zeminine balta vurmaktadır. Zira anarşizm, demokratik de olsa bütün yönetim biçimlerine karşıdır (Kropotkin, 2015(b): 24; Kropotkin, 2014(b): 69- 70- 71- 72; Crowder, 2007: 153- 154; Zengin, 2017: 247; Morris, 2018(b): 202, 226).

Marksizm’e yakın olmayan Kropotkin, Bakunin gibi kişisel çatışmacı bir söyleme girmemiştir. Fakat Bakunin ile aynı fikirleri paylaşmaktadır. Bakunin ve Kropotkin, komünizm ile benzer toplumcu bir anarşizme çok yakındırlar. Devlet, din, kapitalizm gibi görüşlerinde bir benzerlik bulunsa da Kropotkin, yıkımı değil, yapmayı önemli bulmaktadır. Kropotkin şiddeti, teorisine hapseder (Kropotkin, 2015(a): 38; Crowder, 2007: 154; Woodcock, 2009: 190- 191; Morris, 2018(a): 267; Bakır, 2015: 73, 82).

Kropotkin anarşizminde önemli olan bir diğer unsur onun, coğrafyacı kişiliğidir. Kropotkin'in yaşamının bir kısmında Sibirya'da bulunması, onun komün kültüre daha da yaklaşmasına neden olmuştur. Kropotkin'in Sibirya'da bulunması, kendine yetmek, âdemi- merkeziyetçilik kaynaklı komün yaşantısını deneme imkânına da sahip olmuştur (Marshall, 2019: 441; Springer, 2018: 39- 40- 41- 42). Kropotkin'in coğrafyayı kullanarak doğa ile anarşizmi bağdaştırması, ekolojik ve anarşist geleneklerin birbiriyle temas kurmasına da zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda Kropotkin, eko- anarşist kuramda önemli bir yer tutmaktadır (Öztürk, 2020: 158).

Kropotkin, aydınlanmayı ve modernliği savunmaktadır. Kıtlığı, cehaleti yenebilmek için ve refah bir dünya elde etmek için de bilim ve teknolojiye gerek olduğunu dile getirmektedir. Kropotkin'in anarşizmi, ekolojik yanı ağır basan, teknolojik yeniliklere açık bir anarşizmdir. Aynı zamanda bilimsel bilgiyi, hükümete gerek kalmayacak toplumsal dönüşümün de temeli varsaymaktadır (Kropotkin, 2016: 19- 20; Morris, 2018a: 234- 235; Cantzen, 2000: 236- 242; Crowder, 2007: 194- 196).

Kropotkin, anarşizmin yalnızca bilimsel değil, ahlaki olduğunu da savunmuştur. Anarşizmde ahlakın vurgulanması, devrim yolunda her yolu mubah gören popüler devrimci bakışın belirli bir ölçüde sınırlandırılmasına ve anarşizmin saygınlık kazanmasına neden olmuştur (Öztürk, 2020: 158- 159).

Kropotkin, bireylerin din, devlet, kapitalizm gibi unsurlar olmasa da kendi kendilerini yönetebileceklerini vurgulamıştır (Öztürk, 2020: 164).

4.2. Kropotkin Anarşizminin Felsefesi

Kropotkin'in, doğaya ve insan doğasına ilişkin görüşleri, onun anarşi görüşünün de temelini oluşturmaktaydı. Kropotkin, insanın toplumsal bir varlık olduğunu ve gelişmelerin evreler halinde gerçekleştiğini vurgulamaktaydı. Bu anlamıyla Kropotkin'in düşünceleri, doğaya ve insana karşı olan yaklaşımı tamamıyla bilimsel ve evrimci bir bakış açısına dayanmaktaydı (Marshall, 2019: 450).

Kropotkin'e göre toplum, insanın ortaya çıkışıyla oluşmuştur. Bu bağlamda insanların, herhangi bir dış müdahaleye gerek duymadan toplumla uyum içinde geliştiğinin önemini vurgulamıştır. Kropotkin'e göre insan, toplumsaldır ve topluma uyum sağlama özelliği başından beri vardır. Araştırmalarından hareketle, klan ve kabilelerin yüzyıllardır var

olduğunu açıklamış; klan ve kabilelikte, karşılıklı yardımlaşma ve işbirliğinin önemini vurgulamıştır (Marshall, 2019: 452- 453; Akarsu, 1994: 27- 30; Bowler, 2001: 41).

Kropotkin'e göre anarşizm, özgür toplum anlayışından ve eylemden daha fazlasını ifade etmektedir. İnsanı ele alan bütün yaklaşımlarda, toplumsal ve doğal bir felsefenin parçasının olduğu bilincinde ele alındığını ve anarşizmin de bu şekilde ele alınması gerektiğinin önemini vurgulamaktadır. İnsanı ele alan yaklaşımların, doğaya olduğu gibi olan yaklaşımlardaki gibi tümevarımsal ele alınması gerektiği görüşündeydi. Kropotkin'e göre anarşizm, insan doğasına ait olan bütün fenomenlerin açıklanmasında rol alan dünya görüşüdür. Bu anlamda Kropotkin, doğayı ve toplumun sorunlarını tek bir elde toplamaya çalışan bir felsefe oluşturma amacı göstermiştir. Kropotkin için anarşizm, sermayenin ortadan kaldırılması ve toplumu baskıya maruz bırakan devlet, hükümet, yasalar, mahkeme ve ceza organlarının ortadan kaldırılmasına yönelik bir başkaldırıdır (Woodcock ve Avakumovic, 1950: 165; Kropotkin, 2015(b): 72- 73- 74).

Kropotkin'e göre doğa, insanın ilk öğretmeni olarak kabul görmektedir. Bu nedenle insanın doğal olarak ahlaki olduğunu düşünmektedir (Kropotkin, 2016: 45; Marshall, 2019: 454). Kropotkin, doğa gözlemlerine dayanarak ahlaki duygunun, karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği ile nitelik bulduğunu ifade eder. Bu dayanışma ve yardımlaşma duygusu, insanları toplum haline getirir ve eğer bu duygular var olmazsa, toplum da var olamaz. Doğada eşit halde bulunan insanların, özgecilik ve adalet ile bir arada tutunabileceğini ifade eden Kropotkin, bunların tek başına yeterli olmadığını da dile getirmektedir. Bu noktada, istenenden daha fazlasını vermeyi kabul etmeyi ve bu duruma her zaman hazırlıklı olunması gerektiğini ifade eden özgeciliğin önemini vurgulamıştır. Kropotkin için ahlaki etiği yaymanın temeli, insanın iyi özelliklerini, toplumla paylaşmaya hazır olması olarak ifade edilir. En büyük mutluluğun iyilikten geldiğine inanan Kropotkin, kişinin bireysel mutluluğunun, başkalarının mutluluğundan kaynaklanacağını ifade eder (Marshall, 2019: 455).

Kropotkin, insanın *son derece karmaşık bir hayvan* olduğunu belirtmiştir. İnsanların köklerinin doğa olduğunu belirtmektedir ve toplumun doğanın bir parçası olduğu gibi, insanın da toplumun bir parçası olduğunun önemini vurgulamaktadır. Toplumun, insandan önce var olduğunu, insanın toplumu yaratmadığını belirtmiştir. Hayvanların da toplum halinde yaşadığını ve yaşamlarının en önemli özelliğinin karşılıklı yardımlaşma

olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda insanın gelişimindeki en önemli faktör de özgecilik ve karşılıklı yardımlaşma dürtüsüdür. Kropotkin'e göre insanlar, her daim barışı ve huzuru tercih etmişti. İnsan doğası mücadelecidir ve toprağını, savaşa tercih etmektedir. Kropotkin için insanın ilerlemesi, karşılıklı yardımlaşma ile birlikte, çatışmaların çözüme kavuşması ile gerçekleşmiştir (Woodcock ve Avakumovic, 1950: 199; Marshall, 2019: 456; Kropotkin, 2016: 46- 47).

Kropotkin'e göre, insanın amacı sadece yemek, içmek, barınmak değildir. Temel ihtiyaçları karşılanan her bireyin, sonrasında sosyal ve sanatsal yönleri odaklanıp, yeni ihtiyaçlar ortaya çıkaracaktır. Bu bağlamda insan, zihinsel ve fiziksel ihtiyaçlara sahip olan, toplumsal ve bireysel bir varlıktır. Kropotkin için anarşizm, insanın bütün yetenek ve ihtiyaçlarının farkına varmasıyla güç bulur (Kropotkin, 2007(c): 107- 110; Marshall, 2019: 457).

Anarşistlerin birleştiği noktalardan birisi de devlet karşıtlığıdır. Kropotkin'de devlet karşıtlığı görüş benimsemiş bir anarşisttir. Devletin varlığı Kropotkin için, eşit ve özgür bir toplum modeli oluşumuna en büyük engeldi. Devleti benimseyiş şekli, tarihin ilerlemesi arasında, toplumun ihtiyaçlarından doğan ve toplumun benimsemek zorunda kaldığı siyasi bir örgütlenme biçimiydi. Kropotkin, İsviçre'nin Neuchatel'e Jura Federasyon'una gittiğinde federasyon, 1872'de Marx ve Engels'in yöneticiliğini yaptığı Enternasyonel'e karşı çıkmaktaydı. Kropotkin, enternasyonelin tüm hareketlerini merkezden yönettiğini ve kişiye göre iyi dilekler, kişiye göre de kınamalar ilettiklerini aktarmıştır. Bu durum Kropotkin'in, ne kadar demokratik olursa olsun bir hükümetin, otoriter bir yapıya sahip olduğunu dile getirmesine sebep olmuştur. *Kropotkin devlet tanımını 2007(c): 397- 398, "yönetimin tek bir merkezde toplanması, toplumsal yaşama ilişkin pek çok yürütme görevinin küçük bir azınlığın elinde toplanması"* şeklinde yapmıştır (Marshall, 2019: 457).

Devlet modern bir kavramdır. Fakat Kropotkin, devleti modernleşme ile ortaya çıkmış bir kavram olarak ele almaz. Kropotkin devleti; merkezi yönetimlerin ortaya çıktığı, yasaların, inanışların tek bir merkezden ortaya çıktığı bir kavram olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda devlet, yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin tek bir merkezden oluşturulmasıdır. Bu noktada azınlık grup, öteki olanlara yönetimi aşilayarak, ötekiler üzerinde devlet aracılığı ile bir hegemonya kurmaktadır.

Kropotkin, devlet söylemiyle hegemonya ve sınıf çatışmasından söz eder. Hâkim sınıf, devlet aracılığı ile öteki grupları baskılar ve kendi yönetimlerini yeniden üretirler (Kropotkin, 2007(c): 218; Kropotkin, 2015(a): 182; Karadiken, 2020(a): 110).

Kropotkin, devletin kökenini incelerken toplum ve devlet arasında ayrım yapar. Toplumun çekirdeği Kropotkin'e göre ailedir fakat toplum, ailelerin birleşmesiyle oluşmamıştır. Kropotkin aileyi, örgütlenme biçiminin bir şekli olarak görür. Bu bağlamda, insanlık tarihinde geriye doğru gidildikçe, insanların ilk olarak kabileler halinde yaşadığını belirtmektedir (Kropotkin, 2021: 83- 84- 85- 86).

Bu bağlamda devletin ortaya çıkışını, insanların ihtiyacı sonucu gerçekleşmesine bağlayabiliriz. Çünkü toplum, bireyden önce meydana gelmiştir. Bu bağlamda insanlar, toplum olarak devlet olmadan da var olabilirler (Karadiken, 2020(b): 110- 111).

Kropotkin, ilkel yaşamda toplumların, belirli bir yasa ya da hukuk kuralları olmadan, gelenekler ile yaşadıklarını belirtmiştir. Bu gelenekleri olumsuzlamayı doğru bulmayarak, kendi içlerinde değerli gelenekler olarak kabul etmektedir. Bu bağlamda Kropotkin, yamyam bir kabileyi örnek vermektedir. Aralarındaki dostluk bağının kuvvetli olduğuna, kölelik gibi durumların söz konusu olmadığına ve yaşlı, zayıf hastalara çok iyi bakıldığına vurgu yaparak; kendi kabileleri dışından insanları nadiren de olsa yediklerini belirtmiştir. Bu tür insan gruplarında, yazılı kurallardan ziyade geleneklerine saygı duymalarını belirtmiştir. Bu durumda, kabile içerisindeki insanların birbirlerine karşılıklı yardımlaşması ile sakin bir hayat sürmeleri arasında bağlantı vardır. Kabileler arasında gelenekleri taşıyan herhangi bir lider görülmemiştir. Bu eylemler, kabiledaki insanların ortak çalışması ile oluşmuştur. Göçler ile birlikte kabileler, yerleşik hayata geçtiler ve komünal fakat tekil ailelerden oluşan bir toplum yapısına evrildiler. Köy topluluklarından, loncalardan da özgür kentler meydana geldi. Köy toplulukları ve kentler gelişmeye başladılar ve devlet otoritesi de gelişmeye de başladı. Bu topluluklarda bulunan egemen azınlıklar, savunma amacı ile tuttukları profesyonel savaşçıların, askeri güçlerini kullanarak, hukuk bilgisine sahip kişilerin egemenlikleri ile birleştirdiler. Kropotkin, tek bir bireyin bu görevi üstüne alıp rahibin de desteğini eline aldığını vurgulamıştır. Bu bağlamda bireyler, karmaşalar ve anlaşmazlıkları çözmesi için oluşan devlete bağlanmaya başladılar. Devlet, kendi doğası gereğince, özgür birlikleri bünyesinde kabul görmemektedir. Devlet ve kilise (devlet ve kiliseyi geleneksel aile

yapısına benzetip, kiliseden, devletin kız kardeşi olarak bahseder), insanları yönetme görevini yalnızca kendi hakları olarak görürler (Kropotkin, 2021: 93- 93- 95- 96- 97- 98- 99; Kropotkin, 2015(a): 222- 223- 224; Marshall, 2019: 458- 459).

Kropotkin, insan toplumları tarihinde devleti, bireylerin direk olarak bir araya gelmelerine engel olmak ve bireysel gelişimlerin önüne geçmek amacı gösteren bir kurum olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda, özgürlükleri kısıtlamak ve bireyleri kendi iradesine zorlamak için geliştirilen bir kurum olarak tanımlar (Kropotkin, 1906).

Anarşizm için devlet, tüm gücü elinde bulundurarak bireyi köle haline getirmektedir. Kropotkin, iktidar harici hiçbir kesime eşitlik, özgürlük gibi kavramların uygulanmadığı görüşündedir. Devlet, bireyin kendini feda ederek, devletin varlığına katkı sağlamasını amaç edinmektedir. Devlet, bireyin özgürlüğünü bir sınır belirleyerek, o sınırı aşmamasına olanak verir. Bu bağlamda Kropotkin devletin amacının, kiliselerin bir zamanlar yaptığı gibi egemenliğini sürdürmek olduğunu belirtmiştir. Kropotkin için devletin varlığının amacı, bireyi sınırlandırmaktır. Birey- toplum ilişkisini Kropotkin, birey/toplum- devlet ilişkisi olarak ele almaktadır. Devlet, imkân ve özgürlüğü elinde bulunduran azınlık taraftır. Buradaki azınlıkların refahı ise devlete bağlıdır ve bir çeşit kölelik durumunu ifade eder. Bu kölelik biçimi, iktisadi köleliktir. Devletin elinde bulunan iktisadi egemenlik Kropotkin için sömürüdür. İşçiler bankalar ve devlet aracılığı ile borçlandırılarak, borçların faizi için çalışmaktadırlar. Bu da bireyin sisteme köle olarak işlenmesi ile sonuçlanmaktadır. Kropotkin, devletin kökenini açıklarken siyasal iktidarın, iktisadi iktidardan önde olduğunu vurgular. Kropotkin, insan doğasında insanın insana hükmetmesine ve sömürmesine sebep olan bir egemenlik kurma arzusu bulunduğunu da belirtmiştir (Erdem, 2018: 113; Kropotkin, 2005: 21; Kropotkin, 2015(a): 18- 19; Kropotkin, 2015(b): 390; Karadiken, 2020(b): 114; Marshall, 2019: 459).

Kropotkin için devlet, yoksul halkın, belirli azınlık grupların sömürmesine izin veren yapı olarak tanımlamaktadır. Bu yapının, bu durumun devam etmesi için gerekli olduğunu belirtir. Kropotkin için devletin kuruluş amacı, yoksul halkın azınlık tarafından sömürülmesi ve bu durumun da devam etmesidir. Devlet, bireylerin hak ettiği ürünlerden faydalanmasına engel olan bir yapıdır. Bu ürünlerden yoksul halk faydalanamazken devlet, azınlık grupların yararlanabilmesi için bir çeşit yasal düzenlemeler yapmaktadır.

Kropotkin için anarşizmin temelinde, devlet hegemonyasını ortadan kaldırmak bulunmaktadır (Kropotkin, 2015(b): 78- 79, 368- 369).

Kropotkin için devlet ve hükümet kavramları birbirinden bağımsız kavramlardır. Fakat her iki unsurun da ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesindedir. İkisinden birinin bile varlığı, olumsuzluk yaratacaktır. Buna örnek olarak, hükümet var ise manipüle ile genel oy hakkı kullanarak bir çeşit özgürlük kısıtlamasına gidecektir. Kropotkin'e göre siyasal otorite tamamen yok edilirse; bütün kısıtlamalar ortadan kalkacaktır. İnsanlar da doğal olarak kendi doğalarına uygun bir yaşam sürecektir (Marshall, 2019: 460- 461; Kropotkin, 2018: 277- 278- 279).

Kropotkin'e göre, hükümet yıkıldıktan sonra devrimci de olsa bir hükümet var olmamalıdır. Devrim ile birlikte ortadan kalkacak devlet ve hükümetten sonraki ilk gün, Kropotkin bütün bireylerin istek ve şikâyetlerinin değerlendirilmesi ve karşılanması gerektiğini belirtir. Bu bağlamda halk, şartların kendi yararlarına uygun şekilde değiştiğine ikna olacak ve beklentisini devlet/ hükümet varlığına bağlamak zorunda olmayarak kendilerinin yapacağını söyler. Kropotkin ayrıca bu durumun sadece, toplumsal metaların, halkın ihtiyaçlarının ve üretim araçlarının tamamen kamulaştırılması ile ve komünizme geçiş ile gerçekleşebileceği kanısındadır (Marshall, 2019: 460- 461; Kropotkin, 2018: 277- 278- 279).

Kropotkin, devlete yönelik yapılan eleştirilerin, parlamenter sistemlerin tümüne yapılabileceğinden söz eder. Bir grup azınlığın seçilerek, halkı yönetmesi Kropotkin'e göre kabul edilemez. Belirli bir fikri olmamasına rağmen, mülk edinebilmek için meclislerde sağ- sol partiler adına konuşan kimselerin, ülke işlerini eline alması doğru değildir. Anarşizm, devletin olmadığı bir toplumda, ortaya çıkacak olan gönüllü birliklerin, tek amacı güç elde etmek olan siyasi partilerden daha yararlı olacağı görüşündedir. Bu bağlamda kendi kararlarını kendi veren bireyler ön planda olacaktır (Kropotkin, 2007(c): 73; Demiray, 2018: 76).

Bütün anarşist düşünürler gibi Kropotkin de özgür toplum modelinden söz etmiştir. Kropotkin'e göre özgür toplum, üretici ve tüketici bireylerin, gönüllü birliktelikleriyle oluşacaktır. Bu birlikler, her türlü amaç uğruna çeşitli büyüklüklerden oluşacaktır. Üretim anlayışı Kropotkin'in, paylaşmaya dayanmaktadır. Devlet ortadan kalktıktan sonra, endüstri ve tarımın birlikte sürdürüldüğü, kırsal ve kentsel yaşamın birbirinden uç

noktalarda ayrılmadığı ve merkezi bir yönetime dayanmayan bir toplumsallık oluşacağı görüşündedir. Kropotkin'e göre, özgür toplumun önündeki en büyük engellerden birisi mülkiyettir. Özel mülkiyet Kropotkin'e göre adil değildir. Doğada var olan her şey herkese aittir. Bu anlamda doğada var olan her şeye bütün insanlar ihtiyaç duyarlar ve onları üretmek için çabalarlar. Üretim araçlarının sahibi devlet değil, üretim yapan komünlerdir. Bu birlikler, gönüllülük üzerinden örgütlenecekler ve birbirlerine gönüllülük üzerinden bağlanacaklardır. Üretime katkıda bulunan herkes, ihtiyacı olanı karşılayabilecektir ve karşılığında para, emeğin karşılığı belge göstermek zorunda kalmayacaktır. Kropotkin'e göre insanlar, herhangi bir zorunluluk olmadan, istediği ve becerisi olduğu işi yapacaktır. Böylelikle hem kafa hem de kol becerilerini faaliyete geçirebilecektir. Ekmekten sonra sağlama alınması gereken diğer unsur boş vakittir. Bireyin boş vakitlerinin olması, bireyin kendisini geliştirmesi, bilimle ve sanatla uğraşabilmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda boş vakit, burjuvanın gösterişe yönelik bir gösterisi olmaktan çıkacaktır (Kropotkin, 2015(a): 7; Marshall, 2019: 461, 463; Kropotkin, 2007(c): 33; Cevizci, 2005: 59; Kropotkin, 2007(c): 108, 120).

Toplumsal yapı normal bir süreçtir. Bu bağlamda Kropotkin, dışardan gelecek herhangi bir müdahalenin, toplumsal yapı için gerekli olmadığını vurgular. Dolayısıyla devletin varlığına gerek kalmadan, insanların bu doğal süreci kendi başlarına halledebileceklerini düşünmektedir. Kropotkin'e göre birey, doğası gereği toplumsal bir varlıktır. Yine doğası gereği, işbirliğine dayanan bir ahlaka da sahiptir. Buna karşın devlet ise yapay bir oluşumdur. Kropotkin, toplumsal bireyin herhangi bir yapay oluşuma ihtiyaç duymayacağını, yapay oluşum olan devletin de bu toplumsallığı zedeleyeceğini belirtmiştir (Uğur, 2010: 147; Torun, 2021: 512).

4.3.Pyotr Kropotkin ve Karşılıklı Yardımlaşma Kavramı

Kropotkin, anarşizm konusunda ve etik konusunda önemli düşünceler ortaya atmış önemli bir düşünürdür. Etik konusuna bilimsel yaklaşılması gerektiğini savunan Kropotkin, karşılıklı yardımlaşma kavramı ile konuya yaklaştırmaya çalışmıştır. Kropotkin'e göre karşılıklı yardımlaşma kavramı, insanlar arasında olduğu gibi hayvanlar arasında da var olan bir eğilimdir ve tarih boyunca süregelmiştir. Kropotkin'e göre insanlar arasında rekabet eğilimi vardır ama karşılıklı yardımlaşma eğilimi daha fazladır (Günör, 2016: 1241).

Bu bağlamda 6 Şubat 2023 depremleri sonrasında oluşan yardımlaşma ağlarını analiz etmek için hazırlanan bu tezde, Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma kavramından yola çıkılmıştır. Karşılıklı yardımlaşmanın birçok örneğinin gün yüzüne çıktığı deprem sonrası süreç, Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma kavramının önemini belirtmiştir. Kavramı daha anlaşılır kılmak için Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma adlı eseri incelenmiş ve aşağıda bölüm bölüm olacak şekilde analiz edilmiştir.

4.3.1. Hayvanlar Arasında Karşılıklı Yardımlaşma

1890- 1896 yılları arasındaki 19.yüzyıl dergisinde, bir dizi makaleler bütünü ile yayımlanmaya başlayan Karşılıklı Yardımlaşma kitabı, şüphesiz bugün evrim teorisinin de en büyük örneklerinden birini sunmuştur. Kropotkin, düşüncelerinin yanı sıra, “Karşılıklı Yardımlaşma” kavramı ile karşılıklı yardım ve işbirliğinin, evrimde önemli bir rol oynadığını dile getirmektedir. Farklı türlerdeki canlıların hayatta kalmasına dair örnekleri ile birlikte, canlıların arasındaki rekabetten ziyade, işbirliğinin onları nasıl ileri taşıdığını belirtir. Kropotkin, karşılıklı yardımlaşma kavramı ile birlikte, ahlaki bir temel oluşturmayı, ahlaki davranışların, evrimsel açıklamaların zemininde ilerlemesini amaçlamıştır. Karşılıklı yardımlaşmanın temelleri Kropotkin'e göre, hayvan dünyasındaki en küçük canlıların yaşamlarında dahi görülebilmekte ve insan dünyası için de bir kaynak oluşturmaktadır (Graham, 2007: 275; Kropotkin, 2021: 20- 24).

Darwin'in, hayatta kalma mücadelesi, çeşitlilik içeren olguları, varlıkların çevre ile uyumunu, fizyolojik evrimi, ahlaki gelişimi ve ilerlemeyi bir arada içermektedir. Bu durumu tek bir canlıya atfetmez ve bu durumun, o canlının soyunu da kapsadığını da belirtir. Kropotkin, Darwin'in evrim teorisinin kullanımının, dar anlamda okunduğunu ve bunun yanlış yorumlandığını belirterek, daha dikkatli incelemeler gerektirdiğini belirtmiştir. Darwin'in yanlış anlaşıldığını savunan Kropotkin, onu doğru anlayan kişinin, bir zoolog olan Profesör Kessler olduğunu belirtmiştir. Kessler'in bir kongredeki söylevini, hayvanlar arasında karşılıklı yardımlaşma konusu içinde ele almıştır (Erol, 2011: 49- 51).

Kropotkin'e göre, soylar arasında karşılıklı yardımlaşma, soyların gelişimi için önemlidir. Hayvanlar arasında mücadelelerin varlığını kabul eden Kropotkin, aynı türdeki hayvanlar arasında özellikle bir dayanışma bulunduğunu dile getirmiştir. Aynı türe ait canlıların arasındaki dayanışmanın çok fazla olduğunu eklemiş ve karşılıklı yardımlaşmanın,

karşılıklı mücadele kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Kropotkin'e göre göre hayvanlarda, yalnızca yavrunun büyümesinde değil, beslenme ve güvenlik için de karşılıklı yardımlaşmaya rastlanmaktadır (Darwin, 2009: 20- 21; Romanes, 1882: 233; Kropotkin, 2021: 21- 22).

Kropotkin soylar arasında karşılıklı yardımlaşmada, sadece aynı türlerde değil, farklı türdeki hayvanların da birbiri ile işbirliği içinde olduğunu belirtmiş ve aynı türler arasındaki işbirliğinin daha yoğun olduğunu vurgulamıştır. Günümüzde hala, aynı türdeki canlıların, yaşamlarını devam ettirmek için farklı türlere karşı işbirliği içerisinde olduğunu örnekleri vardır. Yine hayvan türleri arasında da farklı türden hayvanların karşılıklı işbirliğine rastlamak da mümkündür. Bu işbirliği canlıların, soylarını devam ettirmeleri, sosyalleşmeleri ve gelişmelerine de olanak sağlar.

Darwin de çalışmalarında, aynı türler arasında karşılıklı yardımlaşmanın olmasından bahseder. Darwin için bu dayanışma, aynı türlerin gelişim ve yaşamda kalması adına önem arz etmektedir. Türlerin çatışma içerisinde olduğunu, Kropotkin gibi kabul eder ve türlerin yaşamak için birbirleriyle karşılıklı yardımlaşma içerisinde olmalarının da gerekli olduğunu dile getirir. Kropotkin için karşılıklı yardımlaşma, doğada hâkim olan bir durumdur. Darwin ise karşılıklı yardımlaşmanın, sürekli olduğunu ve insanın ahlaki bilincinin temelini oluşturduğunu vurgulamıştır. Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma kavramının, Darwin'in evrim teorisine zıt bir görüş olarak algılanmaması gerekmektedir. Zira farklılıklar içerse de iki kavram da birbirini besleyen ve gelişmesine olanak sağlayan kavramlardır (Arvon, 2007: 94; Erol, 2011: 50- 51; Cantzen, 2000: 241; Akgün, 2020: 198; Buican, 1991: 46- 70).

Hayvanlar arasında topluluk halinde yaşamak, Kropotkin'e göre bir kuraldır. Spencer'e göre evrimin kökeni, işbirliğidir. Evrim geliştikçe, işbirliği bir kalıba girmektedir. Bütün hayvanlar oyun oynamayı ve birbirleriyle iletişim halinde olmayı severler. Bu durum, birlikte yaşama sevincinin ortak paydasıdır. Örnek olarak koro halinde şarkı söyleme, kuşların sosyalleşmesinin bir belirtisidir. Kropotkin örneklerinde en güçlü hayatta kalma savaşı, birlikte kalmaktır. Birliktelik olduğu zaman, en zayıf halkanın da korumada olduğunu belirten Kropotkin, birlikteliğin olmadığı türlerin eninde sonunda yok olacağını vurgular. Kropotkin için evrimin bir şartı da, canlıların birlikte yaşamasıdır. Kropotkin'e göre evrimin temellerini karşılıklı yardımlaşmada bulmaktayız. Bu bağlamda türlerin

kökeninde savaşın değil, karşılıklı yardımlaşmanın hâkim olduğu öne çıkmaktadır (Kropotkin, 2021: 60- 63; Graham, 2007: 276).

İlkçağlardan itibaren insanların işbirliği ile hayvan türlerine karşı olan savaşları da bu durumu örnekler niteliktedir. Doğada bir başına bulunan insanlar, hayvan türleri ile o doğayı paylaşmakla kalmayıp, doğaya hâkim olabilmek için de çeşitli iş birlik örnekleri sergilemişlerdir. Aynı şekilde insan- doğa; insan- hayvan; hayvan- doğa işbirlikleri de karşılıklı yardımlaşmanın, türler arasındaki önemini ifade eder.

4.3.2.Vahşiler Arasında Karşılıklı Yardımlaşma

Kropotkin, hayvanlar arasında karşılıklı yardımlaşma bölümünde, sosyal olmayan türlerin yok olmaya yüz tutacağından söz etmiştir. Bu bağlamda, insanların da karşılıklı yardımlaşma ile var olacağını dile getirir. Kropotkin için toplumsal olmak her açıdan zenginlik içermektedir. Kropotkin, insanlar arasındaki mücadelelere karamsar yaklaşmamaktadır. Nitekim Kropotkin'e göre insanın tarihi, savaş alanından ibaret değildir. İnsanın tarihini, savaş alanı olarak gören düşünürlerden birisi de Hobbes'dur. Hobbes'un fikirlerinin, Darwin'in teorisinden ileri geldiğini düşünen Kropotkin'e göre bugün, Hobbes'un fikirlerinden daha fazla bilgiye sahibiz. Hobbes'e atıfen yapılan çalışmaların temelinde, ilk insanların arasında hayvani bir mücadele olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim Kropotkin'e göre, insanlığın dar- sınırlı aileler ile başladığı fikri, gelişen çalışmalar ışığında yerini başka fikirlere bırakmaya başlamıştır. Kropotkin, ailenin ilkel örgütlenme biçimlerinden uzak olduğunu ve insanın evriminin geç dönemlerinde ortaya çıktığını ifade eder. Kropotkin, insanların örgütlenme biçiminin aile değil; kabileler, toplumlar ya da gruplar olduğunu ifade etmektedir (Kropotkin, 2021: 81- 84; Erol, 2011: 53; Sulak, 2018: 122).

Kropotkin, vahşiler arasında karşılıklı yardımlaşma isimli bölümünde, düşüncelerini destekleyici kabilelerin ve grupların örneklerine de yer vermiştir. Avustralya'daki yerliler, Papualılar, Eskimolar gibi gruplardan örnekler veren Kropotkin, yamyamlık belirtisi gösteren grupların dahi, kendi aralarında çeşitli dayanışma ve yardımlaşma örnekleri bulunduğunu ifade etmektedir. Oturdıkları bölgeler farklı gruplarca paylaşılmış olan bu Papualılar ve Avustralya yerlileri, av aletlerini; av bölgelerini ve avlarını paylaşmaktadırlar. Gruplar yemeklerini ortaklaşa yemekteler ve toplayıcılıkta belirlenen kurallara herkes uymaktadır. Toprak herkesindir ama ürünler toprağı yetiştiren

grup üyelerine aittir. Aralarında takas ticareti geliştiren gruplar arasında da bir mağduriyet yaşandığı gözlemlenmemektedir. Gruplar arasında, topluma bağlılık esastır. Bu bağlamda birisi ormanda yiyecek bulduğunda, bağırıp haber vermeden yemeye başlamaz. Gruplarda paylaşım esastır. Yine Eskimolarda, klanın bir üyesi zenginleştiği zaman, bir akşam yemeği düzenlenir ve zenginleşen klan üyesi, bütün servetini orda bulunanlara eşit bir şekilde paylaştırır. Bu durum, olası bir eşitsizliğin önüne geçmelerine olanak sağlar (Kropotkin, 2021: 95- 101; Erol, 2011: 53- 54).

Gruplarda din ve otorite bağlılığı görülmemiştir. Örneğin Papualıların din ve idollerinin olmadığını belirten Kropotkin, onların yalnızca ölümden korktuklarını ifade eder. Kropotkin, kabile içindeki birlik ruhunun, klanların içinde olmadığını belirtir. Klan hukuku, çıkarlara dayanmaktadır. Bu bağlamda klana dâhil olan ve klana dâhil olmayan olarak iki ayrı hukuksal durum ortaya çıkmaktadır. Bu da insanlığın evrimi boyunca devam etmiştir. Kropotkin'in örneklerinden yola çıkarak, klan, kabile gibi yapılanmalar insanlığın ilk zamanlarından beridir var olsa da, gruplar kendi içerisinde her zaman toplumsal örgütlenme kurallarına uymuş ve gelenek olarak bu durumu devam ettirmişlerdir. Kendi aralarında aç kimsenin bulunmayacağını, bir kimsenin uzun yolculukta sofrada yemeğe uzanan ilk insan olması ya da hazine bölüşülürken birisinin aç gözlülük etmesi kurallara aykırıdır. Olası durumda herkes kendi payını aç gözlülük edene verir ve bu durum bir ayıplama olarak görülür. Ahlak kodları çeşitli ve çok olan klan, kabile ve gruplarda öncelik mutlaka dayanışmadır (Kropotkin, 2021: 95- 101; Erol, 2011: 53- 54).

4.3.3.Barbarlar Arasında Karşılıklı Yardımlaşma

Kropotkin, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın, insanın karakterinin değişmez bir olgusu olduğu görüşündedir. İnsanın doğada istisnai halde bulunmadığını belirten Kropotkin, yaşam mücadelesinde birbirini destekleyen insanların, hayatta kalma şansının yüksek olduğunu belirtir. Bu anlamıyla insan, diğer hayvanlardan farklı değildir. Huxley ve Spencer gibi düşünürlerin de değindiği, evrimin ilerlemesinin karşılıklı yardımlaşma ile gerçekleştiği görüşü, Kropotkin'in insanlar arasındaki karşılıklı yardımlaşmanın, insan toplumlarının bir özelliği olduğu ile bütünleşmektedir. Barbar toplumlarda ve ilkel toplumlarda avcılık ve tarımın önemini belirten Kropotkin, bu gelişmelerin toplu halde yapılmasından kaynaklı gelişim gösterdiğini vurgulamıştır. Köy toplumlarının yalnızca

üretimde değil, komşuluk ve karşılıklı korunma konusunda gelişim gösterdiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda topluluğun kültürleşmesi, gelişim için önemli bir unsurdur ve burada önemli olan karşılıklı yardımlaşmanın yarattığı topluluktur (Kropotkin, 2021: 115; Kropotkin, 2007(c): 128- 129- 130; Cantzen, 2000: 31- 33; Erol, 2011: 55).

Kropotkin' e göre, vahşiler arasındaki karşılıklı yardımlaşma döneminden sonraki dönemlerde ortaya çıkan çatışmalar, anlaşmazlıklar ve savaşlar şaşılacak bir durumdur. Savaşlar sonunda insanlık, kastlara bölünme sonucu ile karşılaşır ve savaşa hazır devletler ortaya çıkar. Bu durum çeşitli düşünürlerin, savaş ve baskı gibi durumların insanın özü olduğunu düşünmelerine yol açmış ve otoritenin, düzen için gerekli olduğu kanısına varmalarına neden olmuştur. Kropotkin tabi ki bu düşünceye katılmaz. Kropotkin için, savaşanlar, toplumda dayanışmayla yaşayanlardan daha azdır. Kropotkin bu bağlamda tarihin yeniden yazılması gerektiği kanısındadır. Tarihte, savaş ve barış ana fikrinden ziyade, karşılıklı yardımlaşma örnekleri ile yeniden ana fikir oluşturulması taraftarıdır (Kropotkin, 2021: 115- 117; Erol, 2011: 55- 56).

Kropotkin barbarlar arasında karşılıklı yardımlaşma bölümünde verdiği örnekle Tötonlar, İskandinavlar, Keltler ve Slavlar'ın Roma ile ilişkilerinde çeşitli örgütlenmeler içinde olduklarını belirtir. Klanlar bu grupları ayakta tutuyordu ve barbarların göçleri klanlar arasındaki aile oluşumuna olanak sağladı. Böylelikle kan bağıyla oluşan birliktelikler evlilik gibi nedenler ile çoğalmaya başladı. Bu durum barbarların bölünmesine ya da yeni örgütsel biçimler oluşturmaya neden oldu. Böylelikle “ortak toprak” anlayışı meydana çıktı ve özerklik oluştu. Toprak, artık üstünde barınan, onu işleyen ve meyvesini alan kişilere aitti (Kropotkin, 2021: 119- 120; Erol, 2011: 56).

Kropotkin için anarşist toplum, bireyin eksiksiz gelişimini içerir. Barbarlar arasında oluşan bu göç ve köy toplumu oluşturma eylemi Kropotkin için, olumlu gelişmelere neden olmuştur. Karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ile birlikte özgür ilişkilerin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Ortak tarım ve ortak tüketim, köy toplumu için bir kural halidir. Ortak tarımda yiyeceklerin bir kısmı, sonra kullanılabilmesi adına kenara ayrılırdı. Kalanı ise eşit bir şekilde diğer evlerce bölüşülürdü. Yiyeceklerin ortaklaşa bölüştürülüyor olması, üretimin de ortak halde gerçekleştirilmesine olanak sağlıyordu. Bu durumda topluluklar, kendi bireysel çıkarlarını değil, toplumsal çıkarları içerisinde barındırıyordu. Ortak çalışan, ortak yaşayan köy toplulukları Kropotkin için en uzak

bozkırları bile fethedebilmektedir ve orada yeni topluluklar kurabilmektedirler (Kropotkin, 2021: 125- 127).

4.3.4.Ortaçağ Şehirlerinde Karşılıklı Yardımlaşma

Kropotkin'e göre karşılıklı yardımlaşma ve toplumsallık, ilerlemenin her evresinde mevcut olmuştur. Klanlardan sonra oluşan köy toplumlarından, sonraki dönemlerde oluşan Ortaçağ topluluklarında dâhil, toplumsallık hâkim olmuştur. Kropotkin, tarihçilerin ve düşünürlerin aksine Barbar toplumlarını savaş tercih eden kimseler olarak değil, barışı tercih eden kimseler olarak ifade etmektedir. Kropotkin için Barbar toplumları, tarım üretimi gerçekleştiren barışçıl kimselerdi ve komün hayatı yaşıyorlardı. Bu anlamıyla da savaş gibi unsurları içeren diğer konular ile pek ilgilenmiyorlardı (Kropotkin, 2021: 147- 149).

Ortaçağ dönemine bakıldığında, yardımlaşma ve işbirliği yanında gönüllü birlikler kurulduğu ve bu birliklerin, Kropotkin'in bahsettiği gibi bir anarşist toplum örnekleri olduğu göze çarpar. Kropotkin, anarşist toplumların çeşitli, değişime açık ve sürekli olması gerektiğini ifade eder. Ortaçağ dönemi toplulukları, bu anlamıyla bir örnek oluşturmaktadır. Kropotkin için Ortaçağ şehirleri, karşılıklı destek ile dernekler içeren toplumsal girişimlerin en net örneklerinden birisidir. Kropotkin komün yaşamını, karşılıklı yardımlaşma olarak ifade eder. Kropotkin için Ortaçağ şehirleri, köy toplumlarından daha fazla ölçekte karşılıklı yardımlaşma içerir. Ortaçağ şehri, devletin zincirlerini topluma dayatmadan üretim ve tüketim içerir. Sanat, zanaat, ticaret ve bilimde kendi fikirlerini özgürce ifade etme olanağı sunan, toplumsal yaşam için sıkı bir örgütlenme örneğidir (Cantzen, 2000: 41; Kropotkin, 2021: 168, 171- 175).

Kropotkin'e göre Ortaçağ'da loncalar, karşılıklı yardımlaşmanın coğrafyalarını oluşturmaktaydı. Bu loncalar dayanışmanın bir sonucu meydana gelmiş ve üretim ile tüketimin düzenlenmesinde büyük rol oynamıştır. Ayrım gözetmeksizin eşit üretim ve tüketim uygulamaları göstermişlerdir. Fakat Kropotkin için loncalar anarşizmin ilkelerini tam anlamıyla karşılamamaktadır. Çünkü loncalarda bulunan yöneticiler, anarşizmin doğasına aykırıdır. Fakat dayanışma sonucu oluşmuş bu loncaları Kropotkin, bünyelerinde yönetici barındırmasına rağmen desteklemekteydi (Kropotkin, 2021: 177- 183; Karadiken, 2020: 127).

Kropotkin'e göre Ortaçağ dönemi, bilimlerde yeni ilkelerin önünü açmış, araştırmalarda gözlem ve sonuç çıkarma ilkelerini benimsetmiştir. Ortaçağ bilimde temellerini, mekanik ve doğa bilimleri üzerine kurmuştur. Bunun sonucunda sanatta ve bilimde ilerleme gösteren Ortaçağ, bu değişimi İtalyan dili ve Dante'nin şiirlerine de konu olarak yansıtmıştır (Kropotkin, 2021: 199- 200- 201). Ortaçağ'ın bilimde bu kadar ilerlemesi şüphesiz Kropotkin gibi bütün anarşistler için önemli bir unsurdur. Çünkü düşünürler, anarşizmi bilimsel bir temele dayandırmaktaydılar.

Kropotkin için Ortaçağ dönemi, bahsedildiği gibi bir çatışma dönemi değildir. Kropotkin'e göre Ortaçağ dönemi, Avrupa'ya çeşitlilik, entelektüel ve maddi güç veren yapıları vermiştir. Fakat Kropotkin, Ortaçağ şehirlerinin 16. yüzyıllarda güçsüzleştiğini belirtmiş ve bunun nedeninin de 15. yüzyıl sonlarında güçlü devlet modellerinin ortaya çıkması olarak belirtmiştir. Bu devletlerin ortaya çıkışında, toprak genişletme isteğiyle yanıp tutuşan ve komün hayatından haz duymayan Roma hukukçularının desteği de olmuştur (Kropotkin, 2021: 177- 179, 182- 183, 185; Erol, 2011: 58- 59). Bahsedilen toprak genişletme arzusu, toprağın mülkiyetlendirilmesinde ve o toprağın, üst sınıflara hukuksal getirisi olması başlıca nedendir. Eşitsizliğe neden olan bu durum aynı zamanda yasalar ile alt sınıfı da baskılamaktadır. Anarşizm temelde bu ilkelere karşı çıkmıştır.

Kropotkin'e göre benzer olaylar, şehirleşen yeni merkezler ve köy merkezleri arasında da yaşanmıştır. Mülkiyet edinmiş insanlara karşı çıkan çatışmalar sonunda kentlerdeki soylular özgürleşmiş ve köylüler bağımlı hale getirilmiştir. Bu bağlamda komün yaşam, köylüleri kent soyluların eline bırakmıştır. Şehirleşmeyle beraber ticaret ve sanayinin gelişmesi, kırsal çatışmaya yol açmış ve sömürgeleşmenin doğmasına neden olmuştur. Bu bağlamda askeri birliklerin oluşması, hukuksal merkezler kurulması ve bu merkezlerin kutsal hale getirilmesi, toplumun özgür ve yaratıcı işleyişine zincir vurmuştur. Kropotkin için bu durum, hâkimiyeti elinde tutan devletin, toplumun özgürlüğünü elinden alması demektir (Kropotkin, 2021: 188- 190; Erol, 2011: 59).

Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmanın eğilimi olarak özgürlük ve dayanışmacı yaklaşımın, devletin bencil ve otoriter yaklaşımına karşı zafer elde edeceği görüşündedir. Ona göre karşılıklı yardımlaşma, bütün darbelere rağmen insanların doğasında vardır ve her zaman da olacaktır. Kropotkin'e göre insanlık tarihi, iki yaklaşım etrafında toplanmaktadır. İlki, yaşam alanlarının ortaklaşa yapılaşması ve karşılıklı yardımlaşma ilkesinin

benimsenmesidir. İkincisi ise, sömürü ve merkeziyetçiliğin egemen olduğu düşüncedir. Kropotkin'e göre gelişim, sömürü ve tahakkümün olduğu ikinci görüşten yana değil; özgürlük içeren birinci yapılaşma ile mümkündür (Kropotkin, 2021: 205- 206; Cantzen, 2000: 32; Erol, 2011: 59).

4.3.5.Bizim Çağımızda Karşılıklı Yardımlaşma

Kropotkin, karşılıklı yardımlaşma isimli eserinde, kabile ve klan üyeleri arasındaki kolektif dayanışmayı ve köylülerin arasındaki özgürlükçü eğilimleri ile alakalı olarak çok çeşitli örneklerle yer vermiştir. Otoriter devlet yapılarının, toplumdaki karşılıklı yardımlaşma ilkesi karşısında en sonunda dayanamayacağı görüşündedir. Toplumdaki karşılıklı yardımlaşma ilkesi, bilimsel bir temele dayandıktan sonra, insan yavaş ve sürekli olarak gelişeceğinden cömertlik duygusu esas alınacaktır. Anarşizm bakışında ahlakın üzerinde karşılıklı yardımlaşmanın etkisi büyüktür. Ahlakın temelini de benmerkezciliği yani aslına bakıldığında insan doğası oluşturmaktadır. İnsan doğası ise hiçbir güç tarafından kontrol edilemez (Cantzen, 2000: 33; Arvon, 2007: 95).

Kropotkin'e göre insan, doğal ve sosyal çevresine bağlıdır. Böyle bir bağlılık ortaya ekolojik duyarlılık meydana getirir. Kropotkin'e göre komünlerden oluşmuş toplum; sanayi, bilim, sanat gibi uğraşların yanında, tarımla da iç içedir. Bu da doğa ile bağlarını koparmamalarına sebep olarak ekolojik bağı canlı tutmaktadır. Kropotkin uzmanlaşmış işbölümü ve dayanışmanın, toplumun doğaya rastgele davranamayacağını anlamasına olanak sağlamıştır (Kropotkin, 2021: 21- 23; Kinna, 1995: 260).

Kropotkin için ahlakın temeli, doğada, karşılıklı yardımlaşmadadır. Bütün bireyler ve hatta suçlular için bile bu böyledir. Hapishanede kaldığı süre boyunca, suç ve hapishaneler ile alakalı çalışmasında da belirttiği gibi, suçu oluşturan unsur hapishane sisteminin ta kendisidir. Kropotkin'e göre hapishaneler, ahlak kurallarının dışındaki kötü niteliklerin yetiştiği alandır. Kropotkin'e göre, suç ortama göre şekillenir ve toplumsal olarak yaratılır. Bu bağlamda suçun doğal olmadığını dile getirir. Bu bağlamda suç bir hastalık, kötü bir alışkanlık ve bilimsel tedaviye ihtiyaç duyan bir unsurdur. Kropotkin, suçun, insanın içindeki ahlak ve toplumculuk ile yok edilebileceği kanısındadır. Toplumsallık ilkesi, karşılıklı yardımlaşma ile birlikte, toplumun ileri evrimini sağlayan unsurdur. Ortak bir amaç ile birlikte toplumu bir arada tutar. Bu bağlamda anarşizmin, devlete ihtiyacının olmadığı sonucuna varır. Çünkü toplum, kendi kendini idare eden ve

düzenleyen mekanizmalara ve doğal yasalara sahiptir. Devlet işin içine girdiği zaman, toplumu kötü etkiler ve doğal yasalara zarar verir. Karşılıklı yardımlaşma ilkesine değinen Godwin de, hükümetlerin, toplumun kaynaklarını ellerine aldıklarına ve özgürlükleri kısıtladıklarına dikkat çekmiştir. Toplumun kaynağını karşılıklı yardımlaşma oluşturmaktadır. Devlet yok edildiği zaman, toplum karşılıklı yardımlaşma ilkesi ile örgütlenecektir. Bunun sonucunda karşılıklı yardımlaşma, siyasal otoritenin yerini tutacaktır (Newman, 2001: 82; Marshall, 2019: 92, 444- 447; Erol, 2011: 61- 62; Bakır, 2016: 330- 331).

Devletin varlığı, toplumun doğal ilerleyişine engel olmaktadır. Toplumda rekabetin varlığı inkâr edilemez fakat anarşizm, varlığı sürdürmenin temel koşulu olarak rekabeti değil; karşılıklı yardımlaşmayı ve dayanışmayı vurgular. Kropotkin, dayanışmayı bir ilke olarak benimsemiştir. Karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ile birlikte toplum özgürce örgütlenebilecek ve sonunda güven, düzen kurulmuş olacaktır. Anarşizm için bunların gerçekleşmesi, anarşinin de yapılanmasına ve gerçekleşmesine olanak sağlayacaktır. Çünkü devletin zorla dayatılan baskıları ve yasaları, güveni, özgürlüğü ve düzeni sağlayamaz. Kropotkin, sosyal Darwinizm'in, kapitalizm ile güçsüzlerin ayıklanması tezine karşı çıkmıştır. İnsanlar doğal olarak birbirleriyle rekabet halindedir ve devlet bu durumu kendisini meşrulaştırmak için kullanmaktadır. Kendi içlerinde rekabet içinde olan toplumda şiddeti önlemek için, şiddeti kendi özelinde tekelleştirmektedir. Bu durum devleti güvende tutmaya olanak sağlar. Toplumun güven ve düzen içinde yaşaması elbette ki devleti reddetmekle mümkündür. Bireyin güven ve huzur içinde, toplumda düzenini ilerletmesi ancak devletle mümkündür anlayışı Kropotkin'in şiddetle karşı çıktığı bir anlayıştır. Devlet bizzat bu düzene engel olan yegâne unsurdur (Newman, 2001: 82; Cantzen, 2000: 281; Erol, 2011: 62; Kropotkin, 2021: 211).

Modern devletlerin söz sahibi olmaya başlamasıyla birlikte, karşılıklı yardımlaşma etkisini kaybetmeye başlamıştır. Sömürü, baskılar, cezalar ve yasalar var olmaya başlamıştır. Gönüllülük ilkesi zorunluluğa dönüşmeye başlamış ve ortak mülkiyet yerini özel mülkiyete devretmiştir. Bu bağlamda özel mülkiyeti geliştiren devlet, toplumun önüne bireyi koymayı başarmıştır. Bunun sonucunda bireylerin sorumlulukları topluma değil, devlete yönelik gelişmiştir (Springer, 2018: 18; Kropotkin, 2021: 207- 215).

Kropotkin, kendi dönemindeki devletçi ve kapitalist toplumu sıkça eleştirmiştir. Bu anlamda devletin her gücü elinde bulundurmasını meşru hale getiren kurumlarını da eleştirmiştir. Toplumdaki rekabeti kullanarak toplumun, herkesin birbiriyle mücadele alanı olarak görülmesinin de yanlış olduğunu vurgular. Bu durum liberalizmin, devletin bu rekabeti dengeleyici unsur olduğu görüşlerine yol açar. Kropotkin'e göre toplumdaki mücadele var olma ile ilgilidir. Toplumdaki mücadele ve rekabet doğal çevreye ve farklı türlere yöneliktir. Başlarda rekabet ve mücadele aynı türler arasında gözlenmemiştir. Bunun nedenini de yine devlete bağlamaktadır. Ortaya çıktığı andan itibaren toplumu baskılayan, eşitsiz ilerlemeye neden olan devlet ve kurumları, canlıların aynı türlerin birbirleriyle rekabetine ve mücadelesine neden olmuştur. Fakat karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ile birlikte, çeşitli örneklerini verdiği vahşiler, barbarlar ve köy topluluklarının nasıl ilerlediğini de çeşitli örneklerle kitabında bahsetmiştir. Kropotkin için karşılıklı yardımlaşma, hayvanlarda da insanlarda da uzun sürede gelişmiş olan; karşılıklı yardımlaşarak sosyal ve uyum içinde güç kazandıkları bir içgüdü, gelişim unsuru ve davranış biçimidir (Cantzen, 2000: 32; Kropotkin, 2021: 50- 52, 207- 209; Güneş Esgin, 2016: 104- 106).

Devletin gücünü kaybetmesi ve yok olması, Kropotkin'e göre dayanışmanın yeni biçimlerinin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Çeşitli toplumsal organizasyonların da gelişmesine olanak sağlayacaktır. Kropotkin'e göre toplumsal organizasyonlar tarihin her anında çeşitli olarak zaten vardı. Her toplum, kendi dönemine denk şekilde bir dayanışma ve örgütlenme biçimi oluşturmuştur. Bugün bile şehir merkezlerinde, fabrikalarda çalışan toplulukların ayrı, kırlarda yaşayanların ayrı dayanışma örnekleri bulunmaktadır (Kropotkin, 2021: 205- 206).

Ortaçağ döneminden itibaren toplumun gelişimine büyük engel oluşturan devlet, ne yaparsa yapsın insanların içindeki dayanışma duygusunu yok edememiştir. Köy toplumlarına karşı çıkmış ve bitirmeye yönelik çalışmalarıyla ilerlemiş olsa da, köy toplumunun asıl bitiricisi sanayi olmuştur. Sanayileşme ile birlikte, soylular toprakların büyük bir kısmına el koydu ve devlet kendi şiddet önleyici kurumları ile birlikte, soyluları korumaya yöneldi. Gasp ettikleri topraklarda sanayi yetiştiren ve mülksüz insanları sanayilerinde çalıştıran soylular, işçi sınıfının da örgütlenmesine neden oldu. Çeşitli sendikalar ile birlikte dayanışma boyutu farklı şekillenmeye başladı. Eğer işçi sınıfı, dayanışma içerisinde olmasaydı kesinlikle var olamazdı (Kropotkin, 2021: 218, 259).

Bu bağlamda, gerek devletin ezici ve baskılayıcı gücü gerekse de gelişen bilim ile birlikte insanlar arasındaki dayanışma duygusu yok olmamıştır. İnsandaki dayanışma duygusu, geçmiş tarihlerinden beslenmiş ve gelişmiştir. Kropotkin için evrimin en başından beridir oluşmuş olan duygu, evrimin ileri aşamalarıyla yok olmaz sadece biçim değiştirir (Kropotkin, 2021: 264- 265).

Karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma, toplumun bir arada yaşamasının nedenleri arasındadır. Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmanın ve dayanışmanın evrimsel bir ifade olduğunu dile getirmiştir. Başka bir ifade ile karşılıklı yardımlaşma toplumun, sorun karşısında başvurduğu politik bir hareket olarak da karşımıza çıkar. Kropotkin’e göre karşılıklı yardımlaşma aynı zamanda *karşılıksızlık* içermektedir (Swain, Urban vd., 2024: 21, 23).

Karşılıklı yardımlaşmada üç özellik vardır. Birincisi, karşılıklı yardımlaşmanın toplumsal olduğudur. Kaynak ve hizmetler, toplumda, değiş tokuş ile örgütlenir. İkincisi, karşılıklı yardımlaşmanın ahlaki boyutudur. Acıma duygusu, empati gibi durumlar içermez. Toplumun huzurunu bozacak durumlar dışarda kalır. Üçüncüsü ise, karşılıklı yardımlaşmanın dinamik bir süreç olmasıdır. Sonuç üretir ve sürekli. Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmanın modern toplumlarda “*isimsiz kitleler*” olduğunu vurgular. “*İsimsiz kitleler*” devlet karşısında, karşı çıkmış olmaktan ziyade, geçmişlerini unutmadıkları için örgütlenebilmektedirler (Malabou, 2024: 42, 61).

Kropotkin’in karşılıklı yardımlaşma kavramı, toplumda birinin zor durumda kalması sonucunda, aynı şey benim de başıma gelebilir şeklinde düşünerek yardımda bulunması ile karıştırılmamalıdır. Bu kasıtlı bir davranış anlamına gelmektedir. Oysa dayanışma, bireyin kendi içerisindeki bir duygudur. Kropotkin’e göre karşılıklı yardımlaşma bir süreç değildir. İnsan doğasına özgü bir duygudur (Wildt, 1999: 213- 214; Telios, 2024: 71; Kropotkin, 2021: 224).

Kropotkin’e göre karşılıklı yardımlaşma, hayvan türlerinde olduğu gibi insanlar arasında da toplumsal gelişmenin belirleyicisidir. Bireyin kendi çıkarına yönelmesi özgürlüğe engel olacaktır. Ahlaki düzen ancak ve ancak karşılıklı yardımlaşma ile mümkündür. Kropotkin için karşılıklı yardımlaşma kavramı, toplumculukla bağlantılıdır. Toplumculuk, bireyde bir içgüdü şeklinde vardır ve karşılıklı yardımlaşma toplum için bir kural niteliğindedir. Kropotkin, birçok kez bahsettiği üzere, mücadelenin doğada

normal bir durum olduğunu, fakat hayatta kalmak için tek seçenek olmadığını savunmaktadır. Mücadele ile birlikte türlerin, karşılıklı yardımlaşma fikrini de barındırdığını ve karşılıklı yardımlaşmanın, mücadeleden daha etkili bir kavram olduğunu belirtir. Bu bağlamda toplum, karşılıklı yardımlaşma fikri temelinde var olmuştur (Yücel, 2009: 79; Günör, 2016: 1244; Cengiz, 2016: 132; Torun, 2021: 509-510).

Kropotkin için karşılıklı yardımlaşma büyük bir öneme sahiptir. Çünkü karşılıklı yardımlaşma, tarihte olan biteni bütün gerçekliği ile toplumun şimdiye kadar getirmesinde ve içinde barındırmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda Kropotkin için anarşizm, sadece politik bir süreç değil, aynı zamanda ahlaki bir felsefedir. Kropotkin aynı zamanda, evrimin ilerlemeci gücü olarak karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmayı başrole yerleştirmektedir (Kropotkin, 2021: 201; Gönül, 1998: 35).

Kropotkin için insan doğasının merkezinde yardımlaşma ilkesi mevcuttur. Doğada adalet kavramının var olmasını da yardımlaşma ilkesine bağlamaktadır. İnsan doğası itibari ile işbirliğine başvurur. Toplumsal bir varlık olan insan, en başından itibaren yapay bir kuruma ihtiyaç duymaksızın, işbirliği ve dayanışma ile gerekli gelişimi gösterebilmektedir (Marshall, 2019: 457; Bakır, 2016: 330- 331).

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ARAŞTIRMA BULGULARI:

Bu bölümde, 6 Şubat 2023 depremleri sonrasında, Türkiye'nin hemen hemen bütün illerinde gerçekleşen yardım faaliyetlerinden, Burdur ili merkeze alınmış ve 20 kişi ile derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler aktarılmıştır. Elde edilen veriler ve görüşmeciler tamamen enformel yapılaşmış olup, kamu kurum ve kuruluşlarına dair herhangi bir bağlantı içermemektedirler.

5.1 Görüşülen Kişilerin Özellikleri

Çalışmada, enformel olarak oluşmuş yapılarda görev almış kişiler ile gönüllülük üzerinden görüşülmüştür. Görüşülen kişilerin 7'si kadın, 13'ü erkek olmak üzere toplam 20 kişi ile görüşülmüştür. Görüşmecilerden kadınların oranı %35 olup, erkeklerin oranı %65 şeklindedir.

5.1.1. Görüşülen Kişilerin Yaş Dağılımları ve Cinsiyete Göre Yaş Dağılımları

Tablo 1. Görüşülen Kişilerin Yaş Dağılımları

	Sayı	Yüzde
18- 25 yaş	9	45,0
26- 30 yaş	6	30,0
31- 36 yaş	2	10,0
37- 45 yaş	2	10,0
46- 55 yaş	1	5,0
Toplam	20	100,0

Görüşmecilerden 18- 25 yaş arasını oluşturan 9 kişi; 26- 30 yaş arasını oluşturan 6 kişi; 31- 36 yaş arasını oluşturan 2 kişi; 37- 45 yaş arasını oluşturan 2 kişi; 46- 55 yaş arasını oluşturan ise 1 kişi oluşturmaktadır.

Tablo 2. Görüşülen Kişilerin Yaşlarının Cinsiyete Oranları

		Görüşmecinin Cinsiyeti		Toplam
		Kadın	Erkek	
Görüşmecinin Yaşı	18- 25	5	4	9
	26- 30	2	4	6
	31- 36	0	2	2
	37- 45	0	2	2
	46- 55	0	1	1
Toplam		7	13	20

Görüşmecilerden 18- 25 yaş arasını oluşturanların 5'i kadın, 4'ü erkek; 26- 30 yaş arasını oluşturanların 2'si kadın, 4'ü erkek; 31- 36 yaş arasını oluşturanların 2 tanesi erkek; 37- 45 yaş arasını oluşturanların 2 tanesi erkek ve 46- 55 yaş arasını oluşturan da 1 tane erkektir.

5.1.2. Görüşülen Kişilerin Eğitim Durumu ve Meslekleri

Tablo3. Görüşülen Kişilerin Eğitim Durumları

	Sayı	Yüzde
Ön lisans	1	5,0
Lisans	15	75,0
Yüksek Lisans	3	15,0
Doktora	1	5,0
Toplam	20	100,0

Toplam 20 görüşmeciden, 1 kişinin eğitim durumu ön lisans; 15 kişinin eğitim durumu lisans; 3 kişinin eğitim durumu yüksek lisans ve 1 kişinin eğitim durumu da doktora olarak belirlenmiştir. Toplam 20 görüşmeciden, eğitim durumu ön lisans olan görüşmecinin oranı %5; eğitim durumu lisans olan görüşmecilerin oranı %75; eğitim durumu yüksek lisans olan görüşmecilerin durumu %15; eğitim durumu doktora olan görüşmecinin oranı da %5 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 4. Görüşülen Kişilerin Meslekleri

	Sayı	Yüzde
Öğrenci	5	25,0
Öğretmen	4	20,0
Esnaf	2	10,0
Muhasebeci	2	10,0
Özel Sektör	4	20,0
Psikolog	1	5,0
Avukat	1	5,0
Mühendis	1	5,0
Toplam	20	100,0

Toplam 20 görüşmecinin 5 tanesi öğrenci; 4 tanesi öğretmen; 2 tanesi esnaf; 2 tanesi muhasebeci; 1 psikolog; 1 avukat; 1 mühendis ve 4 tanesi de özel sektör çalışanıdır. Görüşmecilerin %25'ini öğrenciler; %20'sini öğretmenler; %10'unu esnaflar; %10'unu muhasebeciler; %20'sini özel sektör çalışanları; %5'ini psikolog; %5'ini avukat ve %5'ini mühendis oluşturmaktadır.

5.2. Görüşülen Kişilerin Faaliyet Alanı İle İlgili Bulgular

Bu kısımda, görüşmecilerin nerde faaliyet gösterdiği, faaliyet gösterdiği yeri neden seçtiği, ne zaman faaliyetlere katıldığı ve neden katılma gereği duydukları analiz edilecektir. Aynı zamanda, benzer faaliyet alanları ve yardım faaliyetlerinden nasıl haberdar oldukları ile ilgili de bulgular yer almıştır.

Tablo 5. Görüşmecilerin Nerede Faaliyet Gösterdikleri

	Sayı	Yüzde
Burdur Konferans ve Sergi Salonu	15	75,0
Burdur Şeker Fabrikası Deposu	1	5,0
Burdur Emek Gönüllüleri	2	10,0
Siyasi Partiler	1	5,0
Bireysel	1	5,0
Toplam	20	100,0

Görüşmecilerden 15 tanesi Burdur Konferans ve Sergi Salonu'nda; 1 tanesi Burdur Şeker Fabrikası Deposu'nda; 2 tanesi Burdur Emek Gönüllüleri'nde; 1 tanesi partiler bünyesinde; 1 tanesi de bireysel olarak faaliyet göstermiştir.

Görüşmeci 7 “nerede faaliyet gösterdiniz ?” sorusuna “gönüllü olarak depremin ilk günlerinde deprem bölgesindeydik, 5 kişilik bir yardım ekibi oluşturmuştuk arkadaşlarla.

Sonrasında Burdur ilinde, Burdur’a gelen depremzedeler için sivil bir yardım grubumuz vardı. Belirli bir yerimiz yoktu yani” yanıtını vermiştir. Görüşmeci 3 ise, *“Birkaç kez konferans salonunda faaliyet gösterdim onun dışında bireysel olarak siyasi partilerin açmış olduğu stantlarda faaliyet gösterdim yine onun dışında bireysel olarak da şahsım yardımlarda bulundu”* yanıtını vermiştir.

20 kişilik görüşme grubunun %75’i Burdur Konferans ve Sergi Salonu’nda; %5’i Burdur Şeker Fabrikası Deposu’nda; %10’u Burdur Emek Gönüllüleri’nde; %5’i siyasi partiler bünyesinde ve %5’i de bireysel olarak faaliyette bulunmuştur.

Görüşmecilerin *“Benzer faaliyet gösteren başka yerler var mıydı?”* sorusuna yanıt olarak da benzer cevaplar verdiği saptanmıştır. 4 kişi Burdur Konferans ve Sergi Salonu, 3 kişi Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 11 kişi de Burdur Gençlik Merkezi’nin de faaliyette bulunduğunu belirtmiştir.

Tablo 6. Görüşmecilerin Faaliyet Alanını Neden Seçtikleri

	Sayı	Yüzde
Yanıtsız	1	5,0
Tanıdıklarım oradaydı	7	35,0
Resmi kurumlar yer almadığı için	1	5,0
İlk orayı gördüm de gittim	3	15,0
Siyasi görüşümden ötürü, hükümete bağlı olmadığı için orayı seçtim	2	10,0
Mekân olarak uygun bir yer olduğunu düşündüğüm için	1	5,0
Gönüllülük üzerine toplandığı için	3	15,0
Belirli bir sebebi yok	1	5,0
Ulaşım açısından uygun bir konumda olduğu için	1	5,0
Toplam	20	100,0

Görüşmeci 7, bireysel olarak faaliyet gösterdiği için bu soruya *“benzer faaliyet gösteren çeşitli yerler vardı ama dâhil olmak istemedik, belirli bir sebebi yok aslında yani ben ve arkadaşlarım mühendisiz ve kendimizin faydası olacağına inandık sadece”* yanıtını vermiştir.

Görüşmecilerin 7 tanesi tanıdıkları vasıtasıyla, faaliyet gösterdikleri alanı tercih etmiş; 1 tanesi resmi kurumlar yer almadığı için, faaliyet gösterdiği alanı tercih etmiş; görüşmecilerden 3 tanesi, ilk haberdar olduğu yer olduğu için faaliyet gösterdiği alanı tercih etmiştir. Görüşmecilerden 2 tanesi, siyasi görüşü nedeni ile hükümetle bağlantısı

olmadığını düşündüğü, faaliyet gösterdiği alanı tercih etmiş; görüşmecilerden 1 tanesi, mekân olarak uygun bir yer olduğunu düşündüğü için faaliyet gösterdiği alanı seçerken, görüşmecilerden başka 1 tanesi de ulaşım açısından uygun olduğunu düşündüğü için faaliyet gösterdiği alanı tercih etmiştir. Görüşmecilerin 3'ü, yardım faaliyetlerinin gönüllülük üzerinden gerçekleştirildiği organizasyona katılırken; 1 kişi de faaliyet gösterdiği alanı seçme nedenin herhangi bir konu olmadığını belirtmiştir. Belirtilmelidir ki, farklı sebeplerle farklı alanlarda yardım faaliyetine katılan görüşmecilerin bir ortak noktası, yardım faaliyetlerine tamamen gönüllülük ile katılım sağlamasıdır.

Görüşmecilerden *“Yardım faaliyetlerinin yürütüleceğinden nasıl haberdar oldunuz?”* sorusuna, 14 kişi tanıdık ve arkadaşları vasıtasıyla; 3 kişi sosyal medya, 2 kişi de hazırlanan afişler vasıtasıyla cevaplarını vermiştir.

Görüşmeci 7 ise, *“Yardım faaliyetlerinin yürütüleceğinden nasıl haberdar oldunuz?”* sorusuna bireysel olarak katıldığı için herhangi bir yanıt vermemiş, *“Haberim olmadı. Dediğim gibi kendimiz bir faaliyet yürüttük ve depremin ilk günü başladık buna. Zaten orda o halde görünce insanları, burda öylece yapacağımızı yaptık zaten diyemedik. Çevreden öğrendiğimiz depremzedeler için yardımlar topladık, bişeyler aldık”* cevabını vermiştir.

Bu noktada, afiş ve reklamlarla çağrıda bulunan siyasi partiler ve kamu spotlarıyla çağrıda bulunan devlet organlarına katılımdan ziyade; arkadaş, tanıdık gibi çevre faktörlerinin yardım faaliyetlerine katılımda etken olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum insanların, bireysel olarak, tanıdıklarının vesilesiyle oraya gittiğini açıklamakta ve insanın içinde gitme isteği uyandırması konusuna vurgu yapmaktadır.

Kropotkin, karşılıklı yardımlaşma duygusunun, insanın içinde var olduğunu ve bireylerin isteyerek eylemlerde bulunduğunu açıklar. Bu bağlamda, görüşmecilerin gitmek istedikleri faaliyet alanına, gönüllü olarak, çevresinden görüp de gitmesi konusu Kropotkin'i haklı çıkarmaktadır. Karşılıklı yardımlaşma dürtüsü, insanlar arasında, eski zamanlardan beri var olmuştur ve evrilerek günümüze ulaşmıştır. Böylesi bir durumda, insanların tanıdıklarıyla gerçekleştirdiği eylemler, bu evrimi kanıtlar niteliktedir.

3 kişinin vermiş olduğu *“gönüllülük üzerine toplaşıldığı için gittim”* söylemi de, karşılıklı yardımlaşma dürtüsünün, insanın içindeki “iyi” yi, karşılıklı yardımlaşma ile birlikte evrilmesiyle bağdaştırmaktadır.

Kropotkin için insan özünde iyidir ve tarihsel analizlerde savaşmanın aksine insan karşılıklı yardımlaşma ile ilerlemektedir.

Tablo 7. Görüşmeci Yardım Faaliyetlerine Neden Katılmak İstedi

	Sayı	Yüzde
Tamamen insani duygular nedeni ile	6	30,0
Yarın bir gün bizim de başımıza gelebilir bu durum. Birbirimize yardımcı olmamız gerektiğini düşündüm	2	10,0
Bir faydam dokunsun istedim	5	25,0
Mesleğim gereği yardımımın dokunabileceğini düşündüm	1	5,0
Ülkemizin acil durum koordinasyonu zayıf olduğu için	1	5,0
Yardıma ihtiyaç duyulduğu için	2	10,0
Sosyal sorumluluğumuz olduğunu düşündüğüm için	3	15,0
Toplam	20	100,0

Görüşmeciler “*Yardım Faaliyetlerine Neden Katılma Gereği Hissettiniz?*” sorusuna birbirine yakın anlamlı olan ama bir o kadar da farklı cevaplar vermişlerdir. Tamamen insani duygular nedeni ile katıldığını söyleyen 6 kişi bulunmakla beraber; zor durumda olanlar için bir faydasının dokunmasını isteyen 5 kişi vardır. Aynı şekilde, yardıma ihtiyaç duyulduğu için yardım ettiğini söyleyen 2 kişi; mesleğinin getirdiği niteliklerle faydası dokunabileceğini düşünen 1 kişi bulunmaktadır. Görüşmecilerden 1 kişi, ülkemizin acil durum koordinasyonunun zayıf olduğunu düşündüğü için yardımda bulunduğunu belirtmiş; 3 kişi ise, yardımlaşmanın sosyal sorumluluğumuz olduğunu belirtmiştir.

Görüşmeci 10, “*Bunun sosyal bi sorumluluk olabileceğini düşünüyorum açıkçası böyle bişeye kayıtsız kalmanın çok doğru olduğunu düşünmüyorum. Biz birbirimize yardımcı olalım ki bu şekilde var olabilelim ve var oluyoruz diye düşünüyorum. O sebeple katılma ihtiyacı hissettim faaliyetlere*”. Görüşmeci 10’un belirttiği “*biz birbirimize yardımcı olalım ki bir şekilde var olalım*” söylemi, Kropotkin’in, türlerin ilerlemesinin koşulu olarak belirttiği karşılıklı yardımlaşma söylemi (2021: 20-21) ile benzeşmektedir.

Görüşmecilerden 2’si, yardım faaliyetlerine katılma gereği olarak “*yarın bir gün bizim de başımıza gelebilir bu durum. Birbirimize yardımcı olmamız gerektiğini düşündüm*” şeklinde yanıt vermiştir. Görüşmeci 3; “*Ya sonuçta bu ülkenin vatandaşıyız hepimiz ve bugün orda yaşanan bi olay bizim başımıza da gelebilir. Bunu bu şekilde değerlendirmek lazım. İnsani olarak yani insanlar yardıma muhtaçtı, çoğu kişi çoluğunu, çocuğunu, evini kaybetti. Biz bile başka bi şehre taşındığımız zaman öğrenci olarak çok kötü hissediyoruz*

başlangıçlarda. Ve bu insanlar daha kötü bir şekilde taşınmak zorunda kaldılar. O yüzden bu daha etkili oldu benim için, duygusal yönü daha etkiliydi”. Bu yanıt, diğer yanıtların aksine Kropotkin’in karşılıklı yardımlaşma kavramına tamamen ters düşmektedir. Çünkü Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmanın tamamen içten gelen bir dürtü olduğuna ve en önemlisi, insanların yardımları birbirleri için yapıyor olmasına dikkat çekmektedir (Kropotkin, 2021: 224). Bu bağlamda, insanların “*yarın bir gün benim de yardıma ihtiyacım olur*” şeklindeki düşünceleri doğal bir dürtü değildir. Bu durumu Görüşmeci 16’nın şu söylemleri ile pekiştirmek mümkündür; “*Depremi açtığı yaraları sarmada az da olsa maddi ve manevi katkım olsun istedim. Bu yardım etme güdüsü bugün onlara yarın bize anlayışıyla değil, tamamen bu süreçte devlet kurumlarının yetersizliği ile alakalıydı. Bu durum şöyle oldu. Yardıma ihtiyaç duyan onca insan var hatta haberleri hatırlarsanız şöyle durumlar da vardı. Mesela, günler geçmesine rağmen hala enkaz altında canlı çıkan insanlar vardı. Bu durumda her zaman bir umut vardır. Depremi ardından ne kadar süre geçmiş olursa olsun, ilk andaki tazeliğiyle, canlılığıyla biz yine elimizden geleni yapmaya çalıştık”.*

Benzer şekilde görüşmeci 6, “*depremin ilk gün akşamına katıldım yardım faaliyetlerine. Dediğim gibi hocam aradı gittim. Zaten gittikten sonra neden katıldım anladım. Yardım etmek istedim, elimden bir şeyler gelsin, benim de bir faydam olsun istedim*” şeklinde bir yanıt vermiştir. Görüşmeci 6’nın cevabı gösteriyor ki; insanların birbiri ile dayanışma içerisinde olması ve yardımlaşma faaliyetleri, eşya bırakmak için giden birisini, orada gönüllü çalışmaya teşvik etmiştir.

Görüşmeci 15, “*neden katılma gereği hissettiğim sorgusunu yapmadım hiç işin aslı. Ama sonuçta bir felaketle karşı karşıyaydık. İnsanların ihtiyacı vardı. Ve ben de elimden geleni yaptım yani*” şeklinde yanıtlamıştır. Bu noktada görüşmecinin, *neden katılma gereği hissettiğim sorgusunu yapmadım hiç işin aslı* söylemi yardımlaşma duygusunun, Kropotkin’in belirttiği gibi içten gelen bir duygu ve alışkanlık olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Tablo 8. Görüşmeci Ortalama Kaç Saat Faaliyet Gösterdi

	Sayı	Yüzde
Sabahtan akşama kadar	8	40,0
İşlerimden zaman kaldığı süre boyunca	9	45,0
Ortalama 1-2 saat	3	15,0
Toplam	20	100,0

Görüşmecilerin %40'ı, faaliyet gösterdikleri alanda sabah açılıştan, akşam kapanışa kadar faaliyette bulunduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, %45'i kişisel işlerinden vakit kaldığı süre boyunca, okul ya da iş çıkışı faaliyetlere katılım sağladığını belirtirken; %15'i ise ortalama olarak 1- 2 saat faaliyette bulunduğunu ifade etmiştir.

Görüşmecilerden büyük bir çoğunluğu, sabah katılıp akşam çıktığını ifade etmiştir. Görüşmeci 4, ortalama faaliyet süresi ile ilgili olarak, *“Sabah 9 da standımıza gidiyoduk akşam 8 de dönüyoduk. Yani ortalama 11 saat sürüyordu”* ifadelerini kullanmıştır.

Sabahtan akşama kadar faaliyet gösteren görüşmecilerin genelinin öğrenci olduğu dikkat çekmiş ve okulların o dönemde tatil olması ve sonrasında uzaktan eğitime dönmesi de etken olmuştur. Bununla birlikte çalışan görüşmecilerin de fırsat buldukça katılım sağladıklarını söyleyebiliriz. Konuyla alakalı olarak görüşmeci 14, *“Gün içinde işimizin olmadığı saatler, bi gün olmuştur 3 saat bi gün olmuştur 5 saat yani. Ben burada esnafım, kafeyi birine emanet edip gittiğim de oluyordu yani ne zaman, ne kadar vakit bulabilirsem diyeyim “* ifadelerini kullanmıştır. Bu durum, insanların sorumlulukları haricindeki vakitlerde bile yardım faaliyetlerine tamamen gönüllü olarak katılım sağlama isteklerinin önemini vurgular niteliktedir.

5.3. Görüşmecinin Yardım Faaliyetlerine Katılmasına ve Ayrılmasına Dair Bulgular

Görüşmecilerin yardım faaliyetlerine ne zaman katıldığı sorusu, verilen yanıtlar ile en fazla 1 hafta kadar sonrasını göstermektedir. Görüşmecilerin %45'i depremin ardından ilk gün yardım faaliyetlerine katılım sağlarken; %30'u depremin 2-3 gün sonrasında yardım faaliyetlerine katılım sağlamıştır. Geriye kalan %25'lik kısım ise, depremden 1 hafta sonrasında yardım faaliyetlerine katılım gerçekleştirmiştir.

Durumlar karşısında insanların birbirleriyle karşılıklı yardımlaşmaya yanaşması tesadüfi bir durum değildir. Kropotkin'in de belirttiği gibi barınma ve avcılık gibi durumlarda

karşılıklı yardımlaşma ilkesi benimseyen insanların, deprem sonrasında da aynı ilke ile hareket ettiğini gözlemledik. Bu noktada değinilmesi gereken bir konu vardır. Devletin, yardım göndermede ve sonrasındaki faaliyetlerde eksik kalması, insanların sadece bir kısmını bu dayanışma ağına itmiştir. Oysa görüşmecilerin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, insanlar depremden hemen sonra yardım faaliyetlerine katılmışlardır. Bu noktada Kropotkin'in söylemi haklı çıkmaktadır. Kropotkin, insandaki karşılıklı yardımlaşma eğiliminin kökenlerinin çok uzak zamanlara dayandığını ifade eder. İnsanların, yeni bir toplumsal örgütlenme biçimi oluşturduğu yerlerde, gelişimin yeni bir evresine de uyum sağladığını ifade eder (Kropotkin, 2021: 207- 208).

Görüşmecilerin %55'i yardım faaliyetlerine, yardımların son bulduğu ve artık ihtiyaç kalmadığını düşündüğü zaman gitmeyi bırakmıştır. %10'u ise, sorumluların artık gönüllülerin gelmesine gerek kalmadığı zaman gitmeyi bıraktığı saptanmış olup; bu durumun yardım faaliyetlerinin sonlanması ile de bağlantısı bulunmaktadır. %15'i, öğrenci olduklarını belirterek, memleketlerine dönmeleri gerektiğinden dolayı yardım faaliyetlerine katılımlarını sonlandırmış olup, %10'u ise, son depremde de gelip yardım malzemelerinden faydalandıktan sonra yardım faaliyetlerine gitmeyi bıraktıklarını ifade etmiştir. Görüşmecilerden birisi, kendisi yardıma ihtiyaç kalmadığını düşündüğünden yardım faaliyetlerine gitmeyi bırakmış olup; diğer bir görüşmeci ise, gittiği yerin gönüllülükle başlayıp, kurumsallaşmasıyla bittiğini o sebeple gitmeyi bıraktığını ifade etmiştir.

Görüşmecilerin neden gitmeyi bıraktığı analizi sonucu; görüşmeci 11, *"1 hafta 10 gün kadar durdum ondan sonra bıraktım yani gitmedim. Aslında şöyle gönüllü ekip olarak başlamışlardı bu işe zaten. Çok güzel bi davranış. Hani kendi imkânlarıyla insanların burda herhangi bi devlet yardımıyla ya da bi vakıf ya da kurumun yardımıyla değil de bi insanların kendi imkânlarıyla şehirden giysi olsun, bi yiyecek olsun yeri geldiğinde boş, kiralık evler olsun her türlü şartı sağlayabilmek için kendi imkânlarıyla kurduğu bu ekibin, sonradan belli kurumlara mal edinmek istenmesi sonucunda ben de bırakma kararı aldım. Başta dışardan herhangi bi yani nasıl desem siyasi değil de hani belli kurumlara aitmiş gibi bişey çıktı ortaya hani başta böyle değildi. Bi 20 gün kadar gönüllü bi faaliyet gösterip sonradan bi kuruma niye dâhil olalım ya. Belli kurumlara mal edinmek isteyince gönüllülükten çıkıyo gibime geldi bu durum bu yüzden de bırakmak istedim. Bu durum beni rahatsız etti"* yanıtını vermiştir. Görüşmeciye bu durumun

kendisini neden rahatsız ettiği konusu sorulduğunda, “çünkü anlattım az önce Maraş’a gittim gönüllü olarak ve resmi kurumlar her tarafa bi yardım ulaştıramadılar. Ben bunları kendi gözümle gördüm orda yaşadım çünkü. Güvenim sarsıldı artık resmi herhangi bi kurumla hareket etmek istemedim” yanıtını vermiştir. Görüşmeci 11’in yanıtından hareketle, devlet kurumlarının deprem sonrasındaki organizasyonsuzluğunun, insanları bireysel ve enformel dayanışma ağları oluşturmaya itmiştir.

Görüşmeci 4 ise, yardım faaliyetlerine gitmeyi bırakma sebebi olarak “2.5 ayın sonunda artık yardım tırları dolmamaya başladığında ve ordaki yardımlaşmanın başka türlü şeylere dönüştüğünü anladığımda gitmeyi bıraktım. Artık olay gündemini kaybettiği için siyasiler, eli kolu çok uzanan insanlar yardım elini çekmeye başladı, başlangıçta herkes harıl harıl çalışıyordu bu belediye başkanı, vali, partilerin genel başkanları artık bunun içine kimleri alıyorsak. Ama ne zaman ki olay biraz soğumaya başladı 2.5 ayın sonunda nerdeyse hiçbir siyasinin yüzünü görmedik. Yani bi sıkıntı olduğu zaman bu insanlara söyleceksin ki bu problem bi şekilde çözülmesi gerekicek. Birinci sebebim buydu gitmeyi bırakmamdaki. İkincisi de artık ordaki yaş ortalaması çok fazla düştü. Bildiğimiz lise kantini ortamına döndü, bundan çok fazla rahatsız oldum çünkü böyle bi olayda yani ben güleliyodum bile, ama insanların bunu başka türlü amaçlarda kullanmaya başlamasından ötürü rahatsız oldum, bıraktım. Yani ordaki yardım faaliyetleri çok normaleşti” gerekçesini belirtmiştir.

5.4. Faaliyetlerin Yürütülmesi ve İşbölümü Hakkındaki Bulgular

Bu bölümde görüşmecilere, iş bölümünün nasıl gerçekleştiği; ihtiyaçların neye göre belirlendiği ve ne tür faaliyetlerin yürütüldüğü; iş bölümünde hiyerarşik bir yapılanmanın olup olmadığına dair sorulan sorular cevaplanmıştır.

Görüşmecilere ilk olarak ne tür faaliyetler yürütüldüğü sorulmuştur. Katılımcıların %80’i temel ihtiyaçların karşılandığını belirtmiş; %15’i ise depremzedelerin barınma, temel ihtiyaçlar, sosyal ihtiyaçlar dâhil bütün ihtiyaçlarını karşıladıklarını ifade etmiştir. Görüşmeci 7, bireysel yardım sürdürdüğü için cevap olarak “Deprem bölgesini es geçiyorum artık. Biz burda temel ihtiyaçlara en başlarda öncelik verdik. İşte çevremizden yatak, yorgan, kullanılmayan ev eşyaları gibi birçok eşya ile yeniden evler kurduk. Tanıdık emlakçı arkadaşlar ev bulmaya başladı, apart ayarlandı. Düzenleri oturmaya başladı iş bulmalarına yardımcı olduk. Bu şekilde” ifadelerini kullanmıştır.

Tablo 9. Yardıma Gelenler Arasında İş bölümü Nasıl Gerçekleşti

	Sayı	Yüzde
Yanıtsız	1	5,0
Belirli bir işbölümü yoktu, kim nereyi boş bulursa oraya gitti	13	65,0
Grup liderleri belirlendi, onlar işbölümü gerçekleştirdi	6	30,0
Toplam	20	100,0

Görüşmecilerin %65'i herhangi bir iş bölümünün olmadığını, nerede ihtiyaç varsa, nerede boşluk varsa orada görev aldığını belirtmiştir. Görüşmeci 5'in yanıtı, *“ben orda kıyafet katlama görevindeydim. İlk gün çok iyi hatırlıyorum bi tane abla vardı, kimse ilk başta bir şey yapamıyordu herkesten bir ses çıkıyordu. Hemen masaları ayarladı o abla, kendi mesleği de o tarz bişeymiş galiba. Bizi o koordine etti. Aman aman vi iş bölümü yoktu açıkçası. Nerde iş varsa eli boş olan ya da elindeki işi biten oraya gidiyordu. Kıyafet işi kalmıyordu hemen gıdaya geçiyoduk. Belli bi ayırım yoktu. Yerdeydik zaten bezin üstünde, ilk başta standlarımız yoktu. Öyle herkes elinden geleni yapıyordu”* şeklindedir.

Görüşmeci 4 ise bu soruya, *“iş bölümü hiçbir zaman gerçekleşmedi bu arada. Konferans salonunda bir sürü insan var herkesi oraya doldurmuşsun gibi, biri kapıdan giriyor işte ne yardım etmek istiyorsa kim karşılayabiliyorsa o karşılıyordu. Biz bu kargaşadan çok rahatsız olmuştuk yani kaos dolu bi ortam var, herkes bişey yapmaya çalışıyo ama kimseyi kordine eden biri yok. Bir kişi vardı o çok uğraşıyordu sadece. Ama onu da dinleyen çok yoktu. Biz kendi aramızda örgütlenelim dedik. Biz hijyen bölümünü kendimize aldık, birisinin elinde hijyene dair bişey gördüğümüzde bizden biri ardımı sağlayacak kişinin yanına gidiyordu. Biz o şekilde destek oluyoduk asla koordinasyon yoktu yani”* yanıtını vermiştir.

Görüşmeci 17 ise, *“ilk etapta çok zordu, çok karmaşıktı. Çünkü herkes yardım etmek istiyodu. Öyle olunca da çok karmaşık bi yapı vardı. Ama zamanla ilk başta iç çamaşırı da bi yerdeydi, pantolon da kıyafet de bi yerdeydi. Sonra bunlar bölüm bölüm ayrılmaya başlandı. Bunda belediyenin yönetiminin de faydası oldu. Onlar da dediler şöyle yapın, böyle yapın diye. Biz de kendi aramızda konuştuk o şekilde. Biraz kendiliğinden de oldu süreçle birlikte. Ben iç çamaşırı bölümünde görevliydim, kadınlara yardımcı oluyodum ya da erkeklere. Ama çoğunluk kadınlara yardımcı oluyodum”* yanıtını vermiştir.

Durkheim, işbölümüne dayanışma üzerinden bakmaktadır. Durkheim'a göre dayanışma işbölümü ile toplum da dayanışma ile var olmaktadır. Dayanışmayı iki türden inceleyen

Durkheim; mekanik dayanışmayı bireylerin duygu, düşünce ve sorumluluklarının bezer olmasıyla tanımlarken, organik dayanışmayı bireylerin farklı duygu, düşünce ve sorumlulukları bağlamında değerlendirir. Durkheim için, organik dayanışma mekanik dayanışmadan daha baskındır. Organik dayanışmanın işbölümünden doğduğunu savunur. Bununla birlikte Kropotkin ise Ekmeğin Fethi adlı eserinde işbölümüne daha çok kapitalist anlamda bakmakta ve eleştirmektedir. Kropotkin'e göre bir birey bir iş üzerinde uzmanlaştığı zaman, bu uzmanlaşma sadece üretim araçlarına sahip olanlara yarar sağlamaktadır. Birey kendini sadece tek bir konuda geliştirebilmektedir. Kropotkin için işbölümü, ancak kapitalistlere yaramaktadır. Tek bir konuda uzmanlaşan birey, her zaman yerini başkasına kaptırabileceği korkusuna kapılacak ve sürekli olarak ücretinin düşme tehlikesine kapılacaktır (Durkheim, 2006: 90; Topçuoğlu, 1984: 100- 102; Kropotkin, 2007(c): 282- 283; Sezeler Özeler, 2023: 3- 4). Oysa burdaki işbölümü, Kropotkin'in bahsettiği gibi ücretli işlerdeki işbölümünü yansıtmamaktadır. Kropotkin Karşılıklı Yardımlaşma adlı eserinde işbirliğiyle gelen karşılıklı yardımlaşma kavramını kullanmıştır. Bu kullanım görüşmecilerin sentezi konusunda daha yararlıdır. Karşılıklı yardımlaşma adlı eserde, işbirliğinin yeni biçimlerinden ve bu işbirlikleri içinde gelişen karşılıklı yardımlardan hayranlıkla söz eder. Onun bahsettiği işbirliğinde sendikalar, siyasi hareketler, yeni birlikler vardır. Bu işbirliklerinin çoğu geleneksel yapılardan meydana gelmiştir. Diğer işbirlikleri ise modern zamanlarda ortaya çıkmış işbirlikleri ve dayanışmalar olarak, sömürü ve baskıya karşı ortaya çıkmıştır (Kinna, 2021). Gönüllülükle gerçekleştirilen bir faaliyette, hiçbir çıkar gözetmeden işbölümü gerçekleştiren görüşmeciler, Kropotkin'in Ekmeğin Fethi'nde bahsettiği gibi bir işbölümüne dâhil olmamaktadırlar. Görüşmecilerin nerede ihtiyaç varsa oraya faaliyete yönelmeleri, grup liderlerinin belirli işler belirleyip gönüllüleri yönlendirmesi, bir bakıma bütün gönüllülerin bütün alanlarda faaliyet göstermesine olanak sağlamıştır. Anarşizmin bahsettiği gelişim, bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Gönüllülerin özgürce gerçekleştirdiği faaliyetler, onların toplanış amacına göre, gelişim ve ilerlemesi noktasında da fayda sağlamaktadır. Ayrıca uygun bir iş bölümü de, insanların gelişmek için kendilerine vakit ayırabileceklerine yarar sağlayabilecektir. Bu noktada Kropotkin, işbölümüne dair farklı bakış açıları kullanmış; iş bölümünü kullanım amacı da yine toplumun gelişmesine yönelik olmuştur. Zira grupların ve türlerin, çevresel etmenlerden

korunmasında en önemli faktör iş birliği ile gerçekleşmiştir (Dugger, 1984: 974, Çeğin ve Altınkaynak, 2023: 241- 242, 246).

Görüşmeci 15, “*valla benim denk geldiğim hep kendiliğinden oluşan bi süreçti. Yani insanlar direktif verir gibi değil de “hadi biz de şunu yapalım” gibi. Ne bileyim mesela “kıyafetler ayrılrsa daha sağlıklı olacak” gibi fikir atıldı ortaya, herkes işte kolilere ya da toplanan eşyaların başına gitti. İşte erkek kıyafetlerini toplayanlar getirdiler koydular. Orda yaşa göre ayırdılar ondan sonra, numarasına göre ayırdılar. İşte büyüklüğüne göre, ebatına göre ayırdılar neyse işte adı. Şey yoktu öyle, hadi sen, sen, sen, sen git erkek kıyafetlerini ayır. Bunlar çocuk kıyafetlerini ayırsın falan gibi olmadı. Ama her masada daha uzun kalan biri ya da aşına olduğumuz kişiler aslında gidilip hep onlara soruldu. Hani işte “43 numara erkek ayakkabı var mı?” gibilerinden ama şey yoktu öyle sen biçimlendir, sen yönlendir gibi şeylere hiç denk gelmedim yani” yanıtını vermiştir. Bu bağlamda yardım faaliyetlerinin ilk etapta tamamen koordinasyonsuz olduğunu ve bu durumun düzensizlik ve kaosa neden olduğu saptanmıştır. Ancak oluşan bu kaos ortamı, zamanla ve gönüllülerin de gayreti ile düzeni bulmuş görünmektedir. Bu noktada ilk etapta bir yöneticinin olmaması ve düzenin yokluğu, gönüllülerin kendi imkânları ile bir düzen oluşturmaya olanak sağlamıştır. Görüşmeci 15’e, “*yöneten birinin olmaması durumu kargaşaya neden oldu mu*” şeklinde soru sorulmuş ve, “*hayır. Aksine çok daha iyi yürüdü. Yani biri bana git erkek ayakkabılarını ayır dese muhtemelen ben ayırmazdım. Ama herkes kendiliğinden bi çözüm bulup bunu hemen oradakilerle paylaşıp, bişeye yarayacağını düşününce de daha sağlıklı oldu. Daha rahat yürüdü iş. Belli bi görev dağılımı da yoktu o sebeple, nerde ihtiyaç, boşluk varsa oraya gittik. Mesela hatta gittiğimizde iş başlamışsa “nerde ihtiyaç var?” diye sorulup o masaya yönelindi. Biz bi ara gelenleri karşılıyoduk hani kendiliğinden gelişen bi süreç oldu. Kapıdan depremzede girdiğinde, kim boşsa gittik yanına mesela. Veya erzak vesaire ne lazımsa yanında eşlik ettik. Eşyaları paketleyip araca kadar ya da taksi, otobüs neyse işte. Yeri geldi kıyafet ayırdık falan. Öyle doğrudan bi görevimiz yoktu ama*” yanıtı alınmıştır.*

Görüşmecilerden %5’i, bireysel faaliyette bulunduğu için bu soruya şu şekilde cevap vermiştir; “*biz gittiğimizde mühendis grubu vardı zaten, onlarla işbirliği içerisinde hareket ettik. Binalara dağılıyorduk iş bölümü dersek, hani teknik işler zaten bunlar. Yardımlara gelirsek, biz burda bayağı serbesttik ya hani markete giderdik alacaklarımızı alırdık. Kendimiz bölüşürdük aramızda masrafları ordan gidip ailelere teslim ederdik.*

Hepimizin görevi aynıydı yani” yanıtını vermiştir. Görüşmeci 7, ilk etapta deprem bölgesine arkadaşları ile yardımda bulunmak için gittiğini ifade etmiş ve Burdur’a döndükten sonra, gittiği grup arkadaşları ile herhangi bir topluluğa katılmadan yardımda bulunmuştur.

Görüşmecilerden %30’u, belirli grup liderlerinin olduğunu ve onların yönlendirmesi ile faaliyette bulunduğunu ifade etmiştir. Görüşmeci 2, *“sosyal yardımlaşma toplulukları vardı, onlarla koordine edildi. Genelde hep birlikte çalıştık aslında çok fazla bir iş bölümü yoktu. Kişi kendine düşen görev neyse onu yaptı. Herkes neye müsaitse o an onu yaptı”* yanıtını vermiştir. Bu noktada, grup liderlerinin davranış biçimi önem arz etmektedir. Grup liderleri ve gönüllüler arasında ya da oluşan gruplaşmalar arasında herhangi bir hiyerarşik durumun olup olmadığı sorulmuş ve yanıtlanmıştır.

Tablo 10. İş bölümünde Hiyerarşik Bir Yapılanma Oldu mu?

	Sayı	Yüzde
Evet	5	25,0
Hayır	15	75,0
Toplam	20	100,0

Görüşmecilerin %25’i işbölümünde hiyerarşik bir yapılanmanın olduğunu; %75’i ise hiyerarşik bir yapılanmanın olmadığı cevabını vermiştir. Bu noktada hiyerarşi olmadığını düşünen görüşmecilerden bazılarının, direktif veren birilerinin bulunduğunu fakat bunu hiyerarşi olarak görmediklerini söylemekte fayda var. Görüşmeci 8, *“yani tam bir hiyerarşiden söz edemem. Bize yön verenler de o koşturmaca içerisindeydiler. Zaten bu durumda kimsenin bundan farklı bir davranış sergilemesi beklenemez diye düşünüyorum”* yanıtını vermiştir. Benzer şekilde görüşmeci 14, *“hayır, kesinlikle böyle bir şeyden söz edemem. Herkes gönüllüydü yani iş bölümünü yapan arkadaşlar vardı ama onlar da çalışıyorlardı öyle başımızda dikilmiyorlardı ki. Asla böyle bir şeyden söz etmem açıkçası”* yanıtını vermiştir. Bu bağlamda, direktif veren birilerinin olması, gönüllüleri rahatsız etmemiş ve hep birlikte eşit bir işbölümü gerçekleştirilmiştir. Oluşan işbölümü, kargaşanın da önüne geçmiştir. Bunu görüşmeci 10’un görüşlerinden de çıkarabiliriz. Görüşmeci 10, *“yani hayır. Bilmiyorum yani hepimiz gönüllüydük tabi iş bölümünü gerçekleştiren birileri oluştu sonra sonra ama o da kargaşanın önüne geçiyordu yani”* yanıtını vermiştir. Görüşmeci 10’un ifadelerinden hareketle Stirner ’ın bireyci anarşist görüşüne değinmekte fayda var. Stirner, özgürlüğün önemli olduğunu fakat birey istediği

zaman ya da kendi yararına, çıkarına göre de özgürlüğünün kısıtlanmasına müsaade edeceğini ifade eder. Bu noktada düzeni sağlamak adına oluşturulan hiyerarşiyi sorun olarak görmeyen görüşmeciler de Stirner' ın bu ifadesine örnek oluşturabilmektedir (Stirner, 2013: 200).

Bununla birlikte görüşmeci 17, *“hiyerarşi ister istemez oluyodu. Yaşı büyükler özellikle daha çok. Lise öğrencileri çok yardım etmeye çalışıyodu ama yaşla ya da tecrübe olunca artık ister istemez hiyerarşik bi yapılanma oluşuyodu”* yanıtını vermiştir. Bu bağlamda, oluşturulmaya çalışılan düzen için, yaşı büyük gönüllülerin adım atması, diğer gönüllülerin hiyerarşik bir durum algısına da sebebiyet vermiştir.

Görüşmeci 2 ise hiyerarşik yapılanmaya dair, *“sosyal yardımlaşma topluluklarının başkanları vardı bizlerle. Onlar daha çok yönetim kısmındaydı işin aslı. O süreçte onlar süreci yönetiyordu. Zaten burda beni rahatsız eden olay şöyle örnek verecek olursam, burdaki galiba Kızılay'dı. Kızılay'ın başkanı, yani bi köşede oturup böyle bi kaba tabiriyle insanlara emir vererek oturup çay içiyodu. Bu benim biraz açıkçası canımı sıktı. Yani tek benim değil diğer arkadaşların da canını sıktı aynı durum”* yanıtını vermiştir. Görüşmeci 2'nin ifadeleri, aslında "iktidar" dediğimiz durumun en net örneklerinden birini göz önüne sermektedir. Anarşizm bireyi temele alan bir düşüncedir. Bu anlamda bireyin özgürlüğü de anarşizm için önem arz etmektedir. Anarşizm birey için bütün zorlamaları reddetmektedir. Nasıl ki yasalara ve hükümete, bireyin özgürlüğünü kısıtladığı gerekçesiyle karşı çıkıyorsa; bir bireyin başka bireyüstündeki hâkimiyeti de kabul etmez. Anarşizm, bütün insanların başta, özgür ve eşit doğduklarını kabul etmektedir. Bununla birlikte Bakunin, erkek ya da kadın her bireyin kendi akıl ve vicdanlarına göre hareket etmesi gerektiğini ifade eder. Böylelikle birey önce kendisine, sonra da gönüllü olarak kabul ettiği topluma olan sorumluluk duygusu ile hareket eder (Göze, 2000: 343; Çiçek ve Aydın, 2017: 198; Bakunin, 2013: 70- 71).

Görüşmeci 4, *“bence oldu. Yani ben kendi standımda, kendi yardımcı olduğum standı düşünürsem olmadı. Ama genel konferans salonunun yapısını düşünürsem oldu. Şöyle ki siyasilere yakın olan insanlar kendilerini en üstte gördü. Başta rica ile konuşulan şeyler zamanla emir kipine dönmeye başladı. Bu nefret edilesi bişey yani oraya gönüllü olarak katılmışsın. Şunu yap, bunu yap ya ben orda parayla çalışmıyorum ki. Hiyerarşik yapılanma buranın küçük bir şehir olmasından kaynaklı şehrin ileri gelenleri tarafından*

oldu” ifadelerini kullanmıştır. Yönetilme olgusu, anarşizm için bireyin özgürlüklerini ve yeteneklerini kısıtlayan bir durumdur. Bu anlamda bireyler, yönetilmeyi insanlar arasındaki bencilliklerin artması şeklinde de yorumlamaktadır. Görüşmecilerin ifadeleri de bu noktada bu durumu göstermektedir. Bireyler arasındaki bencilliklerin artması, anarşizmin istediği bireyin gelişmesi noktasında karşımıza çıkar. Bencilleşen birey, diğer bireylerin gelişmesini istemez ve yöneten birey buna engel oluşturur (Demir- Arıcı, 2024: 72).

Gönüllülükle başlayan yardım faaliyetlerinde, insanların bu şekilde durumlarda kalması görüşmecilerin faaliyetlere katılımıyla alakalı da sorun oluşturmaktadır. Bunu en net olarak görüşmeci 20’nin ifadelerinde görebiliriz. Görüşmeci 20, *“benim kendi bölümümde hiyerarşik bi yapılanma olmadı. Tabi biraz daha söz hakkı dediğimiz, biraz daha konuşma hakkı ya da cümle sayısının fazla olması gibi durumlar yaşandı. Örneğin benim evet daha fazla cümleler kullandığım işte “hadi biraz daha toparlayalım, şunu şöyle yapalım mı” falan gibi cümlelerim oldu ama herkes eşitti gerçekten. Bunu bi öteki de diyodu biz de uyuyoduk gayet. Çünkü herkes dediğim gibi ortak yarara hizmet ediyodu ve akla uygun olan her şeyi de gerçekleştiriyoduk. Ama başka bölümlerde hiyerarşik yapılanmalar oldu. Hatta bazı bölümlerde, diğer reyonlara karşı mesela diğer reyonlara karışma durumları da oldu. İşte “bunu o şekilde yapmayın” diye gezenler oluyodu. “Şöyle olması daha iyi, böyle olması daha iyi” gibi söylemlerde bulunuyolardı. Çünkü orda insansın tamam, ortak yarara hizmet ediyosun ama bi noktadan sonra kendi düşüncelerin ağır basmaya başlıyo. Ya da otorite dediğimiz kavram biraz ortaya çıkıyo. “Benim sözüm” denilen kavram ortaya çıkıyo. Öyle olunca hiyerarşik yapılanma olmaya başlıyo. Bi de yaştan dolayı hürmet edilen kişiler vardı mesela. O belki biraz daha fazla konuşup, biraz daha iş yaptırıcı görevindeydi. Buna dair duyularımız oldu. Hatta bazı tartışmalar da oldu mesela ablalar vardı. Yazma, çorap bölümüne bakıyolardı. Onlar böyle ara ara gençlere “öyle yapmayın, şunu yapmayın” tarzında söylemlerde bulunuyolardı. Uyarı ve üstünlük kurma çabası da hissediliyodu tabi” ifadelerini kullanmıştır. Bunun üzerine görüşmeciye, *peki mesela orda hepiniz gönüllülük üzerine bulunmuşsunuz. Oluşan bu hiyerarşi, katılımı azalmaya neden oldu mu?* diye sorulmuş, görüşmeci; *“evet oldu. Tartışmalar da yaşıyodu hatta sayısal olarak da azaldığımız günler oldu. Çünkü ilk başlarda bayağı kalabalık bi katılım vardı ve yani erkek reyonunda 5 kişi yeterliyken 10 kişi durduğumuz günler de oldu. Diğer reyonlar da öyle. Mesela ilk**

günlerde 100 kişi falandık yani düşünün. Aslında belki de daha sağlıklı ilerlemenin 50 kişi yeterli olduğu yerde 100 kişiydik. Ama çok da hoş bi durumdu. Çünkü katılımın fazla olması gönüllülüğün fazla olması demek, yani paylaşımın olması demek. O yüzden güzel bişeydi. Ancak hiyerarşik yapılanma, ufak ufak kendini hissettirmeye başladığında, karar alıcı mekanizmaya dönüştüğünde tartışmalar yaşandı gençlerle ablalar arasında. Ya da benimle de aynı şekilde. Bi duyum alıyoduk mesela. Örneğin şey alıyoduk, kendi kendilerine kural koyma özellikleri başladı. Örnek veriyorum, belediyenin organizasyonu orası. Belediye bize hiçbir zaman “şöyle yapacaksınız, böyle yapacaksınız” demedi. Hani çok çok genel ölçütleri bize söylüyolardı tabi ama örnek veriyorum “bişeyden 3 taneden fazla alınmasın” denirdi. Böyle bi algı vardı evet. Yani birisi sürekli bişey söylüyodu, duyum alıyoduk biz sürekli. Sonradan mesela 1 çoraptan fazla vermemeye başlamış bazıları. İşte diğerlerine yetmicek diye. Bu da tabi bizim hoşumuza gitmeyen bi durumdu. Onların bu tarzı, bu kararı alması. Biz de fazladan veriyoduk yani ben de o taraflara geçtiğimde 2 çorap, 3 çorap. Çünkü bi aile gelmiş tamam diğerlerine de kalsın diyoruz da. Madem belediye organizasyonu, madem biz bu kadar ortak yarar için mücadele ediyoruz biz de tedarik edebiliriz, bi yerden alabiliriz diye düşünüyoduk. O bitince eyvah bitti diye düşünmicez sonuçta yani. O da bizim değer yargımızdı ama. İşte dediğim gibi hiyerarşik yapılar, söz hakkına sahip olmak dediğimiz yapılar burda ortaya çıkıyodu. Ve diğerleri de belki söz hakkına sahip olmak için o tartışmaları yaratıyodu. “Hayır, senin dediğin değil, benim dediğim olsun” gibi de bi durum yaşanmış olabilir. Bunlar yer yer tartışmaya sürükledi bizleri. Belli dönemlerde de katılımı azalttı yani” yanıtı verilmiştir. Birden oluşan yardım faaliyetlerinin, düzensizlikle başlaması süreç açısından normal bir durumdur. Fakat bu düzensizliğin giderilmesi için, herhangi bir yöneticiye ihtiyaç var mıdır sorusu, görüşmeciye sorulduğunda; “hiyerarşik bi yapılanma, düzensizliği çözen bi durum. Ancak bu yapılanma mı olmalı? Bence asıl soru bu. Şimdi tabi bi hengame var ve karar alıcıların olması lazım bu hengamede. Çünkü her kafadan bi ses çıkıyo. Herkes bi yarara hizmet etmek istiyö ama bi koşuşturma var, bi fikirsizlik var, duygusallık var, rasyonellik yok. Dolayısıyla belki de birinin, birilerinin o açılardan o aralarda toparlayıcı olması gerekiyodu. Ancak dediğimiz gibi bu durum gönüllülük esasına dayandığı için aslında belediye neden bunu yapmadı mesela, belediye “arkadaşlar bugün böyle yapıcaz, bunu yapıcaz” demedi, yani dediği zamanlar oldu elbette de, neden daha az dedi ya da neden bunu bize daha az hissettirdi çünkü gönüllülük esasına dayalı bi

organizasyondur. Gönüllülük esasına dayalı bir yerde, hiyerarşik yapılanmanın olması hoş karşılanmazdı bence çoğu kişi açısından. O nedenle biraz daha törpüleye törpüleye ittirdi biraz herkes kendini. Ama hengameyi atlatmak için evet doğru, özellikle kriz anlarında bir sesin, en azından fıkırsel anlamda ortaya çıkıp “bunu böyle yapmalıyız” demesi işleri hızlandırabilir. O yüzden yararlı olabilir hiyerarşik yapılanma yani bu düşünceye katılıyorum kesinlikle. Ama şey de değil yani ortak yarar adına hiyerarşik yapılanma olması lazım bence. Ben öyle düşünüyordum her zaman. Mesela, “biz yardım ediyoruz, ben üstünük kurmuyorum size ama bakın bunu yapmamız lazım. Ben düşündüm hani siz mesela yardım faaliyeti yürütüyorsunuz, o yüzden tır yüklüyorsunuz ya da oraya birileri ziyarete geliyor. Ben bunu gözlemliyorum, ben gözlemleyerek belli başlı, hepimiz adına ortak yargılar üretiyorum.” Ama tabi bunu bencilce düşünmeden, bize ortak yararı sağlamak adına yaptığını yansıtmaması lazım ki biz de onu kabul edelim. Bu evet doğru hengameyi ortadan kaldırıcı bi adım. O yüzden bu kadar toplu bi organizasyonda, insanların çok duygusal yaklaştığı bi organizasyonda, ortak yarara hizmet eden bi hiyerarşik yapılanmanın olabilmesi iyi olurdu. Çözüm üretici şekilde. Ama kimsenin bunu kendi yararına, kendi çıkarına, kendi tatminine göre yapmaması gerekir. O yüzden çoğu kişi de bunu yapmadı. Yine de dediğimiz gibi genel geçer baktığımızda, hiyerarşik yapılanma o hengâmeyi biraz daha toparlayabilir ve yararlı olabilir bu tür durumlarda” yanıtı verilmiştir. Bu noktada önemli olan, insani duygular ile yardım faaliyetlerine katılım sağlamak olduğunu görüşmecinin yanıtından anlayabiliyoruz. Fakat görüşmecinin de belirttiği gibi, bu inisiyatifi kendi yararına kullanmaya çalışmak, yardım faaliyetleri içindeki o saf duyguyu yok etmektedir. Anarşist düşüncede otorite ve hiyerarşi kesinlikle karşılık bulmamaktadır. Anarşizmde, istek ve iradeye bağlı olarak gelişen işbirliği önemlidir. İnsanlar üzerindeki baskı ve zorlama aracı olan devleti kesinlikle kabul etmeyen anarşizm, doğal olarak devlet dışında da, herhangi birinin bir başkası üzerindeki hâkimiyetini de reddeder. Anarşizm, yasalar yerine insanların kendi aralarında sözleşme yapmasını öngörmektedirler. Bu anlamda insanlar, kendi üzerindeki baskı ve zorlamayı reddettiklerinde, kendi aralarında oluşturdukları sözleşmelerle toplumsal yaşantılarına devam edeceklerdir (Göze, 2000: 344).

Anarşizmin hiyerarşiyi kesin olarak reddetmesi, devletin hiyerarşiyi kullanma biçimi ve her bireyin eşitliği ile ilgilidir. Toplumsal yaşamda, hayatın normlarında hiyerarşi mutlaka bulunuyorken, devletin hiyerarşi kullanımı, düzeni korumakla

bağdaştırılmaktadır. Oysa anarşizm, toplumsal düzenin devamı için “ahlak” kavramını kullanır. Kropotkin’in ahlak anlayışı, Karşılıklı Yardımlaşma” kavramı ile bağdaşmaktadır. Kropotkin, ahlakın; insan hareketlerinin bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Bu anlamda insanın özünün iyi olması ve karşılıklı yardımlaşma dürtüsü, hiyerarşiye gerek duymaz ve toplumsal düzenin devamını sağlar (Günör, 2016: 1245).

Tablo 11. Görüşmecinin Faaliyet Alanındaki Görevleri

	Sayı	Yüzde
Yanıtsız	1	5,0
Kirli ve temiz çamaşır ayıklama	3	15,0
Taşıma, yükleme	4	20,0
Giysi reyonu	3	15,0
Hijyen Bölümü	1	5,0
Herhangi bir bölümde yer almadım, neresi boşsa, nerede ihtiyaç varsa oraya yöneldim	8	40,0
Toplam	20	100,0

Görüşmecilerin %15’i kirli ve temiz çamaşıruları ayırma; %20’si malzemelerin tıra yüklenmesi ve kolileri taşıma; %15’i giysi; %5’i ise hijyen bölümünde yer almıştır.

Görüşmecilerden biri bireysel faaliyet gösterdiğinden soruya yanıt olarak, “*markete giderdik alacaklarımızı alırdık. Kendimiz bölüştürdük aramızda masrafları ordan gidip ailelere teslim ederdik. Hepimizin görevi aynıydı yani*” yanıtını vermiştir.

Görüşmecilerin %40’ı ise herhangi bir bölümde özel olarak görev almamış ve nerede ihtiyaç varsa orada faaliyet göstermiştir. İhtiyaçların belirlenmesi konusunda ise *ihtiyaçlar belirlenmedi, kim ne getirdiyse ayıklanıp dağıtıldı* diyen 3 kişi; *gıda, giysi ve hijyen malzemelerine öncelik verildi* diyen 10 kişi; *depremzedeler ihtiyaçlarını söyledi, o ihtiyaçlara yönelik tedarikler yapıldı* diyen 3 kişi; *ihtiyaç olabilecek malzemeler belirlendi, ona göre bi tedarik yapıldı* diyen 3 kişi olmuştur.

Görüşmecilerden biri yine bireysel faaliyet gösterdiğinden soruya; “*ailede çocuk varsa çocuklu bir ailenin ihtiyaçlarını karşıladık. Kız arkadaşlarımız kadınların hijyen ihtiyaçları için bizlere yardımcı oldular. Arada gidip çaylarını içtik, yalnız bırakmadık ki bu anlamda da sosyal ihtiyaçlarını gidermeye özen gösterdik. Temel ihtiyaçlar zaten işte. Aklımıza ne geldiyse yapmaya çalıştık*” yanıtını vermiştir. Bu noktada özellikle işbölümünde görüşmeciler, neyi yapabileceğini kestiriyorsa nerede neye ihtiyaç varsa o

şekilde bir işbölümü gerçekleştirdiği görülüyor. Görüşmeci 6; *“belli bir görevi yoktu aslında kimsenin. Ama anlamsız bi şekilde her şey çok hızlı koordine oluyordu. Örneğin işte bi anda gıdayı, giysileri ayırdık. Tırlara yükleme konusunda insanlar birden koridor oluyordu elden ele elden ele yüklüyorduk. Sonrasında bölümlere ayrılmışlar tabi ama biz ilk gittiğimizde bi iş bölümü ve koordinasyon yoktu en başta. O an nerde neye ihtiyaç varsa eli boş olan oraya gidiyordu. Ben aileden de tırcılığı bildiğim için ilk olarak tıra yükleme görevini almıştım, ben bunu biliyorum diyen onu yapıyordu. Koli istifleme olayı bitince koli yapmaya gidiyordum, o da bitince bakıyordum bi yerde bi ihtiyaç var oraya gidiyordum”* cevabını vermiştir. Görüşmeci, aileden gelen bilgi birikimini bu noktada dayanışma işbölümünde gerçekleştirmiştir. Dikkat edilmesi gereken bir nokta şudur ki, günlük yaşamdan gelen bilgi ve birikimi, toplumsal bir faaliyette, toplum yararına kullanabiliyor olmak anarşist düşüncenin temel hedefleri arasındadır.

Görüşmeci 15, “: *“Valla benim denk geldiğim hep kendiliğinden oluşan bi süreçti. Yani insanlar direktif verir gibi değil de “hadi biz de şunu yapalım” gibi. Ne bileyim mesela “kıyafetler ayrılrsa daha sağlıklı olacak” gibi fikir atıldı ortaya, herkes işte kolilere ya da toplanan eşyaların başına gitti. İşte erkek kıyafetlerini toplayanlar getirdiler koydular. Orda yaşa göre ayırdılar ondan sonra, numarasına göre ayırdılar. İşte büyüklüğüne göre, ebatına göre ayırdılar neyse işte adı. Şey yoktu öyle, hadi sen, sen, sen, sen git erkek kıyafetlerini ayır. Bunlar çocuk kıyafetlerini ayırsın falan gibi olmadı. Ama her masada daha uzun kalan biri ya da aşına olduğumuz kişiler aslında gidilip hep onlara soruldu. Hani işte “43 numara erkek ayakkabı var mı?” gibilerinden ama şey yoktu öyle sen biçimlendir, sen yönlendir gibi şeylere hiç denk gelmedim yani”* yanıtını vermiş, bunun üzerine görüşmeciye, *“yöneten birinin olmaması kargaşaya neden oldu mu?”* sorusu sorulmuş; görüşmeci, *“Hayır. Aksine çok daha iyi yürüdü. Yani biri bana git erkek ayakkabılarını ayır dese muhtemelen ben ayırmazdım. Ama herkes kendiliğinden bi çözüm bulup bunu hemen oradakilerle paylaşıp, bişeye yarayacağını düşününce de daha sağlıklı oldu. Daha rahat yürüdü iş. Belli bi görev dağılımı da yoktu o sebeple, nerde ihtiyaç, boşluk varsa oraya gittik. Mesela hatta gittiğimizde iş başlamışsa “nerde ihtiyaç var?” diye sorulup o masaya yönelindi. Biz bi ara gelenleri karşıliyoduk hani kendiliğinden gelişen bi süreç oldu. Kapıdan depremzede girdiğinde, kim boşsa gittik yanına mesela. Veya erzak vesaire ne lazımsa yanında eşlik ettik. Eşyaları paketleyip araca kadar ya da taksi, otobüs neyse işte. Yeri geldi kıyafet ayırdık falan. Öyle doğrudan*

bi görevimiz yoktu ama” cevabını vermiştir. Görüşmecilerin cevapları doğrultusunda, aniden gelişen bir olay karşısında kargaşa ile koordine olmaya çalışılma durumu çok normaldir. Bireyler, günlük hayatlarında farklı alanlarda uzmanlaşmış kişilerdir ve ilk etapta yaşanan kargaşa, düzenin de habercisi olabilmektedir. Görüşmeciler kargaşanın nereden ve nasıl kaynaklandığı konusunun farkında olarak, kargaşayla doğan bir düzen yaratabilmişlerdir.

Görüşmeci 8, “*Mevcutta bi düzen yoktu hani sonra sonra oturdu bazı şeyler. İlk başlarda herkes her şeyi yapıyordu gerçek anlamıyla. Sonraları artık stantlar geldi falan derken herkes kendi arasında bi iş bölümü ile farklı stantlara geçtiler. İşte kadınlar daha çok kadın eşyaları reyonlarında görevliydi mesela”* yanıtını vermiştir. Bu noktada görüşmecinin ifade ettiği, “*iş bölümü ile*” söylemi önem arz etmektedir. Kropotkin, iş bölümünün uygun yapılması durumunda, bireyin gelişiminde önemli rol oynayacağını söyler (Günör, 2016: 1245).

Aynı şekilde görüşmeci 19, “*Gelen yardımlar önce kontrol edilip ayrıştırılıyordu. İşte kirliler, yırtıklar ya da sorun olmayanlar belirleniyodu. İş bölümü yoktu yani kim boşsa ne iş varsa ona gidiyordu. Sonradan sonradan eşyalar bölümlere ayrıldıkça iş bölümü oluştu. Benim de belli bi görevim yoktu. Bi gün bi bölümdeydim bi gün kıyafet ayrıştırıyodum. O şekilde”*. Bu örnekler, iş bölümünün, kargaşa sonrası oluşmaya başlayan düzende ortaya çıktığını anlatmaktadır. Benzer şekilde Kropotkin için bireyin gelişimine yarar sağlayacak olan iş bölümü, toplumun da gelişmesine neden olabilmektedir. Nitekim karmaşayla başlayan bir yardım faaliyeti, iş bölümü ve yardımlaşmayla düzen bulmuş ve baskıcı, otoriter bir yöneten olmaksızın, hiyerarşik yapılanma olmaksızın; tamamen insani duygular ve gönüllü katılımlarla gerçekleşmiştir.

5.5. Görüşmecinin Dayanışma İş bölümü İçerisindeki Olumlu ve Olumsuz Görüşleri

Tablo 12. Görüşmecinin Dayanışma İş bölümü İçerisindeki Olumlu Görüşleri

	Sayı	Yüzde
Hiçbir çıkar gözetmeden zor durumdaki insanlar için herkesin elinden geleni yapmaya çalışması	9	45,0
7 den 70 e her yaş grubundan insanların gönüllükle çalışılması	3	15,0
Neredeyse her konuda her fikirde ayrışan insanların, söz konusu yardımlaşma olduğunda hiçbir ayrışmaya rastlanmaması	4	20,0
Böyle bir faaliyetin gerçekleşebiliyor olması	2	10,0
Alt- üst ilişkisi yaşanmadan oluşan dayanışma ağı	1	5,0
Vasıflı- vasıfsız herkesin, doğal bir kurum oluşturabilmesi	1	5,0
Toplam	20	100,0

Dayanışma işbölümünde olumlu karşıladığınız durumlar sorusuna, görüşmecilerin %45'i hiçbir çıkar gözetmeden, zor durumdaki insanlar için herkesin elinden geleni yapmaya çalışması; görüşmecilerin %15'i 7'den 70'e herkesin gönüllülükle çalışması; %20'si söz konusu dayanışma olduğundan hiçbir insanın ayrımlar gözetmeden katılım sağlaması cevabı vermişlerdir. Görüşmecilerden %10'u böyle bir faaliyetin gerçekleşebiliyor olmasını olumlu karşılar; %5'i alt- üst ilişkisi yaşanmadan oluşan bir dayanışma ağının oluşmasını; %5'i ise vasıflı- vasıfsız herkesin doğal bir kurum oluşturabilmesi cevabını vermiştir.

Görüşmeci 8, “: maalesef ki bu sürecin en olumlu yanı millet olarak çabuk organize olup, karşılıksız olarak orada yardımda bulunmaktı. Ne devlet ne depremzede hani birisi karşılığında şunu yapar mı diye düşünmememiz” yanıtını vermiştir.

Görüşmeci 15, “şey çok güzeldi. Bi alt- üst ilişkisine gerçekten girilmedi. Ha şu oldu ama belli başlı simalar üstünden danışılan oldular o da olur yani. Bişey yapılması gerektiğinde kimse kimseye söylemedi mesela kim boştaysa gitti o işi yaptı hemen. Kendine çay almaya giden işte bi bakıyorsun getirebildiği kadar herkese getirmiş yani” yanıtını vermiştir.

Görüşmeci 16, “Kesinlikle, öncelikle herkesin canla başla bişeyler yapmaya çalışması yani inanılmaz bi özveri. İlk başlarda bahsettiğim organizasyonsuzluğun zamanla, herkesin çabası ve bişeyler yapma isteğiyle bir düzene oturması ki hani yine kargaşa

oluyordu tabi ama ilk haliyle son hali arasındaki farktan bahsediyorum. Biz yaptık ya hani biz doğal bi kurum oluşturduk bi düzen oluşturduk. Genci yaşlısı, işte öğretmeni, hemşiresi, öğrencisi demeden el ele verdik ve biz bişeyler yaptık orda” yanıtını vermiştir.

Görüşmeci 20, “*bir arada, uyum içerisinde yaşamak. Bir amaca, toplu bir şekilde hizmet etmek. Dediğim gibi, egodan sıyrılarak, bir amaç belirleyerek ve bu amaç çatısı altında insanların birbirlerini eşit olarak gördüğü bir mekânda, hareket etmek çok güzel bişey. Yani o dayanışmayı hissediyosun zaten. Bu çok benim hoşuma giden, haz da veren bişeydi. Dayanışmanın ve iş bölümünün en güzel özelliği budur. Ve işte yardımlaşma dediğimiz şey orda ortaya çıkıyo örneğin yani ben m beden giyiyorum, işte gidiyorum gömlek bakmaya bi mağazaya. M beden kıyafetleri deniyorum, çıkıyorum. Onun dışında işte pantolon 32 beden giyiyorum örneğin, atıyorum. 31- 32 ne bilim 36 kime olur. Ya da kadın bedenleri değişiyö, benim ona dair hiçbir fikrim yok. Ama birisi bi anda şey diyo işte, yardımcı olayım istersen diyor. Ve hiç böyle negatif bişey hissetmiyosun. Gerçekten yardımcı olmak istiyö sana. Anlatıyo işte “böyle böyle, şu öyleyken bu böyle gibi. Buna dikkat edebilirsin ürün verirken” gibi. Bu da bilgiyi artırıyo. O yüzden yardımlaşma ve iş bölümü güzeldi. Herkesin, ilk etapta, yatkın olduğu yerlerde bulunması, ardından da o yardımlaşma ve dayanışma duygusunu, çıkardan muaf olarak yaşamak çok güzeldi”* yanıtını vermiştir.

Görüşmecilerin, dayanışma işbölümü içerisindeki olumlu görüşlerinden hareketle, Kropotkin’in bahsettiği karşılıklı yardımlaşma kavramını görmek mümkündür. Görüşmecilerin yanıtlarında hiçbir çıkar gözetilmediği, herhangi bir ayırım yapılmadığı, bir sınıf ilişkisine girilmediği açıkça söylenmiştir. Karşılıklı yardımlaşmada temel ilke budur. Kropotkin, herhangi bir ücret, çıkar gözetmeksizin insanların eylemlerini birbiri için gerçekleştirdiğini ifade eder (Kropotkin, 2021: 224).

Tablo 13. Görüşmecinin Dayanışma İş bölümü İçerisindeki Olumsuz Görüşleri

	Sayı	Yüzde
Herhangi bir olumsuzluk yoktu	10	50,0
Olumsuzluklar vardı ama ufak tefek olduğu için normal karşıyorum. Söyleme gereği duymuyorum	2	10,0
Koordinenin olmayışı	5	25,0
Hiyerarşik bir yapılaşmanın olması	1	5,0
Depremzedeler ve gönüllüler arasındaki kültür farkının, gönüllüleri ara sıra bezdirmesi	1	5,0
Gönüllülerden bazılarının, toplanılan yardımlardan kendileri için alması	1	5,0
Toplam	20	100,0

Dayanışma işbölümü içerisindeki olumsuz karşılanan durumlar sorusuna, görüşmecilerin %50'si herhangi bir sorun yoktu; %10'u ise olumsuzlukların yaşandığını ama ufak sorunlar olduğundan söyleme gereği duymadığını belirtmiştir. Görüşmecilerin %25'i faaliyetlerde koordinasyonun olmamasını; %5'i hiyerarşik bir yapılanmanın oluşmasını; %5'i depremzedeler ve gönüllüler arasındaki kültür farkının gönüllüler üzerinde yarattığı olumsuz etkiyi; %5'i ise gönüllülerden bazılarının toplanan yardımlardan kendilerine pay çıkarması yanıtını vermiştir.

Bu noktada görüşmeciler, kendi işbölümlerindeki olumsuzluklardan söz etmiş fakat kendi içlerinde olumsuzluk görmeyenlerin ise daha çok formel kişi ve kurumlardan bahsettiğini söyleyebiliriz. Örneğin görüşmeci 12, gönüllülükle kurdukları ve katılım gerçekleştirdiği ekibe, valiliğin sonradan gelip katılım sağlamasını örnek vermiş ve şu ifadeleri kullanmıştır; “sadece valiliğin katılması diyebilirim. Yani reklam için uğraştı desem yeridir. Unvan ve prestijini bu şekilde gösterebileceğini mi düşündü artık bilemiyorum. Orda o topluluğu kuran ablalar da bizden gibilerdi biz zaten birbirimize hiçbir üstünlük göstermedik yani sadece o durum”. Görüşmeci 4'ün ifadeleri ise şu şekildedir; “dediğim gibi koordinasyon yoktu ve bütün olumsuz diye nitelendirdiğim şeyler bundan kaynaklanıyordu. Hani birden hop gittik hadi bizim eksikliğimiz vardı desek de belediye bunu çok rahat koordine edebilirdi, demek ki onların da eksikliği varmış”. Bu noktada görüşmecilerin ifadelerinden hareketle, gerekli ekipmanlara ve imkanlara sahip formel kurumlar, imkanlarını kullanmada geç kaldıkları zaman, insanlar tarafından doğal olarak tepki alabilmektedir. Buna en güzel örneği görüşmeci 11 şu ifadeleri ile vermiştir; “1 hafta 10 gün kadar durdum ondan sonra bıraktım yani gitmedim. Aslında şöyle gönüllü ekip olarak başlamışlardı bu işe zaten. Çok güzel bi davranış. Hani kendi imkânlarıyla

insanların burda herhangi bi devlet yardımıyla ya da bi vakıf ya da kurumun yardımıyla değil de bi insanların kendi imkânlarıyla şehirden giysi olsun, bi yiyecek olsun yeri geldiğinde boş, kiralık evler olsun her türlü şartı sağlayabilmek için kendi imkânlarıyla kurduğu bu ekibin, sonradan belli kurumlara mal edinmek istenmesi sonucunda ben de bırakma kararı aldım. Başta dışardan herhangi bi yani nasıl desem siyasi değil de hani belli kurumlara aitmiş gibi bişey çıktı ortaya hani başta böyle değildi. Bi 20 gün kadar gönüllü bi faaliyet gösterip sonradan bi kuruma niye dâhil olalım ya. Belli kurumlara mal edinmek isteyince gönüllülükten çıkıyo gibime geldi bu durum bu yüzden de bırakmak istedim. Bu durum beni rahatsız etti”. Bu noktada görüşmecinin bahsettiği “belli kurumlara mal edinmek” söylemi, karşılıklı yardımlaşmanın, devlet ve mülkiyet yanlıları tarafından istenmeyen davranış biçimi olmasıyla bağdaşmaktadır. Devlet, yardım işini hayırseverlik üzerinden gerçekleştirmektedir. Oysa karşılıklı yardımlaşma, bireylerin eşit ve özgür bir dürtüsüyle devam etmektedir. Hayırseverlik ve yardımlaşma aynı anlama denk düşmemektedir. Yardımlaşma ön plana çıktığı zaman, hayırsever devlete yönelik ihtiyaç ve talep azalmış olacaktır.

5.6. Görüşmecilerin Resmi Kurumlardan Destek Beklemesine Dair Görüşleri ve Formel Kurumlar Olmadan Dayanışma İşbölümü Gerçekleşmesine Dair Bulgular

Tablo 14. Resmi Kurumlardan Destek İstediniz Mi * Resmi Kurumlardan Sizlere Destek Teklifi Geldi Mi?

		Resmi Kurumlardan Sizlere Destek Teklifi Geldi Mi?			Toplam
		Evet	Hayır	Bilmiyorum	
Resmi Kurumlardan Destek İstediniz Mi?	Evet	1	0	0	1
	Hayır	8	7	4	19
Toplam		9	7	4	20

Bilindiği üzere görüşmeciler, yardım faaliyetlerine tamamen gönüllü bir şekilde katılmışlardır. Bu bağlamda, katıldıkları faaliyet alanlarının da, herhangi bir resmi kuruma dâhil olma durumuna ve gönüllü faaliyetler gerçekleştirmesine dair görüşlerini ifade etmişlerdir. Görüşmecilerin 19’u resmi kurumlardan destek istemediğini; 1’i ise resmi kurumlardan destek beklediğini ifade etmiştir. Resmi kurumlardan destek beklediğini ifade eden 1 kişi, beklediği desteğin resmi kurumlardan geldiğini ifade etmiştir. Resmi kurumlardan destek beklemediğini belirten 19 kişiden 8’i beklemediği

desteğin resmi kurumlarca geldiğini; 7'si resmi kurumlardan destek gelmediğini; 4'ü ise resmi kurumlardan destek teklifi gelip gelmediğini bilmediğini ifade etmiştir.

Görüşmeci 12, Resmi kurumlardan destek istediniz mi ya da resmi kurumlardan sizlere destek teklifi geldi mi? sorusuna, *“biz istemedik ama sonra valilikten geldiler. Hani en baştan beri sanki onlarla çalışıyomuşuz gibi göstermeye çalıştılar. Bu beni biraz rahatsız etti açıkçası”* yanıtını vermiştir. *“Neden rahatsız oldun?”* sorusu sorulduğunda, *“çünkü yani en başında onlar yoktular biz kendimiz gönüllü olarak ve kendi çabalarımızla bişeyler yapmaya çalıştık. Bunu biraz reklam gibi kullanmaya çalıştı gibi oldular. Biz orda yardım etmeye çalışıyoruz boy göstermiyoruz yani, asıl amacı yardım etmekmiş gibi gelmediler, ben de burdayım işte yardım ediyorum göstermesi yapmaktı. En azından ben öyle düşünüyorum. En başında nerdeydin yani Burdur küçük bi şehir duymamış olamazsınız sonuçta. Bakın siz bizlere ulaşmışsınız hani valilik mi ulaşamayacaktı?”* şeklinde ifade etmiştir. Gönüllü bir gruba katılan görüşmeci 11 ise, faaliyetlere başladıktan 15- 20 gün sonrası kadar valiliğin gelip grupla beraber hareket etmek istediğini ifade etmiştir. Bu bağlamda görüşmeci 11 soruya, *“destek sayılır mı bilmiyorum yukarı soruda bahsetmiştim. Biz direk resmi kurum olduk galiba bi süre sonra, onlar da gönüllü olarak çalışmak istediler bizimle. Ama tabi benim şahsi fikrim bunun için biraz geç kalınmış olması yani. 15- 20 gün sonra kendi imkânıyla oluşmuş gönüllü bi ekibe sonradan kurumların dâhil olması bana göre yanlış geldi. Bunu başta yapmış olsalardı sonuna kadar desteklerdim. Ama geç kalınmış bi yardım teklifiydi bu o yüzden beni rahatsız ettiği için ayrılmak istedim. ”* şeklinde cevap vermiştir.

Görüşmeci 15, *“doğrudan hadi şunu yapın olmadı işin aslı. Hani şu eksik nasıl alırız oldu. Hani tamam belediye de araç desteği verdi, yemek dağıtmaya başladılar bi süre sonra ama araç desteği istedik biz açıkçası belediyeden. Bikaç sendika yanaşmadı açıkçası hani en son size özel masa açalım diye de söyledik. Yok, hala da biz yapıyor olacağız cevabını aldık. O şeyler olunca da gidip bi kurumdan bişey istenmedi yani, kurumlar daha ziyade sahiplenmeye çalıştılar her şeyi. Burada kimse kendi adına bişey yapmamalı. Kurum dediğin zaten yani konferansta çocuk cep harçlığından bisküvi almış getirmiş erzağın içine atıyor, kurum geliyor benim yaptığım görünsün diyor. Kurumlar zaten yapmak zorunda yani kendi kaynaklarını ihtiyaç duyana dağıtmak zorundalar”* yanıtını vermiştir.

Resmi kurumlardan destek beklediğini ifade eden görüşmeci 20, “yaşadığım ülkede, her zaman şunun üzüntüsünü çekmişimdir. İnsanlık için olan devlet ve kamu kurum ve kuruluşları, insanlığa hizmet etmeli, yani kendi vatandaşlarına gerçek anlamda, kendilerini düşünmeden, çıkarlarını düşünmeden hizmet etmeli. O yüzden elbette bekledim. Yani şu kurumdan da, bu bir anda mesela düşünsene, orada sen yardım faaliyeti yürütüyorsun, hiçbir şeye elini bile sürmemişsin ve bir kurum, bütün donanımıyla birlikte sana yardımda bulunuyor. Ya bu hepimizin isteyeceği bişey bence. Bu kim olursa olsun, yani bu mesela hoş, diyelim ki dini görüşü işte siyasal islama ters ve diyanet siyasal İslam çatısı altında bulunuyo. Senin düşüncelerin ters ama o andaki durumda, diyanetin bile bir yardımı bizim çok, benim çok hoşuma giderdi açıkçası. Ya da diğer kurumların, düşünerek hareket etmesi, işte “biz de bu katkıyı veriyoruz ama işte bak biz bu katkıyı verdik gibi değil işte biz de bu yapılanmanın içerisindeydik. Devlette bize böyle ödenek sağlıyor. Bizde çalışanlarımızla kamu kurum ve kuruluşlarında olsa dahi insanlığa değer veriyoruz ve bu şekilde bir proje düşündük ve bunu hemen hayata hızlıca geçirdik, düzenledik” şeklinde bir yardım beklerdim. Elbette beklerdim ancak onu göremedik tabii. Yani hani o yüzden zaten insanlar, bunu sordular her zaman, devlet mekanizması ya da kamu kurum ve kuruluşları neden var böyle bir durum için yoksa? Niçin var oldular yani öylesine vitrin olmak için mi var oldular? Muhtemelen öyle” yanıtını vermiştir.

Görüşmeci 16 ise, “resmi kurumlardan destek teklifi gelmedi. Yani ben öyle biliyorum. Biz de destek istemedik çünkü artık desteklerine ihtiyacımız kalmadı belli bi süre sonra. Organizasyonumuz belli bi olgunluğa erişti, eşya desek zaten birçok insan her gün her gün getirdi. Ulaşım konusunda da gönüllüler vardı yine. Hani artık gelip bizi alkışlayabilirlerdi belki. Belki gelip fotoğraf çekilip giderlerdi, ha yapmışlardı zaten onu da” şeklinde ifade etmiştir.

Anarşizm gönüllülük üzerine kurulan birliklerin, devletin bütün rollerini üstlenebileceği kanısındadır. Buna ek olarak Kropotkin, bu birliklerin, olası olan bütün amaçlar için de faydalı olabileceğini düşünür. Üretim, tüketim, eğitim, sağlık, karşılıklı yardımlaşma, toprak bütünlüğünü koruma ve tabi ki anarşizm için önemli olan sanat ve bilim dünyasındaki gelişmelerin mümkünatı için özgür bireylerden oluşmuş gruplardan söz eder. Bu gönüllü gruplar ulusal, bölgesel ve yerel anlamda birbirleriyle bağlantılı ağları oluşturmaktadır (Kropotkin, 2015(a): 51). Kropotkin’in ifadesi, 6 Şubat depremlerinden

sonra Türkiye genelinde gerçekleşmiş yardım faaliyetlerini, güzel bir şekilde açıklamaktadır. Nitekim sosyal devlet ülkesi olan Türkiye Cumhuriyeti, deprem sonrası yardım organizasyonunda geri planda kalmış; gönüllü birliklerin ya da gönüllü bireylerin faaliyetleriyle düzenli bir yardım organizasyonları örnekleri sunmuşlardır. Devletin imkânları ve araçları daha fazla olmasına rağmen, gönüllü birliklerin kendi çabalarıyla oluşturdukları faaliyetler, devlet kurumlarının önüne geçmiştir. Bu da gösteriyor ki gönüllü birlikler, devletin sosyal devlet rolünü üstlenebilmişlerdir.

Anarşizmin topluma bakışı, gönüllü birliklerden oluşmuş yapılar şeklindedir. Bu yapılar gönüllü ve özgür bir şekilde bir araya gelmiş olmalıdır (Çiçek ve Aydın, 2017: 223). Bu ifadeden hareketle, görüşmecilerin oluşturduğu yapılar için anarşist dayanışma ağları olarak söz etmek mümkündür. Görüşmecilerin hepsi özgür ve gönüllü birlikler olarak yapılaşmıştır. Bütün anarşist düşünürler gibi Kropotkin de devlet ve yöneticilerin gereksiz olduğu düşüncesindedir. İnsanlar ilk çağlardan beridir karşılıklı yardımlaşma ile birlikte yaşamlarını sürdürmektedirler (Kropotkin, 2014(a): 40- 43).

Anarşist görüşte devlet, çarpıtma mekanizması olarak nitelendirilmektedir. Bu yalnızca devleti değil devletin kurumlarını da kapsamaktadır. Devlet soyut bir güçtür ve bu güç toplumu birleştirmez, toplumu parçalara ayırır (Sartwell, 1999: 109). Anarşistler bu anlamda toplumun devlete ihtiyacı olmadığı kanısındadır. Toplum zaten kendini düzenleyen mekanizmalara ve kendi doğal yasalarına sahiptirler. Devlet, toplumun doğal mekanizmalarını yıkar. Toplumun içindeki temel kaynak karşılıklı yardımlaşmadır. Devlet ortadan kalktığı zaman karşılıklı yardımlaşma, toplumun üzerinde örgütlenebileceği temel yapı haline gelecektir. Bu anlamda karşılıklı yardımlaşma, siyasal otoritenin yerini alır (Newman, 2001: 82; Marshall, 2019: 92; Erol, 2011: 61).

Kropotkin, toplumsal işlevlerin devlet tarafından el konulmasının, bireyciliğin gelişmesine engel olduğunu ifade eder. Devlete karşı gerçekleştirilmesi gereken sorumlulukların sayısı arttıkça, insanlar birbirlerine karşı gerçekleştirmesi gereken sorumluluklarını yerine getiremezler. Kropotkin, loncada her insan kardeşlik birliğine bağlıydı. Birisi hasta olduğunda sırasıyla herkes hasta kardeşini gözetirlerdi. Şimdi ise hasta olan birine en yakın hastaneye yol tarifi vermek yeterli oluyor örneğini vermiştir. Barbar toplumlarda bir kavga olduğu zaman üçüncü bir kişi olaya müdahale ederdi fakat modern toplumlarda olaya müdahale etmek polisin görevidir (Kropotkin, 2021: 211).

Verilen bu örnekler niteliğinde devletin ve devlet kurumlarının, insanların birbirlerine karşı olan sorumluluk alanlarına müdahale ettiği aşikârdır. Örneklerdeki gibi devlet kurumlarının müdahalelerine alışmış bir insanın, herhangi bir afet durumunda da devletten adım beklemesi doğal olarak kaçınılmazdır. Görüşmeciler de bunu kendi ifadelerinde belirtmişlerdir. Fakat devlet kurumlarının yetersiz kaldığı bir durumda insanlar doğaları gereği olarak sorumluluğu üstlenmiş ve devlet kurumlarının yapabildiğini kendilerinin de yapabildiği kanısına varmışlardır.

Kropotkin 3-4 yüzyıllardır karşılıklı yardımlaşma ilkesinin, devlet tarafından yok edilmeye çalışılmasına dikkat çekmiştir. Fakat Kropotkin bütün bu yok etme çalışmalarına rağmen insanların halen bu ilke ile yaşamına devam ettiğini düşünür. İnsanların karşılıklı yardımlaşma ilkesini ivedilikle korumaya ve her defasında yeniden hayata geçirdiklerini düşünür (Kropotkin, 2021: 212).

Deprem sonrası yardımlaşma faaliyetleri Kropotkin'in bu noktada haklı olduğunu göstermektedir. Sosyal yardım anlamında formellikten uzak birliklerin meydana gelmesi, karşılıklı yardımlaşma ilkesinin, insanların doğal içgüdüleri olduğunu gözler önüne sermektedir. Zira gönüllülerin ifadelerinden hareketle söylenebilir ki insanlar, depremden hemen sonra yardım faaliyetlerine katılmışlardır. Bu noktada değinilmesi gereken nokta, devletin gerekli faaliyetleri gerçekleştirip gerçekleştirmediğinden tamamen bağımsız bir süreç olmasıdır. İnsanların doğal olarak karşılıklı yardımlaşma ilkesi ile faaliyetlere katılması, Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma ilkesinin önemini vurgulamaktadır. Tekrardan belirtilmelidir ki görüşmeciler tamamen gönüllü olarak yardım faaliyetlerine katılmış ve görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu, insani duyguları ile hareket ederek yardım faaliyetlerine katılmışlardır.

5.7. Formel Kurumlar Olmadan Oluşan Dayanışma Ağlarına Dair Bulgular

Dayanışma ve yardımlaşma konularında devletten beklentinin olması normal bir durumdur. Zira Türkiye Cumhuriyeti sosyal devlet ülkesidir. Sosyal devlet, toplumda sosyal barışı ve adaleti sağlamak için devletin bütün imkanlarının kullanılmasını formel gören bir anlayıştır (Özbudun, 2010: 135; Türkoğlu, 2014: 278). Bu anlamıyla olağanüstü bir durumda, adım atması beklenen kişi ya da kişiler değil devlet ve kurumlarıdır. Görüşmeciler, devlet kurumlarının sorumlu olmadığı alanlarda faaliyetlerde bulunmuş ve neden devlet kurumlarının olmadığı yerlerde faaliyette bulunduklarına dair açıklamaları

yapmışlardır. Görüşmecilere formel kurumlar olmadan oluşan dayanışma ağlarına dair görüşleri sorulmuştur. Bu bağlamda görüşmecilerin cevapları analiz edilecek olup söz konusu cevaplar aşağıda verilmiştir.

Görüşmeci 4; *“formel kurumlar olmadan böyle dayanışma ağları olur zaten. Yani toplumsal yaşantımıza baktığımızda sosyal insanlarız, birbirimize ihtiyaç duyuyoruz en ufak sıkıntılarda destek çıkıyoruz kaldı ki böylesi bir felaket olacak da biz birbirimize yardım etmeden duracağız. Günlük yaşantılarımızdaki dayanışma ağlarına baktığımızda nasıl ki devlete ihtiyaç duymuyorsak bence bu olay da devlete ihtiyaç duyulmadığını kanıtladı. Ha neydi tabi ki devletin rolü vardı ama bazı noktalarda o rolü kendisine zorunlu biçtiğini de söyleyebilirim, bence”* cevabını vermiştir. Görüşmeci 4’ün cevabı Kropotkin ve diğer anarşist düşünürlerin fikirlerine bir nevi örnek oluşturmaktadır. Görüşmeci 4 dayanışma ağlarını sadece ardım faaliyetleri kapsamında yorumlamayıp; günlük yaşantılarımızda da çeşitli dayanışma ağları oluşturduğumuzu ve o dayanışma ağlarının oluşumunda devletin hiçbir rolü olmadığını açıklamaktadır. Kropotkin, karşılıklı yardımlaşma adlı eserinde devletin ortaya çıkışına dair görüşlerinden bahsetmiştir. Ona göre devlet, insanların arasındaki bu dayanışma ağının en güzel örneğini komün oluşturmaktaydı. Bundan rahatsız olan Roma hukukçuları ve bir dizi önde gelen kimseler devletin oluşup güçlenmesinde rol sahibiydi. İnsanlar birbirlerine değil devlete karşı sorumluluk sahibi olmaya başladılar ve devlet bu ağı güçsüzleştirmeyi amaçladı. Fakat Kropotkin, bütün müdahalelere rağmen, insanlar arasındaki dayanışmanın yok olmadığını ve olmayacağını savunur. Görüşmeci 4’ün cevabı, bu görüşü özetleyen en güzel örneklerden birisidir (Kropotkin, 2021: 206- 208).

Bununla birlikte görüşmeci 6 ve görüşmeci 8’ in de görüşlerinden hareketle, devlet doğası gereği bencildir. Güce sahip olan devlet, gücünün sarsılmasını ya da elinden alınmasını asla istemez. Deprem sonrası oluşan yardım faaliyetlerinde, sivil vatandaşların ya da sivil toplum kuruluşlarının kendi önüne geçmesine engel olması da bu nedendendir. Görüşmeci 6, *“formel kurumlar olmadan diyebiliyor muyuz yani, tamam belki bizimle birlikte orada çalışmadılar ama bi şekilde içimizdelerdi ya. Bunu nasıl tanımlasam bilemedim yani biz devletin olduğu alanlara girmedik, isteyerek kendi aramızda bir grup kurduk devlet geldi oraya da girdi. Şimdi bir durum olsa biz yine hiçbir şey istemez, karşılık beklemez gideriz. Bunun içinde devlet olsun olmasın, bence bizim toplumumuz imkânı olmasa da bir şey üretir yine ihtiyacı olanın yanında olur. Bu da yapımızdan*

kaynaklı sanırsam” şeklinde açıklamıştır. Bu noktada görüşmecinin bahsettiği “bir şekilde içimizdelerdi” ifadesi, devletin denetlemeci mekanizmasını kendi çıkarına kullandığının bir ifadesidir. Benzer şekilde görüşmeci 8, “yani formel kurumların da vardı dayanışma ağları. AFAD sağ olsun ilk günden son güne ki hala büyük bir çabayla hareket ediyor(!) . Kızılay’ da öyle (!). Bazen bazı olumsuzluklar mesela devletin sorumsuzluğu, çok daha güzel kurumlar ortaya çıkarabiliyormuş. Devletsiz kurumlardan bahsediyorum. Bu şekilde”. AFAD ve Kızılay gibi kurumların, kuruluş amacına ters hareketlerde bulunması da formel kurumlara olan güvenin sarsılması olarak yorumlanabilmektedir. Bunu bir örnekle anlatmak gerekirse; deprem sonrası faaliyet gösteren AHBAP platformu verilebilir. Toplumun AHBAP’ a karşı olan güveni, devlet kurumlarına karşı olan güvenlerinden daha fazladır. Bunun nedeni olarak, bir durum karşısında formel kurumların olaya tamamıyla müdahale etmesi beklenmez. Enformel yarı enformel dayanışa ağları ile hareket etmesi beklenir. Formel dayanışma ağları bu sürecin gerisinde kaldığı zaman, toplumda formel kurumlara karşı olan güven sarsılır ve bu da devletin “güç” kavramının sarsılmasına neden olur. Dayanışma ağları içerisinde güven önemli bir unsurdur. Çünkü formel dayanışma ağları devleti de içlerinde bulundurur (Söylemez ve Ergun, 2024: 93- 94). Bu bağlamda görüşmecinin bahsettiği “devletsiz kurumlar” kavramı, anarşizmin bahsettiği devletsiz toplum modeliyle ilişkilidir.

Görüşmeci 20’nin ifadeleri ise şu şekildedir; *“aslında ilk başta, ilk bakışta garip bi durum. Sanki doğal bi süreç oluşamayacakmış gibi, yani illa birisi gelip işte tasarı yapması lazımmış gibi duruyo ilk bakışta ve kağıt üzerinde. Ama ortak çıkar dediğimiz, duygusal katılımı harmanlanan organizasyonlar, eninde sonunda o dayanışmayı çok güzel bi şekilde ortaya çıkartıyo. Burda doğal kelimesi bence çok önemli. Yapay bir süreç girmiyor. Yani örnek veriyorum, bi kamu kurum ve kuruluşu oluşuyo, bi yine şeyden örnek verelim mesela. Aile ve sosyal çalışma bakanlığından örnek verelim, şimdi buraya katılan insan tamam, o bölümü okumuş falan ama atanıyo. Memur oluyo ve bir mevzuat var. Yani bu mevzuatı uygulamak zorundasın. Birileri belirlemiş. Belki bilimsel, belki bilimsel değil ama belki çok saçma, belki de çok gerekli. Bir mevzuat var ortada. Ama bizim sürecimiz çok doğal ilerledi. Yani bi mevzuat yoktu ortada. Orda kurallar oluştu desek bile, birlikte oluşturduk bu kuralları. Ve öyle keskin kurallar, bizi sınırlayan kurallar değildi. Aynı zamanda bu gönüllülük esaslı olduğu için bence çok önemli bu nokta. Bunu asla ayrı*

düşünmememiz lazım. Eğer bi yapay süreç olsaydı, örneğin ben atandım bi devlet memuru oldum, bi maaşım oldu, mevzuatıma uydum işte sabah gittim 8 buçukta, 5'te çıktım akşam. Belki hoşuma gitmeyen bi işti ama maaş alıyodum, yaptım. Ama burda bambaşka bişey var ortada. Doğal bi sürece katıldık, duygusal olarak, insani olarak ve bir arada dayanışma içerisinde kalabildik. Bir mevzuata dayanmadan, yapay bi süreç olmadan, insanların bize ne yapmamız gerektiğini söylemeden. Belki de elimizden geldiğince ortak yarara hizmet ettik. Ve bence bunu yakaladık. Yani güzel bişey, hep beraber yakaladık. O yüzden hani doğal süreçle de olabiliyormuş. Onu deneyimlemiş olduk dayanışmayı". Bunun üzerine görüşmeciye, "peki, doğal ve yapay süreçlerden bahsettin ve devlet kurumlarının yapay süreç olduğunu belirttin. Bi devlet kurumunun, kendi vatandaşına hizmet etmesi gerekir ve bunu yapay süreç olarak mı değerlendirmeliyiz?" sorusu sorulmuş ve görüşmeci, "ben mesela bunu böyle düşünmüyorum. Kamuoyu, kurum ve kuruluşlarının doğal, belki evet ilk fikirde yani bundan belki yüzyıllar önce devletin ilk oluşumunda devletin organlarının oluşumunda, doğal bir fikir olarak ortaya çıktı, işte insanların belli başlı ihtiyaçları var ve bu ihtiyaçlar eğilimlere göre parçalanacak. Kurumlar oluşacak ve bu kurumlar insanların ihtiyaçlarına dair yapılanacak; bir kaynak elde edecek, yaratacak, bir şekilde elinde bir kaynak bulunduracak, biriktirecek ve bunu tekrardan insanlara dağıtacak gibi bir düşünce. Evet, buna katılıyorum ilk etapta. Ama sonradan bunun olmadığını düşünüyorum. Gönüllülük esası dediğimiz şey, bence çok önemli. Gönüllülük esası olan şey de çıkar çok azalıyor ya da insani çıkara dönüşüyor. Bencillik, yani ego tatmini de olabilir bu, işte ben birisine yardım ediyorum. Belki o duyguyu bilmiyorum. Hani ben öyle olduğunu düşünmüyorum da, çok derinlere insek belki bu ortaya çıkacaktı. Ama kamu kurum ve kuruluşlarında doğal bir süreç olduğunu düşünmüyorum. Çok net, mesela rasyonel kamu kurum ve kuruluşları "işte bu böyle yapılır, şu şöyle yapılır, bu kadar kağıt alınır, bu kadar şey yapılır, bu kadar memur olur, şu çalışmalar yapılacak şu şekilde yapılacak" falan filan tarzında. Bence insanlar buna uymuyor. Yani o verim dediğimiz konu çok geri planda kalıyor. Yaptık demek için. Bunun nereden deneyimledim, şuradan deneyimledim. Lisans son sınıfında cumhurbaşkanlığı stajı vardı. Buna ben de başvurduğum. Yani hani belki şey olur diye, çıkar falan, farklı bir deneyim olur diye başvurmuştum. Bana çıkacağını da düşünmüyordum. Staj seferberliği başlığı altında bir şey yaratmışlardı. Sonra bana çıktı, ben işte il Müdürlüğünde, aile ve sosyal politikaları

il Müdürlüğünde staj yaptım 20 gün orada. Tabi yine hayatın gerçekleriyle yüzleştığımız zamanlarda, biraz da meraklıydık. Hani iş yapalım diye girdik. Yani bir sorumluluk hissiyle öğrenelim. En azından ne oluyor ne bitiyor, bu birimde ne oluyor, şu birimde ne gerçekleşiyor tarzında. Orada ki memurlarla da konuşuyorduk. Bir gün bir memurla konuşurken şöyle bir sohbetimiz oldu, “siz proje üretiyor musunuz? Yoksa yukarıdan gelen projeleri mi değerlendiriyorsunuz? Genel olarak yani bu. Kurumun içerisinde proje üretici, memurlar var mı?” dediğimde şöyle bir cevap verdi, “Ben mesleğimin ilk yıllarında proje üretmeye çok önem verdim. Oluşturduğumda bence gayet uygulanabilirdi projelerdi ama desteklenmedi” dedi. Sonrasında şuna bağladı dedi ki, “Burası bir vitrin. Yani burası, insanların yoksulluğunu gidermek için oluşan bir yapı değil. Burası biz yardım yaptık demek oluşan bir yapı”. Dolayısıyla böyle bir yapı doğal bir yapı olmuyor. Yani şey gibi düşün, bir bina vermişler işte, belli sayıda personel vermişler, para vermişler falan. Ondan sonra şöyle düşünmüyor, bence çoğu işte. “Ben en iyi şekilde, en doğru şekilde nasıl bir dağılım gerçekleştirebilirim, ya da nasıl projeler üretirim ki azınlık, şu azınlıkta bulunan işte mesela şiddet gören kadınlar, işte kimsesiz çocuklar, terk edilen çocuklar işte. Yoksul aileler üzerinde nasıl projeler üretirim ki elimdeki kaynaklarla toplumsal yararı sağlarım?” gibi pek düşünmüyorlar. Bence hani şey düşünüyorlar işte. “Ben buna bu kadar para verdim. Ondan sonra işte kadın şiddet görmüştü. Bizde haliyle tabi bir tane şeyimiz var. Şiddete uğramış kadınları konaklattığımız bir misafirhanemiz var, oraya gönderdim. Kadın işte bu kadar kadın misafir ettik biz” falan. Ama buradaki amaç ne yani, gerçekten doğal bir süreçle oluşan herkesin insani ve çıkarısızca bir arada bulunup hizmet ettiği bir yapı mı yoksa işte “Ben bunu yaptım, şunu yaptım işte 3 milyar TL ödenek ayırdık. Şuraya şu kadar harcadık, buraya bu kadar harcadık” gibi. Victor Hugo'nun şey sözü gelir akla işte: “Siz yoksullara yardım etmek için yardım ediyormuş gibi görünmek istiyorsunuz ama bizim istediğimiz yoksulluğun ortadan kalkması” gibi. Hani o minvalde bir söz gelir, hatta o yüzden ben öyle düşünmüyorum. Senin dediğin bence olması gereken tabi ki yani ve ilk çıkış fikri olarak da kamu kurum ve kuruluşları özellikle insanlığa hizmet edecek kamu kurum ve kuruluşlarının, böyle olması gerekiyordu, ama olmadı. Yani bu örneğinde de gördük. Yani hiç kimse bize proje sunmadı, üretmedi, bir destek olmadı. Olduysa da başka yerlerde mutlaka isimlerini kullanmak için oldular işte. Burdur'da da Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İl Müdürlüğü, yardımlara kayıtsız kalmadı. Haber değeri, vitrin

değeri olmak için. O yüzden ben onların doğal süreçte bir arada bulunduğuna inanmıyorum” cevabını vermiştir. Görüşmeci 20’nin bahsettiği yapay ve doğal kurumlar, anarşist düşüncenin temelini ifade eder. Toplum doğal bir oluşumdur ve devlet, doğal yollarla oluşmamıştır. İnsanlar toplumsal hayat içerisinde doğal bir dayanışma içerisindeyler (Faure, 1895: 217; Marshall, 2019: 46; Heywood, 2021: 192).

Toplum, insan için doğal bir durumdur ve devlet toplumu değil bireyi önemser. Toplum gönüllü birliklerden oluşurken, devlet gönüllü birlikleri yıkmayı amaçlayan baskıcı bir argümandır. Devlet, toplumun doğal işleyişini engeller. Anarşistler için devlet, toplumla doğal bir bütünlük oluşturmamaktadır. Devlet, toplumsal yaşamın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmamıştır ve topluma zorla empoze ettirilmiştir (Cangızbay, 2016: 183).

Görüşmecinin burada anlatmak istediği; yardım faaliyetlerinin de aslında doğal süreçte işlediğidir. İnsandaki karşılıklı yardımlaşma eğilimi, doğal süreçtir. Bu noktada devlet kurumlarının bu doğallıkla değil, insan elinin değdiği yasalar ile çalıştığını belirtmekte fayda vardır. Anarşizm için devlet, yasalar ile insanlar üzerinde baskı kurmaktadır ve zaten yapay bir oluşum olan devlet, kurumların işleyişi ile de doğal olamamaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, tarihin en şiddetli depremlerinden 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremi sonrasında, ülkenin hemen hemen her ilinde gerçekleşen yardım faaliyetlerinin, Kropotkin'in "Karşılıklı Yardımlaşma" kavramı üzerinden analizini yapma amacıyla hazırlanmıştır. Bu bağlamda öncelik olarak dayanışma kavramına dair literatür taraması yapılmış olup, ardından "Karşılıklı Yardımlaşma" kavramı analiz edilmiştir. Konuyla bağlantılı olarak da anarşizmin temel ilkeleri üzerinde ve Kropotkin anarşizmi felsefesine de girilmiştir. Son olarak gönüllü yardım faaliyetlerine katılmış 20 görüşmeci ile görüşme formu kullanılarak nitel araştırma gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilerin verdikleri yanıtlar çerçevesinde Kropotkin'in "Karşılıklı Yardımlaşma" kavramı yeniden analiz edilmiştir.

6 Şubat 2023 yılında Kahramanmaraş merkezli bir deprem meydana gelmiş ve deprem 11 ilimizi etkilemiştir. Depremin hemen ardından çeşitli gruplar, sivil toplum kuruluşları, dernekler, vakıflar, spor kulüpleri ve bireysel olarak hemen hemen bütün illerde, birçok yardım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler arasında devlet kurumlarının desteğinin bulunduğu ve devlet kurumlarının desteğinin bulunmadığı birçok grup vardır. Tamamen enformel olarak gelişen ve bireylerin tamamen gönüllülükle katıldığı yardım faaliyetleri ivedilikle incelenmiş ve anarşist düşünür olan Pyotr Kropotkin'in "Karşılıklı Yardımlaşma" kavramının, deprem sonrası yardım faaliyetlerinde nasıl şekillendiği ele alınmıştır.

Yardım faaliyetleri sırasında şüphesiz olarak en önemli durum, toplumda oluşan dayanışma ve yardımlaşma idi. Dayanışma kavramı, toplumun bir arada ve düzen içinde yaşamaları için olanak sağlayan bir kavramdır. Toplumsal alanda bir amaç doğrultusunda, ortak hedefler ve ortak düşünceler ışığında ortaya çıkan eylem olarak tanımlanabilmektedir. Dayanışma, toplumda örgütlü de olabilmektedir; örgütsüz de olabilmektedir. Gündelik yaşantımızda başvurduğumuz taktik şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Ortak amaç, ortak yaşam, ortak haksızlıklar yaşayan toplumlarda dayanışma ağı görmek daha mümkün olabilmektedir. Bu noktada toplumun sürekli ilişkisi için dayanışma kavramı önem arz etmektedir. Olası bir makro sorunda dayanışma, bireyler arasında kendisini daha net olarak gösterebilmektedir. Bu anlamıyla dayanışma kavramı, farklı literatürlerde de önemli bir kavramdır.

Dayanışma kavramının kökleri Roma Hukukuna kadar dayanmaktadır. Toplumda sorumlulukların yerine getirilmesi açısından faydalı olmuş ve önem kazanmıştır. Dayanışmanın toplumda yaygın hale gelmesi sosyal dayanışmayı ifade etmekle beraber, sosyoloji literatüründe dayanışma kavramına önem atfeden Emile Durkheim ve İbni Haldun olmuştur. İbni Haldun, dayanışma kavramını, “*asabiye*” ile açıklamaktadır. Toplumlari birbirine bağlayan güç asabiye olarak tanımlanmaktadır. İbni Haldun toplumları Hadari ve Bedevi toplumlar olarak ele almış ve Hadari toplumları tarıma dayalı, bedevi toplumları da tüketime dayalı olarak ifade etmiştir. Hadari toplumlarda dayanışma ağları daha kuvvetlidir. Özellikle dayanışma, aile ve akraba üyeleri arasında gerçekleşmektedir. Bedevi toplumlarda ise sorumluluklar üzerine gelişen bir dayanışma mevcuttur. İbni Haldun’a göre toplumun belirli ihtiyaçları vardır. Bunlar beslenme, barınma gibi ihtiyaçlardır ve tüm toplumlarda bulunmaktadır. Bu ihtiyaçlar bireyin yaşamını devam ettirebilmesi için gereklidir ve insanlar bu nedenle dayanışmaya ihtiyaç duyarlar. Bireyin yaşamını devam ettirebilmesi, Haldun’a göre dayanışma ile mümkündür. Emile Durkheim ise dayanışmayı, *mekanik dayanışma* ve *organik dayanışma* olarak ele almıştır. Mekanik dayanışma, benzerliğe dayalı dayanışma olarak ifade edilirken; organik dayanışma farklılığa dayalı dayanışma olarak ifade edilir. Mekanik dayanışmada iş bölümü sınırlıdır ve bireyler birbirlerinden farklı değillerdir. Benzer ihtiyaçlar, benzer değerler, benzer inanışlar söz konusudur. Kolektif bilinç yüksektir bu nedenle dinsel fikirler mekanik dayanışmanın görüldüğü toplumlarda önemlidir. Organik dayanışmada ise, iş bölümü ve farklılaşma keskindir. Sanayinin geliştiğı ve farklılaşmanın arttığı organik dayanışma içeren toplumlarda dayanışma kavramının görülme olasılığı yüksektir. Toplumda herkesin farklı konularda uzmanlaşması gerekmektedir ve herkes birbirine karşı sorumludur. Mekanik dayanışmada aile kendi kendilerine yetebilirken, organik dayanışmada herkesin birbirine ihtiyacı vardır. Bu anlamda Emile Durkheim, organik dayanışmanın mekanik dayanışmadan daha güçlü bağları olduğu kanısındadır. Çünkü mekanik dayanışmada benzer ihtiyaçlar bulunmaktadır ve toplumlar ihtiyaçları rahatlıkla gerçekleştirebilmektedir. Uzmanlaşma yoğun değildir. Oysa organik dayanışmada, gelişmeyle beraber farklılıklar ve uzmanlaşmalar fazlalaşmış; bireyler topluma olan sorumluluklarına önem vermektedir. Bu anlamda, mekanik toplumlarda birinin yerini

doldurmak kolay olduğu gibi; organik toplumlarda farklı uzmanlaşmalardan dolayı bu durum daha zordur.

Dayanışma toplumda önemli bir eylemdir. Dayanışmanın olmadığı toplumlarda, toplumsal bağlar zayıftır. Makro ölçekte düşünüldüğünde bu durum önemli sorunlara yol açabilmektedir. Birey, toplumla bağlarının zayıflaması durumunda psikolojik ve sosyal olarak sorunlar yaşayabilmektedirler. Bu bağlamda toplumu ilgilendiren konularda gerçekleşen olaylar (doğal afet, siyasi meseleler vb.), toplumda dayanışma ağlarının net olarak görülebildiği olaylardır. Türkiye, 6 Şubat 2023 yılında Kahramanmaraş merkezli 11 ili derinden etkileyen bir doğal afet yaşamıştır. Birçok can ve mal kayıpları gerçekleşmiş ve etkilerini hala yaşamaktadır. Depremi ardından Türkiye geneli illerde yardım faaliyetleri gerçekleşmiş ve bu yardım faaliyetleri formel ve enformel dayanışma ağları ile gerçekleşmiştir. Bu çalışma temel olarak enformel dayanışma ağları üzerinde durmuştur. Bu sebeple Pyotr Kropotkin'in "Karşılıklı Yardımlaşma" kavramı üzerinden, Burdur ilinde gerçekleşen yardım faaliyetleri analiz edilmiştir.

Pyotr Kropotkin, Anarko- komünist Rus yazar ve anarşizmin kurucu düşünürlerinden birisidir. Bir ütopya olarak değerlendirilen anarşizm ideolojisi, genel anlamlandırmalarda devlet karşıtlığı, terör, şiddet, kaos kavramları ile eş anlamlı olarak adlandırılmaktadır. Anarşizm birey üzerine kurulu, bireyin gelişimi ve özgürlüğünü vurgulayan bir düşünce sistemidir. Devlet ise kendi varlığı ile bireyin gelişmesi önündeki en büyük engeldir. Bu sebeple anarşizm devleti kesinlikle reddeder ve devletin ortadan kaldırılması için gerekli olan bütün şiddeti meşru görür. Anarşizmin devlet karşıtlığı ve bireyin gelişmesi önündeki bütün engellere olan tavrı, kendisiyle özdeşleşen terör ve şiddet kavramlarının nedenidir. Anarşizm, toplumsal düzenin hiyerarşik ve merkezîyetçi yapıdan tamamen arındırılıp; özgür ve eşit bir toplumsal düzenin yapılmasını savunur. Bu anlamda herhangi bir otorite ve yönetim olmadan, bireylerin kendi kendilerini yönetebilecekleri bir toplum modelini savunmaktadır. Bu anlamda bütün anarşistlerin ortak paydada bulunduğu temel konu devletin ortadan kaldırılmasının yönündedir. Devletin ortadan kaldırılmasının kolay olmayacağını, bunun ancak devrimle mümkün olacağı kanısında hemfikirdirler. Bütün anarşistler devletin ortadan kaldırılmasını birey ile ilişkilendirmektedir. Çünkü anarşizm, birey üzerine kurulu bir düşünce sistemidir.

Kropotkin'in insana ve doğaya karşı yaklaşımı bilimseldir. Bu anlamda Kropotkin, anarşizmi bilimsel temellere dayandırmaktadır. Bütün anarşistler gibi Kropotkin de devlete karşı çıkmaktadır. Bireylerin özgür ve eşit bir toplumda kendilerini geliştirebileceklerini savunur. Devlet ise bireyin gelişmesini istemez, bireyin kendisine bağlı ve mecbur olmasını ister. Kropotkin yaşamının belirli bir kısmını hapishanede geçirmiş ve orada yaşadıkları sebebiyle devletin bir kurumu olan hapishanelere tavrı da keskinleşmiştir. Hapishaneler insana makul bir yaşam vermemekle beraber, insanların orada yaşadıkları onları suçtan uzaklaştırmamaktadır. Hapishanelerin varlığı, Kropotkin'e göre suçların devam etmesi anlamına gelmektedir.

Kropotkin'in en önemli kavramı Karşılıklı Yardımlaşma kavramıdır. Birçok düşünürün aksine Kropotkin, insanın doğasında saldırganlık değil karşılıklı yardımlaşma olduğu görüşündedir. Kropotkin, insan için gerekli olan ne varsa toplum için de gerekli olduğunu savunmaktadır. Ona göre bütün kötülüklerin kaynağı devlettir ve devlet ortadan kalktığı zaman toplum daha huzurlu olacaktır. Kropotkin için bütün kurumların devlet etrafında şekillenmesi, devletin mülkiyet temelinde ortaya çıkmış olması ancak ve ancak devletin ortadan kalkması ile son bulacaktır. Bu sorunların kaynağı temelde mülkiyettir ve devlet ortadan kalktığı zaman mülkiyet de kalkacaktır. Bu noktada şiddete gerek olmadığını "karşılıklı yardımlaşma" kavramıyla bu sorunların çözüleceği kanısındadır. Şiddeti meşru görmeleri bu noktada, devleti ortadan kaldırmaya çalışıldığı zaman devletin uygulayacağı şiddetten dolayıdır. Bütün kurum ve silahlar devletin elindedir ve bu nedenle şiddetle karşılık verilebilmektedir.

Kropotkin'e göre tarih, karşılıklı yardımlaşma ile yeniden evrilecektir. Ona göre karşılıklı yardımlaşma, sadece devletsiz bir toplum yaratmaz; toplumda ahlak ilkesinde de rol oynar. Bu bağlamda karşılıklı yardımlaşma, Kropotkin anarşizminde ahlakla da eşdeğerdir. Kropotkin Karşılıklı Yardımlaşma adlı, hayvanlar dünyası için de insan toplulukları için de karşılıklı yardımlaşmaya dair somut örnekler vermiştir. Kropotkin için karşılıklı yardımlaşma ile oluşacak yeni düzen, devletsiz toplumlar ile sonuçlanacaktır.

Karşılıklı yardımlaşma, Kropotkin'e göre insanın içinde var olan ve geçmişten bugüne kadar devam etmiş bir dürtüdür. Hiçbir çıkar ve beklenti olmaksızın, insanlar birbirleri için karşılıklı olarak yardımlaşırlar. Bu bağlamda, karşılıklı yardımlaşmanın en temel

örneği 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremi sonrasında, Türkiye'nin birçok ilinde görülmüştür. Çalışmada Burdur ilinde, deprem sonrası yardımlaşma faaliyetleri ele alınmıştır. Çalışma kapsamında 20 gönüllü ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Gönüllülerin sorulara verdiği yanıtlar ile karşılıklı yardımlaşma kavramı arasında bir bağlantı aranmıştır. Öncelik olarak görüşmeciler, yardım faaliyetlerine tamamen gönüllü olarak; resmi kurumlardan bağımsız olarak katılmışlardır. Resmi kurumların faaliyetlerine katılmak istememişler ve resmi kurumların yer almadığı faaliyetlere katılmışlardır. Görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu insani duyguları ile yardım faaliyetlerine katılmışlar ve karşılıksız, beklentisiz olarak faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Verilen bu cevaplar doğrultusunda “Karşılıklı Yardımlaşma” kavramı ön plana çıkmış ve bu tezin hazırlanmasına kaynak oluşturmuştur.

Görüşmecilerin verdikleri cevaplar doğrultusunda, yardım faaliyetleri doğrudan anarşist bir eylem olarak değerlendirebilir denemez. Resmi kurumlara dair olan görüşlerde görüşmecilerin birçoğu devlet kurumlarının olmadığı alanları tercih etmişler, bu durumu da genellikle yakın bağları olan tanıdıkları vesilesiyle gerçekleştirmişlerdir. Verilen cevaplar neticesinde, resmi kurumların olaylara dair olan ciddi ve resmi tavırları da etkili olmuştur. Bireyler, resmi kurum ciddiyetinden uzak olan daha sivil gruplara yönelmişlerdir. Benzer şekilde resmi kurumlardan destek beklentilerine dair soruda verilen cevaplar çoğunlukla “destek beklenmedi” şeklindedir. Bu soruya verilen cevaplar önem arz etmektedir. Görüşmeciler, devlet kurumlarının vatandaşa hizmet etmesi gerektiği konusunda hemfikir olup, bir devlet yönetimi adı altında değil; faydalı bir duruma hizmet etmek olarak görmektedirler. Beklenti, devletin yardımda destekte bulunup “biz yaptık, yardım ettik” söylem ve gösterişinden ileri gitmeyeceği yönündedir. Bu noktada Kropotkin düşüncesinin devlete dair görüşleri, görüşmecilerin görüşleriyle benzeşmektedir. Verilen cevaplar doğrultusunda gönüllü faaliyetlere sonradan dâhil olmak isteyen devlet kurumları, görüşülen 2 kişinin o faaliyetten ayrılmasına neden olmuştur. Bu noktada Kropotkin'in, devletin oluşumuna dair görüşlerine değinmekte fayda var. Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmanın en temelini komün yaşamda olduğunu belirtir. Mülkiyet temelli devlet ve mülkiyeti destekleyen kimselerce oluşan devlet; insanlar arasındaki karşılıklı yardımlaşma dürtüsünü yok etmeyi amaçlamıştır. Devlet bireyi, kendisine mecbur eder. Bu noktada sivil oluşumlara olan müdahale, Kropotkin'in devletin ortaya çıkışına dair görüşleriyle benzerlik göstermektedir. Fakat söylenebilir ki

Karşılıklı Yardımlaşma ilkeleri, deprem sonrası yardım faaliyetinde bulunan gönüllü vatandaşların fark etmeden de olsa uygulamalarında ortaya çıkmıştır. Bu noktada vatandaşların yaklaşımına değinmekte fayda var. Zira katılım sağlayan 20 görüşmeciden 18'inin verdiği, insani duygular ile yardım faaliyetlerine katılım sağlaması, Kropotkin'in "Karşılıklı Yardımlaşma" kavramının tanımına denk düşmektedir. Bununla birlikte söylenebilir ki yardım faaliyetleri, Kropotkin'in Karşılıklı Yardımlaşma kavramına benzeşmekle beraber, farklılıklar da barındırmaktadır. Söz konusu görüşmeciler, yardım faaliyetlerine politik bir duruş veya amaç için katılmamışlardır. Karşılıklı yardımlaşma, özellikle dezavantajlı durumda olan insanların, örgütlenerek haklarını araması olarak da Kropotkin tarafından ifade edilmektedir ve bu sebeple de Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmanın en fazla görüldüğü durumların dezavantajlı topluluklar olduğunu ifade eder. Deprem sonrası yardımlaşma faaliyetleri herhangi bir politik duruş olarak karşımıza çıkmamaktadır.

Benzer şekilde karşılıklı yardımlaşma, toplumun sürekliliğinde var olan bir durumdur. Bu anlamda deprem sonrası yardım faaliyetleri içerisinde karşılıklı yardımlaşma kavramı, eksik ele alınmaktadır. Söz konusu yardım faaliyetlerinin, depremden etkilenen vatandaşların dezavantajlı herhangi bir durumda kalmamalarına kadar devamlılığını sürdürmesi gereklidir. Bu anlamda karşılıklı yardımlaşma kavramı içerisinde değerlendirilebilmesi için süreklilik göstermesi gerekmektedir.

Herhangi bir durum karşısında, toplumun yardımlaşma faaliyetlerine başlaması ilk değildir ve son olmayacaktır. Özellikle makro bir sorun karşısında oluşan bu ağlaya "Yaşatan Dayanışma" ismini de verebiliriz. Zira Kropotkin'de, türlerin yaşamlarını devam ettirebilmesini, karşılıklı yardıma bağlamaktadır. Toplumun ne istediğini ve neye ihtiyacı olduğunu en iyi anlayacak da yine toplumun içinde yaşayanlardır. Bu bağlamda herhangi bir kuruma ihtiyaç duymadan, "Yaşatan Dayanışma" ile, toplumsal düzenin devamı gelebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abay Çelik, Z. E. (2023). *Depremzedeler ve Depremzedeleri Evlerinde Misafir Edenler Üzerine Bir Araştırma*. Türk Dünyası Araştırmaları, 135(266), 129-148.
- Acar, Y. (2020). “*Siyasi Öznelerde İdeolojik Körlüğün Etkisi*”, T.C. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Çanakkale.
- Akarsu, B. (1994), “İnsan ve Çevre”, Ed. Işık Şimşek, *Cogito Dergisi- Kirlenen Çağ*, Güz, sayı:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 27-30.
- Akduru, H. E. (2017). *Klasik Anarşist Düşüncede Otorite ve Güç Kavramları Üzerine Teorik Bir İnceleme*. Route Educational and Social Science Journal. (4). 96-103.
- Akgün, R. (2020). “Bakunin ve Kropotkin Bağlamında Klasik Anarşizmde Bilim”, Haz. Hüseyin Gazi Topdemir, *Özne 32. Kitap-Bahar 2020: Anarşizm*, Çizgi Yayınevi, Konya 185- 204.
- Aksan, G. (2014). “*Yoksullukla Baş Etmede Dayanışma Ağlarının Rolü: Teorik ve Uygulamalı bir Çalışma*”. Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi.
- Aktaş, Ü. (2012). *Anarşizm, Metamorfoz/ Okur Kitaplığı*, İstanbul.
- Al- Azmeh, İ.K. (1982). *An Essay in Reinterpretation*, Frank Cass and Company Limited, London.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, (1988). *Anarşizm*, Cilt 2. Ana Yayıncılık, İstanbul.
- Aron, R. (1986). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. K. Alemdar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Arslan, A. (2019). *İbn-i Haldun*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Arslantürk, Z. & Amman, T. (2009). *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Arvon, H. (2007). *Anarşizm*, Çev. Ahmet Kotil, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Ayten, A. (2009). *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*, Marmara Üniversitesi Doktora Tezi.
- Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji*, 3. Baskı, Usak Yayınları, Ankara.
- Bakır, K. (2007). “Anarşizm, Bilim ve Şiddet: Mihail Bakunin”, Haz. Şermin Korkusuz, *Doğu Batı Dergisi: Şiddet*, 10(43), Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Bakır, K. (2015). “Pyotr A. Kropotkin ve Anarşist Etik”, Haz. Fehmi Ünsalan, *Felsefelogos*, 19 (58), Umuttepe Yayınları, İstanbul: 69-82.
- Bakır, K. (2016). “Pyotr A. Kropotkin’de Dayanışmanın Kaynağı Olarak Ahlak Duygusu”, Ed. Mehmet Fatih Elmas ve Metin Becermen, *4. Uluslararası Felsefe Kongresi Bildiri Kitabı*, Asa Kitabevi, Bursa, 328- 333.
- Bakır, K. (2011). “Çağdaş Anarşizmin Antik Yunan Düşüncesindeki Kökleri: Kinikler ve Erken Stoacılar”, Ed. Yavuz Kılıç, *Eskiye*, sayı:20, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 46- 51.
- Bakunin, M. A. (1984). *Marxism, Freedom and the State*. Der. K.J. Kenafick, Freedom Press.
- Bakunin, M.A. (2022). *Anarşizm*, Çev. Mehmet Bilgiç; Ed. Dorlion Editör Atölyesi, 3.baskı, Dorlion Yayınları, Ankara.
- Bakunin, M. A. (1998a). *Devlet ve Anarşi*, Çev. Murat Uyrkulak, Öteki Yayınevi, Ankara.
- Bakunin, M. A. (1991). *Devlet ve Anarşi*, Çev. Alev Türker, Kavram Yayınları, İstanbul.
- Bakunin, M. A. (1964). “*The Political Philosophy of Bakunin: Scientific Anarchims*”, Der. G.K. Maximoff, Free Press of Glencoe.
- Bakunin, M. A. (2013). *Tanrı ve Devlet*, Çev. Mustafa Tüzel, Belge Yayınları, İstanbul.
- Bakunin, M.A. (1967). *Seçme Düşünceler*, Çev. Mehmet Tuncay, Koç Üniversitesi Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Bakunin, M. A. (2014). *Gayrimenkul Sorunu Üzerine, Bakunin Kitabı Seçme Yazılar 1869- 1871*, Haz. Robert M. Cutler, Çev. Devrim Evcı, Dipnot Yayınları, Ankara.

- Bakunin, M.A. (1998b). “Paris Komünü ve Devlet Düşüncesi (1871)”, Çev. Cemal Atila, *Bakunin: Hayatı, Mücadelesi ve Düşüncesi*, Kaos Yayınları, İstanbul, 275- 290.
- Bakunin, M.A. (2019). “Sosyalizm ve Devlet” (<https://tr.anarchistlibraries.net/library/sosyalizm-ve-devlet-1867-mikhail-bakunin/>), (Erişim Tarihi: 25.03.2024/ 22:17).
- Bakunin, M.A. (2015). “Uluslararası Kardeşlik Programı”, (<https://anarsizm.org/uluslararasi-kardeslik-programi-1868-mihail-bakunin/>), (Erişim Tarihi: 25.03.2024/ 22:08).
- Bamyeh, M. A. (2006). *Fluid Solidarities: Affiliations Beyond the Nation*. in *Nationalism and Global Solidarities* (pp. 165-177). Routledge.
- Bamyeh, M.A. (2022). *Bir Düzen Olarak Anarşi*, Çev. Harun Tuncer, Albaraka Yayınları, İstanbul.
- Başer, D, & Kalaycı Kırlioğlu, H. İ. & Kırlioğlu, M. (2017). “Sosyal Hizmet Ve Bauman: Sosyal Adalet”. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(2).
- Bauman, Z. & May, T. (1999). *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (1989). *Modernity and the Holocaust*. Cambridge, Polity Press.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa Koyucular İle Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*, Çev. Kemal Atakay, Metis Yayıncılık, İstanbul.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*, Çev. Ümit Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Bauman, Z. (2001a). *Bireyselleşmiş Toplum* Çev. Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2001b). *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Baycar, A. (2019). "*Dini ve Sosyolojik Boyutlarıyla Dayanışma-Yardımlaşma Olgusu*". Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD), 21(39): 199-225.
- Bayertz, K. (1999). "Four Uses of Solidarity", Ed. Kurtz Bayer, *Solidarity*, Kluwer Academic Publishers, 3-28.
- Bayertz, K. (1998). "*Solidarity and the Welfare State: Some Introductory Considerations*." Ethical Theory and Moral Practice 1, no. 3, 293-296.
- Benhabib, S. (2005). *Eleştiri, Norm ve Ütopya*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Benlisoy, F. (2021). "*Anarşizm*", Der. H. Birsen Hekimoğlu (Örs), *19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, 11. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (s.351- 412).
- Berkman, A. (1929). "*Komünist Anarşizm Nedir?*", Çev. Burak Aktaş, (Erişim Tarihi: 03.02.2024/ 14: 56. <https://theanarchistlibrary.org/library/alexander-berkman-what-is-communist-anarchism>).
- Bouthoul, G. (1992). *Sosyoloji Tarihi 1*, Çev. Cemal Süreyya, İletişim Yayınları, İstanbul, Presses Universitaires De France.
- Bookchin, M. (2015). *Toplumsal Anarşizm Mi, Yaşam Tarzı Anarşizm Mi?* Çev. D. Aytaş, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Bowler, P. (2001) *Doğanın Öyküsü*, Çev. Meltem Mater, 2.Cilt, İzdüşüm Yayınları, İstanbul.
- Bruun, H. H. (2007). *Science, Values and Politics in Max Weber's Methodology: New Expanded Edition*. Routledge.
- Buican, D. (1991). *Darwin ve Darwinizm*, Çev: İbrahim Yakupoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Burke, P. (1994). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Cangızbay, K. (2016). *Makaleler*, A Kitap Yayınevi, Ankara.
- Cantzen, R. (2000). *Daha Az Devlet, Daha Çok Toplum: Özgürlük/ Ekoloji/ Anarşizm*, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Cengiz, C.A. (2016). “P. Kropotkin ve H. Spencer Düşüncelerinin Karşıtlığı Temele Alınarak Victor Hugo’nun *Sefiller* Adlı Romanının Dayanışma ve Varoluş İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi”, *4. Uluslararası Felsefe Kongresi Bildiri Kitabı*. 131- 140.
- Cevizci, A. (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü, ‘Anarşizm’*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Cevizci, A. (2003). “Anarşizm”, Ed. Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 1*, Etik Yayınları, İstanbul.
- CEYLAN, Y. (2011). “Dayanışmanın İdeal Değerleri”, Haz. Sinan Özbek, *Dayanışma, Felsefe Logos 41. Sayı*, Bizim Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Collin, P. H. (2004). *Dictionary Of Politics and Government*, Bloomsbury Publishing.
- Crowder, G. (2007). *Klasik Anarşizm: Godwin, Proudhon, Bakunin ve Kropotkin'in Politik Düşüncesi*, Çev. Sinan Altıparmak, Öteki Yayınevi, Ankara.
- Çağrı, M. (1991). “Asabiyet”, (<https://islamansiklopedisi.org.tr/asabiyet>), (Erişim Tarihi: 29.12.2023/ 19:13).
- Çaha Ö. & Şahin B. (2013). “Dünyada ve Türkiye’de Siyasi İdeolojiler”, Der. Tok, N. & Koçal, A. V, *Anarşizm*, Orient Yayınevi, İstanbul.
- Çeğin, G. & Altınkaynak, G. (2023). “Rekabet Mi Dayanışma Mı?” Veblen ve Kropotkin Perspektifinden Ortodoks İktisadın İnsan Anlayışını Yeniden Gözden Geçirmek, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (59), 239- 255
- Çetin, H. (2007). *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Orlion Kitabevi, Ankara.
- Çiçek, C.A. & Aydın, S. (2017). *Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm*, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Çiftçi, A. (2022). *Sosyolojiye Giriş: Ya Da Bir Özgürlük Tarzına Çağrı*. 2.Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Çoban, B. (2022). “Durkheim’ın Bilgi ve Toplum Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (9), 115-130.

- Çuhadar, C. (2007). “Tarihi Süreç İçerisinde Felsefi Bir Kavram Olarak Anarşizm”, *Dini Araştırmalar*, 10(30), 75-89.
- Çuhadar, C. (2013). “Anarşizm Düşüncesindeki Farklılıklar”, *Dini Araştırmalar Dergisi*. Cilt:16 Sayı:43, S. 105-122.
- Dağ, A. E. (2009). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, 3. Basım, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Darwin, C. (2009). *Türlerin Kökeni*, Çev. Öner Ünalın, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- De Beer, P. (2008). “De Vele Gezichten Van Solidariteit”, Ed. J. D. Van, *Verbindend Bouwen: Over Solidariteit En Verzorgingstaat*, (S. 61- 72), Uitgeverij Kok, Kampen.
- De Tocqueville, A. (1994). *Democracy In America*, Vol.1. Everyman’s Library, London.
- De Tocqueville, A. (1995). *Eski Rejim ve Devrim*, Çev. T. Ilgaz, Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- De Tocqueville, A. (2009). *Democracy In America: Volumes I and It*, The Floating Press, Ware.
- Delanty, G. (2015). *Bir Kavramın Anatomisi: Topluluk*, Çev. F. Bilge Atay, Everest Yayınları, İstanbul.
- Demir, Ö. & Acar, M. (2002), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Demir- Arıcı, İ. (2024). “Anarşist Kuram Çerçevesinde Eğitimde Yönetim Düşüncesi ve Uygulamalarına Yöneltilen Eleştiriler: Yönetimde Holakrası”, *Alanyazın Eğitim Bilimleri Eleştirel İnceleme Dergisi*, 5(1), 71-83.
- Demiray, K. & Alaylıoğlu, R. (1993). *Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Demiray, B. (2018). “Proudhon Küçük Burjuva Sosyalisti Midir?”, *International Journal Of Social Inquiry*, (11),1.
- Dericioğulları Ergun, A. (2016). “Türkiye’ de Yoksulların Dayanışma Biçimlerinin Dönüşümü: İzmir Karabağlar ve Bergama Örneği”. *The Journal Of Academic Social Science*.

- Dericioğulları Ergun, A. & Sallan Gül, S. (2016). “Kent Yoksullarının Dayanışma Biçimlerinin Dönüşümü: İzmir Karabağlar Örneği”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(31), 337-363.
- Dericioğulları Ergun, A. (2024). “Geçmişten Günümüze Dayanışmanın Dönüşümü”, Ed. Âlim Arlı, *Cumhuriyet’in 100 Yıllık Serüveninde Yerel Yönetimler ve Şehircilik: Cilt 2: Kentleşme ve Toplumsal Değişim*, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, İstanbul.
- Dobrzanski, D. (2011). “*The Principle Of Solidarity*”. G. F. Mclean Inside, *The Idea Of Solidarity: Philosophical and Social Contexts*, The Council For Research In Values And Philosophy, Washington.
- Dugger, W. M. (1984). “Veblen and Kropotkin on Human Evolution”. *Journal of Economic Issues*, 18(4), 971-98.
- Duman, F. (2019). “Alexis De Tocqueville, Demokratik Devrimin Paradoksu: Özgürlük ve Eşitlik Sarmalı”, Ed. Hamit Emrah Beriş & Fatih Duman, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 3.Baskı, Orion Kitabevi, Ankara.
- Durkheim, E. (2004). *Ahlak Eğitimi*, Çev. Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal İşbölümü*, Çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Durkheim, E. (1964). *The Division Of Labour In Socioloty*, Free Press, NewYork.
- Durkheim, E. (2016). *Ahlak ve Toplum*, Çev. Duygu Çenesiz, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Durkheim, E. (1985). *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, Çev. Cemal Bali Akal, Bilim/ Felsefe/ Sanat Yayınları, İstanbul.
- Düz, O. (2007). *Anarşist Felsefe: İmkânsız İstemek*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Ekinci, O. (2018). “Adorno, Habermas ve Rorty’de Toplumsal Dayanışma”, Ed. Lütfi Sunar, *İnsan ve Toplum*, 8(1), 1-36.
- Ellul, J. (2010). *Anarşi ve Hristiyanlık*, Çev. Ali Toprak, Karşı Yayınları, İstanbul.
- Erdem, T. (2018). *Sosyoloji Notları*, Otorite Kitap, Antalya.

- Erol, M. K. (2011). “*Pyotr Alekseyeviç Kropotkin ve Karşılıklı Yardımlaşma Kavramı*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Ertem, H. S. & Düzgün, A. N. (2021). “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Ontolojik Güvenlik Teorisi: Kavram ve Literatür Odaklı Bir İnceleme”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 17(37), 39-83.
- Fafchamps, M. (1992). “Solidarity Networks İn Preindustrial Societies: Rational Peasants with a Moral Economy”, *Economic Development And Cultural Change*, 41(1), 147-174.
- Faure, S. (1895). *La Douleur Universelle*, La Philosophie Liberaire, Savine, Paris.
- Feinberg, J. (1970) “Collective Responsibility” *Doing & Deserving; Essays İn The Theory Of Responsibility*, Princeton University Press, Princeton, Nj, Pp 221–251.
- Fichter, J. H.(2019). *Sosyoloji Nedir*, Çev. Nilgün Çelebi, 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Field, J. (2008), *Sosyal Sermaye*, Çev. Bahar Bilge & Bayram Şen, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Fox, D. (2014). “*Anarşizm*”, Çev. Ateş N. Toygar, (Erişim Tarihi: 03.02.2024/ 13: 12. <https://Sentezfikir.Wordpress.Com/2023/08/21/Anarsizm-Dennis-Fox/>).
- Freund, J. (1990). “Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi”, Ed. Tom Bottomore Ve Robert Nisbet, Çev. Kubilay Tuncer, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, V Yayınları, İstanbul.
- Freyer, H. (2012). *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, Çev. Tahir Çağatay, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Frisby, D. (2006). “Georg Simmel – Modernitenin İlk Sosyoloğu”, Çev. Tanıl Bora & Nazile Kalaycı & Elçin Gen, *Modern Kültürde Çatışma*, İletişim Yayınları, İstanbul, (9- 56).
- Frisby, D. (2002). *George Simmel: Key Sociologists*, Ed. Peter Hamilton, Routledge, London.

- Gambone, L. (1996). “*Proudhon Ve Anarşizm: Proudhon’un Liberter Düşüncesi Ve Anarşist Hareket*”. Çev. Anarşist Bakış, (Erişim Tarihi: 04. 02. 2024/ 18:19. (<https://Anarsizm.Org/Proudhon-Ve-Anarsizm-Proudhonun-Liberter-Dusuncesi-Ve-Anarsist-Hareket-1996-L-Gambone/>).
- Giddens, A. & Pierson, C. (1988). *Conversations With Anthony Giddens Making Sense Of Modernity*, Polity Press, Cambridge.
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2016). *Sosyoloji*, Çev. Mesut Şenol, 7. Edisyon, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (1979). “Central Problems İn Social Analysis: Action, Structure And Contradiction”, Ed. Penny Harvey & Martin Holbraad & Hans Steinmüller, *Social Analysis*, Palgrave Macmillan, London.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev. O. Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2010). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çev. Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Çev. Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2013). “Jürgen Habermas”, Çev. A. Demirhan, *Çağdaş Temel Kuramlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Godwin, W. (2020). *Anarşizmin Felsefi Temelleri*, Çev. Deniz Uludağ, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Godwin, W. (2007). “Politik Adalet Üzerine İnceleme (1793- 1797)”, Ed. Robert Graham, Çev. Nil Erdoğan & Mustafa Erata, *Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi: Anarşiden Anarşizme*, Versus Kitap, İstanbul, S.29- 42
- Goldman, E. (2022). *Anarşizm Neyi Savunur?*, Çev. Derya Kömürcü, 4.Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul.

- Goldman, E. (1940). “*The Individual, Society and the State*”, The Anarchist Library. (<https://Theanarchistlibrary.Org/Library/Emma-Goldman-The-Individual-Society-And-The-State.Pdf>). (Erişim Tarihi: 29.04.2024/ 11:36).
- Goodwin, G. & Scimecca, J.A. (2015). *Klasik Sosyolojik Teori: Sosyolojinin Vaadinin Yeniden Keşfi*, Çev. Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul.
- Göçen, M. (2014). “Tolstoy’un Düşüncesinde Anarşist Temalar”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Gökçe, B. & Acar, F. & Ayata, A. & Kasapoğlu, A. & Özer, İ. & Uygun, H. (1993). *Gecekonduarda Aileler Arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Başbakanlık Kadın Ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları, Ankara.
- Gönül, T. (1998). *Anarşizm Nedir?*, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Graham, R. (2007). *Anarşizm*, Çev. Nil Erdoğan & Mustafa Erata, Versus Kitap, İstanbul.
- Günal, P. (2009). *Avrupa Birliği’nin Sosyal Politikası Çerçevesinde Güney Avrupa Sosyal Devlet Modeli ve Türkiye*, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma Ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara. (<https://www.Aile.Gov.Tr/Uploads/Sygm/Uploads/Pages/Uzmanlik-Tezleri/4-Avrupa-Birligi-Nin-Sosyal-Politikasi-Cercevesinde-Guney-Avrupa-Sosyal-Devlet-Modeli-Ve-Turkiye-Pinar-Gunal.Pdf>). (Erişim Tarihi: 19. 11. 2024/ 15:34).
- Güneş Esgün, T. (2016). “Otoriteden Otonomiye: Yasa ve Özgürlük”, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Doktora Tezi*, Ankara.
- Günör, R.B. (2016). “Pyotr Kropotkin Düşüncesinde Karşılıklı Yardımlaşma Kavramının Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (9) 43, 1241- 1247.
- Habermas, J. (1992). *Postmetaphysical Thinking: Philosophical Essays*, W. M. Hohengarten, Trans, The Mıt Press, Cambridge/Massachusetts.

- Habermas, J. (1998). *Between Facts And Norms*, Çev. W. Rehg, Polity Press, Cambridge.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*: 1.Cilt: *Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme*; 2. Cilt: *İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine*, Çev. M. Tüzcel, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Haldun, İ. (1982). *Mukaddime* (Cilt 1), Haz. Süleyman Uludağ, *Dergâh Yayınları, İstanbul*.
- Haldun, İ. (2009). *Mukaddime* (Cilt 1), Çev. S. Uludağ, 6. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Hancock, R. (1998). "Tocqueville's Practical Reason. Perspectives" *On Political Science*, 27(4), 212-219.
- Heywood, A. (2018). *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları*, Çev. F. Bakırcı, Bb101 Yayınları, İstanbul.
- Heywood, A. (2021). *Siyasi İdeolojiler*, Çev. Levent Köker, 14. Basım, Felix Yayınları, Ankara.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*, Çev. Lim Semih, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İçli, G. (1997). "Aile Araştırmalarında Yöntem ve Yaklaşım", *Paü Eğitim Fakültesi Dergisi*, (3), 59-67.
- İnsan Hakları Derneği, (1999). "*İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*", (<https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/>), (Erişim Tarihi: 17.12.2023/ 21: 36).
- James, W. & Mauss, M. & Allen, N. J. (1998). *Marcel Mauss: A Centenary Tribute*, Berghahn Books, New York.
- Jung, W. (1995). *Georg Simmel, Yaşamı, Sosyolojisi, Felsefesi*, Çev. Doğan Özlem, Ark Yayınları, Ankara.
- Kahraman, F. (2018). "Kesitlerden Topluma Bakabilmek: Georg Simmel Sosyolojisi Üzerine Bir İnceleme Denemesi", *Sosyoloji Dergisi* (37), 81-99.

- Kanlı, İ. B. & Küpeli, İ.T. (2021) “Çevre Hakkının Dayanışma Hakkı Olarak Gelişimi ve Türkiye Özelinde Analizi,” *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* No:21.
- Karadiken, H. (2020). “Anarşist Ahlak Felsefesinde Adaletin Yeri: Kropotkin Örneği”, *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı- Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Kocaeli.
- Kardeşler, K. (2014). *Anarşizm-Bakunin*, Yason Yayınları, İstanbul.
- Kateb, G. (2003) “*Democratic Individualism And It’s Critics*”, *Annual Review Of*, 6, 275-305.
- Kim, H.S. (2004). *Max Weber’s Politics Of Civil Society*, Published In The United States Of America By Cambridge University Press, New York.
- Kinna, R. (1995). “*Kropotkin’s Theory Of Mutual Aid In Historical Context*”, *International Review Of Social History*, Vol. 40, Pp. 259-283.
- Kinloch, G.C. (1977). *Sociological Theory It’s Development And Major Paradigms*, McGraw- Hill, Inc, New York.
- Kızılay, Ş.E. (2007). *Zygmunt Bauman’ın Entelektüellere İlişkin Yaklaşımı: Yasakoyucular İle Yorumcular*, Çev. Kemal Atakay, 36- 48.
- Kızılçelik, S. (2017a). *Sosyoloji Tarihi 1: İbn-İ Haldun, Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau’nun Sosyal Teorileri*. 4. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Kızılçelik, S. (2020). *Sosyoloji Tarihi 5: Nietzsche, Tönnies, Simmel Ve Sombart’ın Sosyal Teorileri*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Kızılçelik, S. (2017b). *Sosyoloji Tarihi 4: Hegel, Proudhon, Marx, Durkheim, Weber Ve Veblen’ In Sosyal Teorileri*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Kineşçi, E. (2017). “Düşünsel Sosyoloji Açısından Zygmunt Bauman Sosyolojisi”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33).

- Kinna, R. (2021). “Karşılıklı Yardım: Kropotkin’in İnsan Kapasitesi Teorisi”, (<https://roarmag.org/essays/kropotkin-mutual-aid/>), (Erişim Tarihi: 13.12.2024/13:15).
- Kirman, M.A. (2004). *Dayanışma: Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Korczynski, M. (2003). “Güven Ekonomi Politigi”, Çev. F. Erdem, *Sosyal Bilimlerde Güven*, Vadi Yayınları, Ankara, s.61- 88.
- Kraynak, R. P. (1987). “Tocqueville's Constitutionalism”, *American Political Science Review*, 81(4), 1175-1195.
- Kropotkin, P. (2005). “The Conquest Of Bread”, Ed. Marshall Shatz, *The Conquest Of Bread And Other Writings*, Cambridge University Press, New York, 11-199.
- Kropotkin, P.A. (2007a). *Bir Devrimcinin Anıları 1*. Çev. Mazlum Beyhan, Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Kropotkin, P.A. (2007b). *Bir Devrimcinin Anıları 2*. Çev. Mazlum Beyhan, Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Kropotkin, P. A. (2007c). *Ekmeğin Fethi*, Çev. Mazlum Beyhan, Öteki Yayınları, İstanbul.
- Kropotkin, P. A. (1999). *Anarşist Etik*, Çev. Işık Ergüden, Doruk Yayıncılık, Ankara.
- Kropotkin, P. A. (2014a). *Bilim ve Anarşizm*, Çev. Gaye Topuz & Hasan İlhan, Alter Yayıncılık, Ankara.
- Kropotkin, P. A. (2014b). *Tarlalar, Fabrikalar ve Atölyeler: Yarın*, Çev. Sibel Sevinç, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Kropotkin, P.A. (2018). *Bir İsyancının Sözleri*, Çev. İhya Kahraman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kropotkin, P. A. (2015a). *Anarşi: Felsefesi- İdeali*, Çev. Işık Ergüden, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Kropotkin, P. A. (2015b). *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, Çev. Mazlum Beyhan, 2.Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul.

- Kropotkin, P. A. (2016). *Etik*, Çev. Sinan Altıparmak, Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Kropotkin, P. A. (2021). *Karşılıklı Yardımlaşma*, Çev. Sinan Altıparmak, 3.Baskı, Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Kropotkin, P.A. (1970). *Selected Writings On Anarchism And Revolution*, Der. Martin A. Miller, M.I.T. Press: Cambridge.
- Kropotkin, P.A. (2019). “Law And Authority”, (http://dwardmac.pitzer.edu/Anarchist_Archives/Kropotkin/Lawauthority.Htm), (Erişim Tarihi: 20.10.2024: 11:42).
- Kropotkin, P.A. (1906). “*L'État - son rôle historique*” (<http://kropot.free.fr/Kropotkine-Etat.htm>), (Erişim Tarihi: 30.04.2024/21:28).
- Kurtoğlu, Z. (2011). “Siyasal Bir Kapasite Olarak Asabiye(Dayanışma)”, Haz. Sinan Özbek, *Dayanışma: Felsefe Logos 41. Sayı*, Bizim Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Küçükyağcı, T. (2024). “Anarşizm ’in İki Yüzü: İtaatsizlik Yahut Şiddet”, *Flsf Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 217-239.
- Lacoste, Y. (2019). *İbn-İ Haldun: Tarih Biliminin Doğuşu*. Çev. Mehmet Sert, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İdea Koleksiyonu, İstanbul.
- Laing, R.D. (1990). *The Divided Self: An Existential Study In Sanity And Madness*, Penguin Classics, London.
- Lenski, G. (2012). “Toplum”, Çev. Vildan Akan, *Sosyoloji*, Nobel Yayıncılık, Ankara. 87-109.
- Malabou, C. (2024). “Plastisitenin Politikası: Zincirlerin Olmadığı İşbirlikleri”, Çev. Akın Emre Pilgir, Ed. Güney Çeğin & Kürşad Kızıltuğ & C. Malabou & D. Swain& P. Urban & P. Kouba, *Dayanışmanın Zincirlerini Çözmek, Karşılıklı Yardımlaşma ve Anarşizm Üzerine*, Livera, İzmir. 42- 62.
- Malatesta, E. (1999). *Bir İtalyan Anarşisti: Malatesta, Hayatı ve Düşünceleri*, Der. Vernon Richards, Çev. Zühal Kiraz, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Malatesta, E. (1924). *Demokrasi ve Anarşi*, Çev. Berkay Tartıcı, Anarşist Kütüphane: <https://Tr.Anarchistlibraries.Net/Library/Errico-Malatesta-Demokrasi-Ve-Anarsi.Pdf>. (Erişim Tarihi: 20.03.2024/ 15: 45).

- Malatesta, E. (1891). “Anarchy”. [Http://Theanarchistlibrary.Org/Library/Erricomalatesta-Anarchy](http://Theanarchistlibrary.Org/Library/Erricomalatesta-Anarchy). (Erişim Tarihi: 27.04.2024/ 14: 43).
- Malatesta, E. (1926). *Ne Demokrat Ne Diktatör: Anarşistler*, Çev. Umut Adnan Aydemir, Anarşist Kütüphane: [Https://Tr.Anarchistlibraries.Net/Library/Errico-Malatesta-Ne-Demokrat-Ne-Diktator-Anarsistler.Pdf](https://Tr.Anarchistlibraries.Net/Library/Errico-Malatesta-Ne-Demokrat-Ne-Diktator-Anarsistler.Pdf). (Erişim Tarihi: 20.03.2024/ 16.21).
- Malatesta, E. (193?). *Anarşizme Doğru*, Çev. Anarşist Bakış, (Erişim Tarihi: 03.02. 2024/ 23: 36. [Http://Dwardmac.Pitzer.Edu/Malatesta/Towardsanarchy.Html](http://Dwardmac.Pitzer.Edu/Malatesta/Towardsanarchy.Html)).
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Marshall, P. H. (2019). *Anarşizmin Tarihi: İmkânsızı İstemek*, Çev. Yavuz Alogan, 2. Baskı, İmge Yayınları, Ankara.
- Marshall, T. H. & Bottomore, T. B. (1992). *Citizenship And Social Class* (Vol. 2). Pluto Press, London.
- Marx, K. & Engels, F. (1970). *The German Ideology*, International Publishers, New York.
- Marx, K. & Engels, F. (2005). *Manifesto Of The Communist Party*. (Translated: Samuel Moore İn Cooperation With Frederick Engels, 1888). Moscow: Progress Publishers.
- Marx, K. (1867). *Capital: Volume I*, (Transcribed: Zodiac, Hinrich Kuhls, Allan Thurrott, Bill Mcdorman, Bert Schultz And Martha Gimenez (1995-1996)). Progress Publishers, Moscow.
- Marx, K. (1974). *Theories Of Surplus Value*, Progress Publishers, Moscow.
- Marx, K. (1986). *Karl Marx, Frederick Engels: 1857-61* (Vol. 28). Translated: Lawrence & Wishart.
- Miller, D. (1994). “Anarşizm” Çev. Bülent Peker & Nevzat Kırac, Haz. David Miller vd., *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi 1*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Miller, M.A. (1976). *Kropotkin*, University Of Chicago Press; Chicago.

- Milstein, C. (2020). *Anarşizm ve Arzuları*, Çev. Tuba Demirci, Sümer Yayıncılık, İstanbul.
- Mingardi, A. (2011). *Major Conservative And Libertarian Thinkers 18: Herbert Spencer*, Ed. John Meadowcroft, Continuum, London.
- Morland, D. (1998). *Anarşizm, İnsan Doğası ve Tarih: 21. Yüzyıl Anarşizmi, Yeni Binyıl İçin Ortodoks Olmayan Fikirler*, Çev. Şen Süer Kaya, Haz. Jon Purkis & James Bowen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Morris, B. (2018a). “Kropotkin ve Anarşizmin Postyapısalcı Eleştirisi”, Çev. Baran Karsak, *Antropoloji, Ekoloji ve Anarşizm*, Kolektif Yayınları, İstanbul. 221-240.
- Morris, B. (2018b). “Peter Kropotkin’in Devrimci Sosyalizmi”, Çev. Baran Karsak, *Antropoloji, Ekoloji ve Anarşizm*, Kolektif Yayınları, İstanbul.
- Müftüler, H. G. (2019). “Parsons Sistem Teorisi Açısından Kuşaklar Arası İlişkilerde Çatışma ve Dayanışma”. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 100-135.
- Nedelmann, B. (2001). “The Continuing Relevance Of Georg Simmel: Staking Out Anew The Field Of Sociology”. Der. G. Ritzer, & B. Smart, *Handbook Of Social Theory*, Sage Publications, London. 66- 78.
- Newman, S. (2001). *Devlete Karşı Savaş: Stirner ve Deleuze’ün Yaklaşımı*, Çev. Kürşad Kızıltuğ,
(<https://Mirror.Anarhija.Net/Tr.Anarchistlibraries.Net/Mirror/S/Sn/Saul-Newman-Devlete-Karsi-Savas-Stirner-Ve-Deleuzeun-Yaklasimi.C190.Pdf>).
- Nisbet, R. (2013). *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, Çev. Yusuf Kaplan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Offer, J. (2010). *Herbert Spencer and Social Theory*, Palgrave Macmillan, New York.
- Oğuz, C. E. (2007). “Bir Çağdaş Yaşam Gözlemcisi: Zygmunt Bauman”, *Sosyoloji Notları* 3, 19-28.
- Ollman, B. (1972). “Toward Class Consciousness Next Time: Marx And The Working Class”, *Politics & Society*, 3(1), 1-24.
- Orend, B. (2002). *Human Rights: Concept And Context*. Broadview Press.

- Özbudun, E. (2010) *Türk Anayasa Hukuku*, Genişletilmiş 23.Baskı, Yetkin Yayınevi, Ankara.
- Özkan, S. (2019). “Kropotkin’in Anarko-Komünizm Anlayışı”, *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Yüksek Lisans Programı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Özselçuk, S. & Anık, C. (2017). “Zygmunt Bauman Sosyolojisinde “Yabancı” Sosyal Tipinin İletişimsel Boyutu: Sosyolojik Düşünmede “Sorumluluk” ve “Hoşgörü”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 115-128.
- Öztürk, A. (2020). “Kropotkin Anarşizmi Üzerine Bir Yeniden Okuna Girişimi”, Ed. Ali Osman Gündoğan & Kemal Bakır, *Özne Dergisi: Anarşizm*, Bahar 2020/ Sayı:32, Çizgi Kitabevi, Konya. 155- 166.
- Parsons, T. (1971). *The System Of Modern Societies*, Prentice-Hall, Newjersey. (<https://archive.org/details/Systemofmodernso00pars>).
- Parsons, T. (1982). *On Institutions And Social Evolution: Selected Writings*, University Of Chicago Press, Chicago & London.
- Perrin, R. (1995). “Emile Durkheim’ S Division Of Labor and The Shadow Of Herbert Spencer”. *Sociological Quarterly* 36; 791- 808.
- Poloma, M. (2017). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Hayriye Erbaş, 6. Baskı, Palme Yayıncılık, Ankara.
- Possamai-Inesedy, A. (2002). “Beck’s Risk Society and Giddens’ Search for Ontological Security: A Comparative Analysis Between the Anthroposophical Society and the Assemblies Of God”. *Australian Religion Studies Review*, 15(1).
- Proudhon, J. (2012). *Ekonomik Çelişkiler Sistemi Ya Da Sefaletin Felsefesi*, Çev. Işık Ergüden, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Proudhon, J. (2017). *Mülkiyet Nedir?* Çev. Devrim Çetinkasap, 6.Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Proudhon, J. (2014). *Federasyon İlkesi*, Çev. Merve Özaslan, Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Richter, R. (2012). *Sosyolojik Paradigmalar*, Çev. Necmeddin Doğan, Küre Yayınları, İstanbul.

- Rickert, H. (1902), *Die Grenzen Der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, Mohr/Siebeck, Tübingen.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2014). *Sosyoloji Kuramları- Sociological Theory*, Çev. Himmet Hülür, De Ki Basım Yayım, Ankara.
- Ritzer, G. & Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, Çev. Irmak Ertuna Havison, De Ki Basım Yayım, Ankara.
- Rocker, R. (2019). *Milliyetçilik Ve Kültür*, Çev. Ali Çakıroğlu, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Romanes, G. J. (1883). *Animal Intelligence*, (Vol. 44). D. Appleton. (<https://archive.org/details/Animalintelligen00romauoft/Page/N9/Mode/2up>). (Erişim Tarihi: 12.11.2024/ 14:52).
- Sartwell, C. (1999). *Edepsizlik, Anarşi ve Gerçeklik*, Çev. Abdullah Yılmaz, 2.Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Scholz, S. J. (2008). *Political Solidarity*. Penn State Press.
- Scholz, S.J. (2014). “Solidarity As A Human Right”. Arşiv Des Völkerrechts, (49-67).
- Sezici Özeler, N. (2023). “Dayanışma ve Yardımlaşma Kavramları Üzerinden Deprem Seferberliği”. *Ankara Barosu Dergisi*, 81 (Özel Sayı).
- Shelley, W. (2010). “Political Solidarity,” Review Political Solidarity, Notre Dame Philosophical Reviews, (<https://ndpr.nd.edu/reviews/political-solidarity/>) (Erişim Tarihi: 23.12.2023/ 00:01).
- Simmel, G. (1909). *The Problem Of Sociolgy*. American Journal Of Sociology, 15(3), 289-320.
- Simmel, G. (1971). *On Individuality and Social Forms: Selected Writings*. Chicago and The University Of Chicago Press, London.
- Slattery, M. (2007). *Sosyolojide Temel Fikirler*, Çev. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, 4. Baskı, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Söylemez, S.B. & Ergun, C. (2024). “Reading The Assistance Process After The Earthquake Through The Phenomenon Of Solidarity”, *Turkish Journal Of Health Science And Life*, 7(2), 90- 95.

- Spencer, H. (2013). *Principles Of Sociology*: Vol. 1-4. Heptagon.
- Spencer, H. *First Principles*. (2009). Cambridge Library Collection – Religion Periodical: Cambridge University Press.
- Springer, S. (2018). “*Anarşizm ve Coğrafya: Anarşist Coğrafyanın Kısa Bir Seceresi*”, Çev. Mehmet Ali Toprak, *Posseible*, 12, 38-52.
- Springer, S. (2018). *Coğrafyanın Anarşist Kökleri: Mekânsal Özgürleşmeye Doğru* Çev. B. Esen, Sümer Yayıncılık, İstanbul.
- Stirner, M. (2013). *Biricik ve Mülkiyeti*, Çev. Selma Türkis Noyan, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Sulak H., (2018). “İnsan-Doğa İlişkisinin Dönüşümü: Tarihsel Bir Perspektif”, *Kent Akademisi*, 11 (33), 117- 124.
- Swain, D. & Urban, P. & Malabou, C. & Kouba, P. (2024). “Dayanışmanın Zincirlerini Çözmek, Karşılıklı Yardımlaşma ve Anarşizm”, Çev. Akın Emre Pilgir, Ed. Güney Çeğin & Kürşad Kızıltuğ, Der. C. Malabou, D. Swain, P. Urban Ve P. Kouba, *Dayanışmanın Zincirlerini Çözmek, Karşılıklı Yardımlaşma Ve Anarşizm Üzerine*, Livera, İzmir. 21- 39.
- Swingewood, A. (2014). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, 4. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Şahbudak, E.Y. (2020). “*Anarşizm Nedir?*”. (<https://www.academia.edu/>).
- Şahin, A.A. (2016). “Anarşist Ekonomi Kuramı”. *İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Malatya.
- Şeker, A. (2020). “İş Bölümünün, Sosyal Politika Ve Toplumsal Dayanışma Açısından Sosyolojik Çözümlemesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 20-27.
- Şen, M. (2016). “Kökene Dayalı Dayanışma- Yardımlaşma: Zor İş”, Ed. Necmi Erdoğan, *Yoksulluk Halleri: Türkiye’ De Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*. 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Şensazlı, A. C. (2020). “Eylem Kavramı Ekseninde Toplumsal Yapı İncelemesi: Emile Durkheim ve Talcott Parsons’ Un Düşünceleri Çerçevesinde” *Journal Of Human And Social Sciences*, 3(2), 654-664.
- Şimşek, N. (2012). “Değişen Toplumda Değerler ve Eğitimi: Bireysellik ve Dayanışma”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 11(4).
- Taylan, Ö. (2014). “Anarşizmin Felsefi Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sivas, (1-47).
- Telios, T. (2024). “Gerekliklik Olarak Dayanışma: Özne, Yapı, Pratikler”, Çev. Akın Emre Pilgir, Ed. Güney Çeğin & Kürşad Kızıltuğ, Der. C. Malabou & D. Swain & P. Urban & P. Kouba, *Dayanışmanın Zincirlerini Çözmek, Karşılıklı Yardımlaşma ve Anarşizm Üzerine*, Livera, İzmir. 67- 92.
- Thomas, P. (2000). *Marx ve Anarşistler*, Çev. Devrim Evcı, Ütopya Yayınları, Ankara.
- Timur, T. (2008). *Habermas' ı Okumak*, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul.
- Toktamış, K. (2010). “Durkheim ‘Dan Simmel'e Toplum ve Bilimine Giriş: Bir Varmış, Bir Yokmuş”, *Sosyoloji Dergisi*(21), 85-101.
- Tönnies, F. & Harris, J. (2001). “*Tönnies: Community and Civil Society*”, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tönnies, F. (2000). “Gemeinschaft ve Gesellschaft”, Haz. A. Aydoğan, *Şehir ve Cemiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul. 185- 217.
- Topak, S.T. (2014). “Anarşizm ve “Gezi Parkı” Olayları”, *International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5, 1931-1952.
- Topçuoğlu, H. (1984). *Hukuk Sosyolojisi Dersleri (Sosyoloji Açısından Hukuk)*, Cilt: 2, Bölüm:1, Işın Yayıncılık, Ankara.
- Torun, Y. (2003). *Klasik Anarşizm*, Savaş Yayınevi, İstanbul.
- Torun, Y. (2021). “Anarşist ve Komünist: Pyotr A. Kropotkin”, *Anarşizm: Doğu ve Batı Arasında Tarihsel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, Ankara. 505- 515.
- Touraine, A. (2000). *Demokrasi Nedir?* Çev. Olcay Kunay, 2.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Tranow, U. (2012). *Das Konzept Der Solidarität. Handlungstheoretische Fundierung Eines Soziologischen Schlüsselbegriffs. Wiesbaden. Vs Verlag Für Sozialwissenschaften.*
- Tuncay, C.A. (2022). *Portrelerle Anarşizm*, Revize Edilmiş 2. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Turgut Yıldırım, U. (2022). “Siyaset Felsefesinde Bir Eleştiri Olarak Anarşizm ve Eleştirinin Eleştirisi Üzerine”, *International Journal Of Social Inquiry*, 593-610.
- Turner, B. S. (2000). *Statü*. Çev. Kemal İnal, Doruk Yayınları, Ankara.
- Turner, S.B. (2014). *Klasik Sosyoloji*, Çev. İdil Çetin, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri, (<https://sozluk.gov.tr/>). (Erişim Tarihi: 11.12.2023 / 11:01).
- Türkbağ, A.U. (1992). “Alexis De Tocqueville’de Amerikan Demokrasisi Ve Bunun Getirdiği Problemler”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- Türkoğlu, İ. (2014). “Sosyal Devlet Bağlamında Türkiye’de Sosyal Yardım ve Sosyal Güvenlik”. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 275- 305.
- Uğur, G. (2010). “Dünden Bugüne Anarşizm ve Anarşizmin Çözmesi Gereken Sorunlar”. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt 12/ Sayı 1, S. 133-158.
- Urhan, B. (2005). “Türkiye’de Sendikal Örgütlenmede Yaşanan Güven ve Dayanışma Sorunları”. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(4), 57-88.
- Uygun, O. (2008). *İbn-İ Haldun ’un Toplum ve Devlet Kuramı*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Van Der Veen, R. (2012). “Risk And The Welfare State”, Der. R. Van Der Veen, M. Yerkes, & P. Achterberg, *The Transformation Of Solidarity Changing Risks and the Future Of The Welfare State*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Walter, N. (2002). *About Anarchism*, 2 Nd Edition, Freedom Publications, Londra.
- Ward, C. (2008). *Anarşizm*, Çev. Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

- Weale, A. (1990). "Equality, Social Solidarity, and The Welfare State." *Ethics* 100, No.3, 473-488.
- Weber, M. (2007). *Sosyolojinin Temel Kavramları ve Meslek Olarak İlim*, Çev. Beyaztaş, M., Bakış Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (2012a). *Ekonomi ve Toplum Cilt-1*. Çev. L. Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (2012b). *Ekonomi ve Toplum Cilt-2*, Çev. L. Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (2014). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. Çev. Ö. Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Wildt, A. (1999). "Solidarity: It's History And Contemporary Definition", Der. K. Bayertz, *Solidarity*, Kluwer, Dordrecht. 209- 222.
- Wolff, K.H. (1950). *The Sociology Of Georg Simmel*. Translated, Edited, and With An Introduction Jsy Kurt H., Free Press, New York.
- Wood, A. (2004). *Karl Marx*. 2.Edision. Routledge Taylor and Francis Group, New York and London.
- Woodcock, G. (2009). *Anarşizm: Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*. Çev. Alev Türker, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Woodcock, G. (2004). "Anarşizm", Çev. Cengiz Çuhadar & Hakan Coşar, *Dini Araştırmalar*, 7/20, 369- 376.
- Woodscock, G. & Avakumovic, I. (1950). *The Anarchist Prince: A Biographical Study Of Peter Kropotkin*; T.V. Boardman.
- Yıldırım, U. T. (2022). "Siyaset Felsefesinde Bir Eleştiri Olarak Anarşizm ve Eleştirinin Eleştirisi Üzerine". *International Journal Of Social Inquiry*, 15(2), 593-610.
- Yücel, N. (2009). "Ekoloji-Anarşi Ekseninde Bookchin". *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 75-86.
- Zengin, H. S. (2017). "Eko-Anarşizm İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz: Kropotkin/Bookchin Örneği", *İdealkent*, 8 (21), 229-258.
- Ziya, H. & Fahri, Z. (1940). *İbn-İ Haldun*. Ankara Kütüphanesi, Türk- İslam Feylosofları 4, Kanaat Kitabevi Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Sıla Berfin SÖYLEMEZ

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyoloji
Bölümü. 2018-2022.

Yüksek Lisans Öğrenimi : Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyoloji
Anabilim Dalı. 2022-2025

Yabancı Dil ve Düzeyi

İngilizce : B1 seviyesinde

İş Deneyimi

Yok

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar

Söylemez, S.B. ve Ergun, C. (2024). “Reading the Assistance Process After the Earthquake Through the Phenomenon of Solidarity”. *Turkish Journal of Health Science and Life*, 7(2), 90- 95.

Apalı Y. ve Söylemez, S. (2023). ”Kentleşmeden Küreselleşmeye Din”, Edt: Ali Şahin, “*Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırma ve Değerlendirmeler-VP*” .Özgür Yayınları.